

2018 : 1-2

praktiske grunde

nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab

12. årgang www.praktiskegrunde.dk issn 1902-2271

praktiskegrunde

Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab
Nr. 1-2 / 2018 – ISSN 1902-2271 www.praktiskegrunde.dk

Fire tværgående principper for at bruge Bourdieu <i>Loïc Wacquant</i>	5
Himmel och helvete: Framgång, ambivalens och habitus bland professionella musiker <i>Anna Nørholm Lundin</i>	21
Blødere eller hårdere med årene? En sociologisk analyse af fængselsbetjentes arbejdsfortællinger <i>Dorte Raaby Andersen</i>	51
”Det har altid været vigtigt at kunne bruge hovedet” – om senfølger og livet med erhvervet hjerneskade <i>Lene Ingemann Brandt</i>	75
Hverdagspraksis: Når stedet er både medspiller og modspiller <i>Helene Pristed Nielsen</i>	89

4 Praktiske Grunde

Praktiske Grunde udgives af foreningen *Hexit • Nordisk forum for kultur- og samfundsvidenskab* og udkommer elektronisk med fire numre årligt.

Praktiske Grunde er et tværfagligt internordisk forum for analyse af sociale og kulturelle praksisformer, deres sociale genese, strukturelle betingelser, virkemåder og relation til magt- og dominansforhold.

Praktiske Grunde er til for at fremme den kritiske dialog mellem de mange forskellige forskere og studerende, der på forskellige måder og i forskellige sammenhænge arbejder med inspiration fra den franske sociolog Pierre Bourdieu og beslægtede forskere. Tidsskriftet redigeres således med afsæt i følgende basale videnskabelige grundantagelser:

- videnskabelig viden har både en teoretisk og en empirisk dimension
- det videnskabelige objekt er konstrueret gennem et brud med førstehandsforståelsen
- at tænke i relationer giver bedre virkeligheds-modeller end at tænke den i substanser
- virkeligheden er historisk og fortiden virker i nutiden, både kollektivt og individuelt

Praktiske Grundes tværfaglige redaktion består af et dansk, svensk og norsk redakçõespanel. Tidsskriftet bringer originale fagfællebedømte forskningsartikler, oversættelser af centrale fremmedsprogede tekster og anmeldelser. Praktiske grunde publicerer på dansk, svensk, norsk og engelsk.

Redaktion

Redaktør: Kim Esmark. Redakçõespanel Danmark: Marianne Høyen, Ole Hammerslev, Carsten Sestoft, Kristian Larsen, Jens Arnholtz, Christian Sandbjerg Hansen, Gro Inge Lemcke Hansen. Sverige: Donald Broady, Mikael Börjesson, Emil Bertilsson, Ida Lidegran. Norge: Marte Feiring, Johannes Hjellbrekke.

Advisory board

Loïc Wacquant, Univ. of California, Berkeley & Centre de sociologie européenne, Paris; Lennart Rosenlund, Universitetet i Oslo; Jan Frederik Hovden, Universitet i Bergen; Tore Slaatta, Universitetet i Oslo; Martin Gustavsson, Stockholms Universitet; Mikael Palme, Stockholms Universitet; Annick Prieur, Aalborg Universitet; Mikael Rask Madsen, Københavns Universitet; Lene Kühle, Aarhus Universitet; Peter Koudahl, Metropol; Ida Willig, Roskilde Universitet; Lisanne Wilken, Aarhus Universitet; Yves Dezelay, CNRS, Paris; Antonin Cohen, Université de Picardie, France; Frédéric Lebaron, ENS, Paris-Saclay; Remi Lenoir, Université de Paris I, Paris; Niilo Kauppi, CNRS, Strasbourg; Franz Schultheis, Universität St. Gallen; Michael Vester, Leibniz Universität Hannover; Bryant Garth, Southwestern University, USA.

Vejledning til forfattere

Manuskripter til *Praktiske Grunde* indsendes elektronisk til praktiskegrunde@hexis.dk eller en af redaktørerne som vedhæftet fil i Word-format. Manuskripter kan udfærdiges og publiceres på dansk, norsk, svensk og engelsk. Efter fagfællevurdering indsendes et rettet og korrekturlæst manuskript som vedhæftet Word-fil.

Med artiklen skal følge: engelsk abstract (max. 150 ord, husk engelsk titel), 5-8 keywords på engelsk, forfatteroplysninger: navn, akademisk titel og/eller ansættelsessted, evt. e-mail.

Om opsætning, citater, henvisninger osv., læs og følg nøje vejledningen på:

<http://praktiskegrunde.dk/forfattervejledning.html>

Fire tværgående præsætninger for at bruge Bourdieu

Loïc Wacquant

Tillegnet Mathieu Hilgers i kærlighed og beundring

This article spotlights four transversal principles that animate Pierre Bourdieu's research practice and can fruitfully guide inquiry on any empirical front: the Bachelardian imperative of epistemological rupture and vigilance; the Weberian command to effect the triple historicization of the agent (habitus), the world (social space, of which field is but a subtype), and the categories of the analyst (epistemic reflexivity); the Leibnizian-Durkheimian invitation to deploy the topological mode of reasoning to track the mutual correspondences between symbolic space, social space, and physical space; and the Cassirer moment urging us to recognize the constitutive efficacy of symbolic structures. I also flag three traps that Bourdieusian explorers of the social world should exercise special care to avoid: the fetishization of concepts, the seductions of "speaking Bourdieuse" while failing to carry out the research operations Bourdieu's notions stipulate, and the forced imposition of his theoretical framework en bloc when it is more productively used in kit through transposition. These principles guiding the construction of the object are not theoretical slogans but practical blueprints for anthropological inquiry. This implies that mimesis and not exegesis should guide those social scientists who wish to build on, revise or challenge the scientific machinery and legacy of Pierre Bourdieu.

Der er mange måder at tilpasse Bourdieu til brug inden for et givent forskningsområde, og der findes allerede talrige standardiserede introduktioner og rutiniserede oversigter over hans hovedværker til brug for studerende inden for specialiserede emner fra uddannelse, organisationer, religion og intellektuelle, som det fremgår af Medvetz og Sallaz' *Oxford Handbook of Bourdieu*, til studiet af rummet og byen som den seneste udvikling i den Bourdieu-inspirerede forskning (Webster 2010, Fogle 2011, Lippuner 2012; se Wacquant 2018a for en gennemgang og en anden dagsorden). Disse pædagogiske koncentrater af hans vigtigste teorier (altid begrænset til nogle få hovedværker, som er udkommet på forfatterens eget sprog) overser typisk hovedparten af Bourdieus værk, lader under den pågældende disciplins forudsigelige bias og skyklapper, og giver kun ringe indikation af, hvordan man oversætter disse teorier til praktisk forskningsdesign. Det er til gengæld formålet med dette essay.

Jeg har andetsteds diskuteret i detaljer, hvordan man anvender habitus, socialt rum, bureaukratisk felt og symbolsk magt i en komparativ undersøgelse af den treleddede forbindelse mellem marginalitet, etnicitet og straf i den neoliberaler by (Wacquant 2014b). Jeg skitserede en kartografi over den analytiske arbejdsdeling mellem disse begreber og indikerede, hvordan de kan tjene til at afklare tågede kategorier (fx ghetto) og til at danne nye begreber (territorial stigmatisering, avanceret marginalitet, straffende inddæmning og liberal paternalisme, hyperindespærring og negativ sociodice) som redskaber for den komparative sociologiske analyse af det postindustrielle prekariats uafsluttede genese, af den straffende regulering af fattigdom i den snigende sociale usikkerheds æra, og af opbygningen af den neoliberaler Leviathan. Her vil jeg gerne udbygge dette argument om urban struktur og erfaring for at fokusere på fire *tværgående principper, som underbygger og inspirerer Bourdieus forskningspraksis.*

Disse principper er lette at overse for den hastige læser, som har travlt med at udfolde Bourdieu på den urbane front, men de er mere brugbare i undersøgelsen af byen og alle andre forskningsområder end udlægningen af dette eller hint af Bourdieus skrifter, som tilsvareladende er relevante for emnet. Det er specielt vigtigt, fordi han udtrykkeligt forkastede de konventionelle afgrænsninger mellem discipliner og mellem specialismområder inden for dem; han anså afgrænsninger baseret på konkrete genstandsområder af fænomenologisk relevans eller samfundsmæssig interesse for at være en af de vigtigste forhindringer for udviklingen af en historisk-sociologisk enhedsvidenskab (Bourdieu 1987: 13-46). Af mnemotekniske grunde knytter jeg disse fire principper sammen med fem forfattere, som udgør vigtige søjler i Bourdieus tænkning: Bachelard, Weber, Leibniz og Durkheim, og Cassirer. At de ikke er ”the usual suspects”, som nævnes i standardpræsentationer af Bourdieus værk, er en indikation af svælget mellem hans værks faktiske inspirationer og indre sammenhæng, og dets akademiske image, der er dannet af lag efter lag af forkortede og mystificerede læsninger på et grundlag af malplaceret teoreticisme.¹ Jeg signalerer også tre tilsvarende fælder, som bourdieuske udforskere af denne eller hin sektor i den sociale verden bør udvise særlig varsomhed med at falde i: feticheringen af begreber (som stopper undersøgelsen, hvor den burde starte), forførelsen i at tale bourdieusk, fordi det er den herskende akademiske jargon, og den forcede gennemsætning af hans samlede teoretiske begrebsramme i ét hug, hvor det er mere produktivt anvendt i dele gennem transponering.

1. Bachelard-momentet

Bryd med common sense (som findes i tre afarter: hverdaglig, politisk og videnskabelig) for at stille spørgsmål til vedtagne analysekategorier, for at dekonstruere præfabrikerede problematikker og for at skabe robuste analytiske begreber, der er designet i og for empirisk analyse, og som omfatter og samtidig lægger afstand til dagligdagsforestillinger (Wacquant 2002). Dette er en ukompliceret iværksættelse af imperativet om *epistemologisk brug og ørvågenhed*, den vigtigste læresætning i den ”historiske epistemologi”, det vil sige den videnskabsteori, som Bourdieus

mentor Gaston Bachelard og Georges Canguilhem udviklede, og som Bourdieu overførte fra natur- og biovidenskaberne til socialvidenskaberne (Bourdieu et al. 1968, Bourdieu 2001; se Rheinberger 2010 for en kompakt fremstilling af denne strømning).

En afklaring er nødvendig på dette punkt: Bachelards epistemologiske brud (*rupture* på fransk) er ikke det samme som Althuslers brud (*coupure* på fransk), selv om sidstnævnte angiveligt videreudviklede førstnævntes begreb. For Bachelard og for Bourdieu efter ham bryder videnskaben med common sense gennem en konstant konfrontation med det virkelige, ikke ved at søge tilflugt i renfærdigheden i en tautologisk ”teoretisk praksis” (Althusser et al. 1965). Endvidere er bruddet en stadigt *gentaget praktisk aktivitet*, som udføres gennem en reflekteret sammenkædning af tekniske forskningsoperationer (begrebsligt arbejde, udvælgelse af sted eller arkiv, undersøgelsesdesign, kodning osv.), ikke ved en eller anden grundlæggende mental handling eller via et historisk omdrejningspunkt, hvor videnskab pludselig og magisk udskiller sig fra ideologien – som i Althuslers gengivelse af Marx’ epistemiske åbenbaring i 1845 i *For Marx* (1969).² Det er i overensstemmelse med Bachelards vægt på den ”afgørende rolle for instrumenterne i den tilnærmende viden”, som skabes igennem forskning, at Bourdieu gav sit interdisciplinære tidsskrift det besværlige og tvetydige navn *Actes de la recherche en sciences sociales* (Wacquant 1999), hvor ”actes” både refererer til forskning som handlinger og forskningsoperationer og som aktstykker eller meddelelser. Endelig finder brud (i flertal) sted *inden for videnskaben selv*, hvor de driver udviklingen frem: ”Videnskabeligt fremskridt er altid udtryk for brud, for stadige brud mellem dagligdagsviden og videnskabelig viden, når det drejer sig om en udviklet videnskab, som netop på grund af disse brud fremstår som moderne” (Bachelard 1972 [1953]: 207).

Brud er et til stadighed gentaget led i undersøgelsen, som alt for ofte bliver ignoreret eller uden videre sprunget over: Store dele af byforskningen accepterer eksempelvis terminologien, spørgsmålene og bekymringerne hos byadministratorer, politikere, journalister og akademikere (som i dag fæstner sig ved fænomener som gentrification, etnisk segregation og kulturindustriens blomstring) i stedet for at opspore og neutralisere det historiske ubevidste og den sociale bias, som ligger i dem, ved at inkludere dem i deres analysegenstand. Som Bachelard advarer om (1967 [1938]: 14): ”Den videnskabelige ånd forbyder os at have en mening om spørgsmål, som vi ikke forstår, og om spørgsmål, som vi ikke kan formulere klart. Frem for alt er det nødvendigt at kunne fremstille problemer.”

2. Weber-momentet

Lav den tredobbelte historisering af agenten (med habitusbegrebet), af verden (via begrebet om socialt rum, som feltet er en undertype af) og af metoderne og kategorierne i analysen (epistemisk refleksivitet). Dette princip udtrykker Bourdieus radikalt historicistiske og agonistiske syn på social handling, struktur og viden, som er nært beslægtet med ånden og metoden i Webers arbejder – på trods af, at Weber forbandt sig med en analytisk individualisme, som er fremmed for Bourdieus

relationelle tænkning (1968, 1987: 147-166). For begge tænkere måtte samfunds-forskning bygge på en udpræget sans for dens særegne *Wissenschaftslehre*, en refleksiv videnskabsteori, der sammen med Webers materialistiske religionssociologi var den del af Webers værk, som Bourdieu i sine tidlige år først stiftede bekendtskab med, og som afgørende formede hans omvending fra filosofi til socialvidenskab (Bourdieu 2011 [2000]). For dem begge gennemsyrer dominans det sociale liv, men antager mangfoldige former, der ikke kan reduceres til en økonomisk basis og altid implicerer mellemkomsten af en symbolsk autoritet, som indrammer dominansforholdet, hvilket fører Weber (2003) til at fokusere på legitimitet og Bourdieu til at fokusere på social produktion af doxa og på, hvordan miskendelse virker.

Det er derfor, at Bourdieu på dette punkt er forankret i Weber og ikke Marx (trods sidstnævntes historiske og relationelle tilgang): Ligesom forfatteren til *Wirtschaft und Gesellschaft* forkaster Bourdieu økonomisk determinisme, den filosofiske søgen efter et absolut grundlag og den neohegelianske forestilling om, at historien er udstyret med en retningslogik.³ Han står tydeligt i en neokantiansk tradition, som forstår filosofi som forpligtet til at ende og begynde med den ”videnskabelige kendsgerning” (for nu at citere Bachelard igen), og iværksætter en genetisk opfattelse af viden som en til stadighed uafsluttet syntetisk proces. Dette antimetafysiske syn på Kant fandtes i Marburgerskolen, hvor Cassirer blev uddannet efter råd fra Georg Simmel, og som influerede Weber gennem Windelband og Rickert, der var ledere af den rivaliserende skole for neokantianisme i Baden.⁴

Følgelig skal man forstå byens (eller andre fænomeners) konstellationer, kategorier og praksisser som produkter af, våben og indsatser i kampe, som føres i mange forskellige tidslag, fra de sekulære makrostrukturers *longue durée* over de politiske cyklussers og institutionelle udsvings mellemtidsligheder til den korte fænomenologiske tidshorisont hos personer i hverdagen. Dette bud tilintetgør den fortærskede akademiske skrøne om Bourdieu som ”reproduktionsteoretiker”, som fortsat trives selv hos byforskere, der er sympatisk indstillet over for hans tilgang (fx Harding & Blackland 2014: 129-130), men det indfanger præcist både hans eksplicitte instruktioner og hans reelle videnskabelige praksis (Wacquant 2018a).

3. Leibniz-Durkheim-momentet

Anvend den *topologiske tænkemåde* til at efterspore de gensidige korrespondenser, transponeringer og forvrængninger mellem symbolsk rum (det væv af mentale klassifikationer, som vejleder personer i deres kognitive og konative konstruktion af verden), socialt rum (den fluktuerende fordeling af socialt virkningsfulde aktiver eller kapitaler) og fysisk rum (de menneskeskabte omgivelser, der er resultatet af konkurrerende bestræbelser på at erobre materielle og ideale goder i og gennem rum). Denne tænkemåde er uundværlig, fordi ”socialt rum er tilbøjeligt til at genoversætte sig selv på en mere eller mindre deformert måde i form i et bestemt arrangement af agenter og egenskaber. Deraf følger at alle opdelinger og distinktioner i det sociale rum (høj/lav, højre/venstre osv.) udtrykkes reelt og symbolsk i approprieret fysisk rum som tingsliggjort socialt rum” (Bourdieu 1997: 162).

Dette princip optræder ved sammenløbet af den *geometriske* komponent i Bourdieus tænkning, der har sit grundlag i hans tidlige omfattende læsning af Gottfried Wilhelm Leibniz (hvis *analysis situs*, som blev udviklet som reaktion mod Pascals projektive geometri, eksemplificerer den monistiske rationalisme, som Bourdieu ønsker at videreføre) og det *morfologiske* element, som udgår fra Durkheim og Mauss' dristige formulering i 1903 af en overensstemmelse mellem gruppens sociale opdelinger i klaner og de "klassifikationsformer", som de ser sig selv og verden gennem. Elke Weik (2010) har ret i udpegningen af ligheder og affiniteter mellem Leibniz og Bourdieu: Den kreative kraft, som konstituerer verden, er Gud for først-nævnte og selve historien for sidstnævnte. Men hvor hun hovedsagelig fokuserer på habitus, er den stærkeste forbindelse mellem de to tænkere deres fælles relationelle rumbetragtning (se de Risi 2007 om Leibniz' syn på det). Som en overgang til det fjerde princip er det her værd at bemærke, at Cassirers første bog (1902) behandlede Leibniz' tænkning i dens naturvidenskabelige kontekst.

Hvad angår den durkheimske dimension, indgår den blandt andet i Bourdieus objektivistiske forsøg på at dissekerer anatomien i de forskellige sociale universer, som undersøges. Kortlægningen af den "ydre form" i vævene af gensidigt engagerede positioner er uundværlig, fordi "det sociale substrat er differentieret på tusind måder, og disse forskelle har stor sociologisk betydning, enten på grund af de årsager, som de afhænger af, eller på grund af de virkninger, som de resulterer i" (Durkheim [1900] 1975: 21). I både konkret og abstract forstand er "omfanget af det territorium", som agenterne udfylder (uanset om de er algeriske bønder, franske småborgere, beboere i sociale boligbyggerier, kunstnere, intellektuelle eller politikere), "dets geografiske situation" i forhold til andre handlingsrum, "formen på dets grænser" og "den totale befolkningsmasse" og dens tæthed i forskellige regioner blandt de vigtigste variabler, som skal gribes i både synkrone og diakrone analyser, fordi "man kun møder selve strukturen i dens tilbliven [...] Den dannes og opløses løbende, den er livet, når det har opnået en bestemt grad af konsolidering (Durkheim [1900] 1975: 20, 22).

Bourdieu giver en central plads til denne differentieringsproces, som forårsager pluraliteten af kapitaler og, længere henne i historien, dette særegne metafelt, som han kalder "magtfeltet". Diversifikationen af kapitaler og deres grad af objektivering (de kan eksistere i "praktisk form som mekanismer" eller være "kodificeret som normer eller eksplícitte regler") er på sin side "et af de vigtige principper for at skelne mellem forskellige slags samfund" (Bourdieu 2016: 446-449 og 207-211, citat fra s. 207).⁵ Derudover er morfologiske faktorer og deres sampil inden for og på tværs af grænserne mellem distinkte mikrokosmer eller zoner i det sociale rum primære årsager til kategoriale konflikter, kognitive sammenstød og strukturelle ubalancer, som driver social forandring og udløser revolutionære transformationer, således som det er indikeret i Bourdieus analyse af maj 1968 i Frankrig og opfindelsen af den moderne roman hos Flaubert og hans samtidige (se henholdsvis Bourdieu 1984 og 1992).

4. Cassirer-momentet

Anerkend de *symbolske strukturers konstitutive virkning* og kortlæg deres dobbelte aftryk, dels på de subjektive *dispositioner* (kategorier, færdigheder og ønsker), som udgør habitus, dels på det objektive net af *positioner* (fordelinger af virksomme ressourcer), som danner institutioner. Ernst Cassirers genetiske ”symbolske formers filosofi” er hovedinspirationen for Bourdieus potente begreb om symbolsk magt, som er værkets epicenter og toppunkt – selv om det ofte overses i konventionelle udlægninger og anvendelser af Bourdieu reduceret til den forstenede treenighed af ”habitus, kapital og felt” (Wacquant og Akçaoğlu 2017: 11-14). Fordi menneskedyret ikke møder det fysiske univers som uforarbejdet virkelighed, men gennem symboler (materialiseret i Cassirers taksonomi som sprog, myte, religion, kunst og videnskab, fem emner som Bourdieu undersøgte grundigt),⁶ må den mest objektivistiske videnskab om byen gøre plads til de rivaliserende klassifikatoriske skemata, gennem hvilke agenter giver mønster og mening til verden. Og fordi den sociale verden altid kan erfares og konstrueres gennem en mangfoldighed af perspektiver, udgør disse konkurrerende symbolske systemer lige så mange våben i ”kampen om at frembringe og gennemvinge det dominerende syn på verden” (Bourdieu [1982] 1990: 159) og derigennem forme verden materielt. På den måde drives den historiske alkymi i *virkeliggørelsen af kategorier*, som er det centrale problem i Bourdieus livsværk (Wacquant 2014a).

At inddrage Cassirer belyser den kreative og agonistiske dimension i sociosymbolisk handling, som er gennemgående i Bourdieus tænkning: ”Mennesket underkaster sig ligesom dyrene samfundets regler, men har desuden en aktiv andel i at skabe og en aktiv kraft til at ændre formerne i det sociale liv” (Cassirer 1944: 224). For så vidt, som hun ikke kan leve dette liv uden at udtrykke det, er den sociale agent bærer af en ”fundamental polaritet” eller ”en spænding mellem stabilisering og udvikling”, mellem fortsættelsen af eksisterende former og skabelsen af nye. Symbolske systemer er således midlet til, stedet for og indsatsen i ”en uophørlig kamp mellem tradition og innovation, mellem reproduktion og kreative kræfter” (Cassirer 1944: 224). Indsat i Bourdieus teoretiske ramme: Symbolsk magt kan som den socialt anerkendte evne til at danne og indprænte klassifikatoriske skemata (Bourdieu 1990 [1982]: 156), der ordner, hylder eller nedvurderer visse populationer og steder i det sociale og fysiske rum, mobiliseres både til at forstærke eller til at forandre den sociale orden og dens materialiseringer.

Anvendt på det urbane rum indebærer dette princip, at opmærksomheden ikke blot rettes mod bylivets fænomenologi som levet og situeret virkelighed, men også mod de ord, som bruges til at benævne byens mennesker, genstande, aktiviteter og steder, fordi en virkningsfuld kategorisering bidrager til at bevare eller forandre virkeligheden, givet koncentrationen af symbolske autoriteter i storbyen (religiøse, politiske, juridiske, journalistiske, kunstneriske, akademiske og videnskabelige). Den materielle stempling af byens virkelighed gennem dens symbolske casting antager en paradigmatisch og tilspidset form i den territoriale stigmatisering, som skabes, udbredes og forbruges på steder og i kredsløb over hele byen, selv om

stigmatiseringen kun rammer områder af sociomoralsk fortabelse i randen af eller på bunden af det urbane rum (Wacquant 2018b).

Tre advarsler

Iværksættelsen af den anvendte rationalisme; den radikale historisering af arbitrale sociale former og deres aflejringer i institutioner og socialiserede kroppe; trialektikken mellem symbolsk, socialt og fysisk rum; og sonderingen af virkeliggørelsen af mentale konstrukter: Til sammen danner disse principper en videnskabelig tilgang til byen, der skarpt adskiller sig fra dem, der udgår fra positivisme, realisme og hermeneutik, det vil sige de andre epistemologier, som hersker i socialvidenskaberne. Denne tilgang fordrer undersøgelser, der er centreret omkring den årvågne og aktive ”konstruktion af genstanden”, som undgår både tom formalisme og blind empiricisme, og som sigter mod at kombinere det specifikke ved historiske cases med fordelene ved en generaliserende analytik (Bourdieu 2001). Ved siden af disse principper kan man uddrage tre advarsler af Bourdieus videnskabelige praksis, som forskere i byer (eller andre specialiserede områder) kan drage nytte af i tilegnelsen af ånden eller bogstaven af hans værk.

For det første bør man *undgå feticheringen af begreber*: Bourdieu fejlfortolkes ofte som en ”teoretiker”, skønt han var en stædig modstander af iøjnefaldende teoretiseren. Han opfattede ikke teori som den arrogante herre over det empiriske arbejde, men som dets ydmyge tjener, og han fremmede altid kun det ene gennem udvikling af det andet (Bourdieu & Wacquant 1992: 29-35 et passim). Korrektivet til denne skolastiske fordringning, der eksemplificeres af mange nyligt publicerede artikler i *Progress in Human Geography*, er at være meget opmærksom på, hvordan Bourdieu omdanner sine begreber til konkrete forskningsoperationer for at konstruere sine empiriske genstande, i stedet for at fokusere på, hvordan begrebsdefinitionerne er formuleret i hans tekster.

Man opnår mindre ved at analysere et dusin skolastiske kritikker af eller teoretiske forsvar for habitus (hvor kluge de end måtte være) end ved at lægge mærke til de variabler, som Bourdieu finder frem og forbinder indbyrdes for at kortlægge en given gruppe af agenters eller en innovativ historisk figurs tilblivelse og modus operandi.⁷ I *Les Structures sociales de l'économie* kombinerer han eksempelvis ethnografisk observation, konversationsanalyse og multiple korrespondanceanalyser (MCA) i rekonstruktionen af ”den sociale genese af et system af præferencer” hos parcelhuskøbere og for at undersøge de betingelser, under hvilke deres tavse ”sans for det passende” bliver aktiveret eller ej (Bourdieu 2000: 40-59). På samme måde illustrerer Bourdieus (2013: 648-673) programatiske udforskning af lagene i ”Manets dispositioner” konkret, hvordan ”selvsikkerheden og aristokratismen” i hans hexis sammen med hans ”provokations- og konkurrenceånd” danner den ”spaltede habitus hos den borgerlige kunstner, som udgør en slags syntese af modsætninger”, med dens konformistiske side, der har rod i en velhavende familie fra det parisiske *haute société*, og dens ”rebelske side”, som er drivkraften i hans ”dybfølte dobbelte afvisning” af både det akademiske maleri og bohemernes maleri.

For det andet og i forlængelse af det første bør man *undgå den retoriske fælde*: Utallige forskere skildrer deres undersøgelser i bourdieuske toner, skønt hans ideer ikke spiller nogen reel rolle i deres analyser. Ordene er der, men ikke begreberne. Beviset er, at deres fund og argumenter ikke adskiller sig fra det, de ville være nået frem til gennem andre tilgange. Feltbegrebet er måske det mest misbrugte i den henseende, som når det bruges som et indsmigrende synonym for område eller arena uden nogen af de udprægede egenskaber, som karakteriserer felter ifølge Bourdieu (differentiering, autonomi, monopolisering, kiasmisk struktur, prisme-virkninger osv.). Ved at snakke ”bourdieusk” uden at have grundlaget i orden forveksler disse forskere ikke blot analyse med retorik, de spærre også for den teoretiske og empiriske gavn, som en effektiv anvendelse af Bourdieus redskaber kunne have givet.⁸

Den slags sterile fraser kan let degenerere til forvrøvlede ordspil, som det illustreres af den komiske mangfoldiggørelse af urbane habituser i nyere forskning: Eksempelvis ”hovedstadshabitus”, ”forstadshabitus”, ”gentrificeringshabitus” eller ”dot.com-habitus”, for ikke at nævne den absurdistiske ”minihabitus” (måske er den blot et forstadie til nanohabitus?), som alle vidner om, at deres opfindere ikke forstår den grundlæggende mening med habitus (Wacquant 2016). Det er grundlæggende for hovedstæder og storbyer, at de indeholder en diversitet af populationer og kategorier, et bredt spænd af sociale livsomstændigheder og en mangfoldighed af afgrænsede sociale mikrokosmer, som hver for sig danner rivaliserende ske-mata for perception og vurdering. Det følger logisk deraf, at de afføder en stor mængde konkurrerende dispositioner (svarende til brede klasser af positioner og sociale baner) og *ikke* en enhedshabitus, der karakteriserer byen som sådan. At tale om hovedstads/forstadshabituser osv. lyder måske godt, men er i realiteten tomt bourdieublabla.

For det tredje er det ikke alene muligt, men generelt også ønskeligt at *adskille Bourdieus begreber fra hinanden* for at sikre det fulde udbytte af deres individuelle brug, inden man eventuelt rekombinerer dem for at rammesætte og løse det empiriske puslespil, man arbejder med. Jeg er godt klar over, at Bourdieu og jeg argumenterede for den modsatte strategi i *Refleksiv sociologi*, hvor vi understregede, at ”begreber som habitus, felt og kapital kan kun defineres inden for rammerne af det teoretiske system, de udgør tilsammen – ikke taget hver for sig” (Bourdieu & Wacquant 1996 [1992]: 83 [oversættelsen er korrigert]). Men dengang i 1992 var det vigtigste at levere et overordnet syn på arkitekturen og den indre logik i Bourdieus teoretiske ramme og at forklare synergien mellem hans forskellige begreber for læsere, der ikke kendte dem i forvejen. I de mellemliggende årtier har det vist sig, at de mest frugtbare arbejder inspireret af Bourdieu har været dem, der kun anvendte dele af den teoretiske ramme, mens de, der forsøgte at bruge det hele, ofte er mislykkedes med det. Så vi må følge Bachelards lære om, at epistemologi er historisk og ændre dens forskrifter som reaktion på de trusler mod erkendelsen, der er.

Dertil kommer, at den teologiske læsning af de bourdieuske skrifter, som prædiker, at man skal bruge hans kernebegreber *omni et simul* [alle på én gang, o.a.], står

i et spændingsforhold eller ligefrem i modsætning til den pragmatiske udførelse af ethvert forskningsprojekt, og den kolliderer også med Bourdieus egen anvendelse. Eksempelvis udnytter han i sine arbejder om Algeriet kun begreberne om habitus og symbolsk magt uden at nævne felt (Bourdieu 1977, 2005, 2007, 2008) af den simple grund, at der ikke findes noget felt i de små landbrugssamfund i Kabylien. Denne forsigtige strategi er specielt velanbragt hos forskere, som stadig er famlende i forsøget på at komme udover et elementært greb om Bourdieus tænkemåde: Det er bedre at anvende ét begreb godt i dets egen analytiske ret end at bruge fem begreber i øst og vest eller som ren og skær retorik.

Nathan Maroms artikel ”One Hundred Years of Spatial Distinction in Tel Aviv” (2014) bekræfter de tre anbefalinger gennem en økonomisk, effektiv og frugtbar brug af Bourdieu. For at skabe mening i de sociospatiale modsætningers bane gennem hele denne omstridte bys livshistorie fokuserer Marom på en enkelt operation, ”oversættelsen af socialt rum til fysisk rum”. Han trækker elegant kun på to begreber, socialt rum og symbolsk magt (som tilfældigvis udgør hele kernen i Bourdieus tænkning); han bruger dem både til at bryde med den naturaliserende problematik omkring segregation, der er nedarvet fra den urbane økologi, og til at komme udover blindheden i politisk-økonomiske tilgange over for den performative styrke i symbolske klassifikationer og klassifikationskampe. Bourdieu ansporer ham til at formulere et nyt spørgsmål, til at historisere dets kategorier og til at grave data frem, som gør det muligt at dokumentere nye empiriske facetter ved fænomenet og i sidste ende at frembringe en original fortolkning af de skiftende principper for opdeling og anskuelse af Tel Aviv i mangfoldige skalaer, som andre teoretiske perspektiver ikke kunne have fremavlet.

Maroms artikel bekræfter endvidere, at mens alle de syv hovedbegreber i Bourdieus værk (habitus, kapital, socialt rum, felt, symbolsk magt, doxa og epistemisk refleksivitet) kan mobiliseres i undersøgelsen af byens konstellationer, så det stærkeste og mest produktive ubestrideligt *socialt rum*. Ikke blot fordi det er forankret i en geografisk metafor, men fordi det er ”moderkategorien”, som de mere begrænsede begreber om felt, korps og apparat udspringer af som specifikke typer af kontekster, hvorfra social handling har rod og flyder (Wacquant 2017: 12-13), og fordi den passer godt til byen som et miljø, hvor konkurrerende former for kapital udklækkes, differentieres, udbredes og ophobes. Socialt rum er faktisk den ene kategori, som adskiller Bourdieu fra og udfylder et gabende hul i alle eksisterende arter af teorier om byen: økologi og etnografi a la Chicago, politisk økonomi, postkolonial urbanisme, assemblageteori, planetær urbanisme, samt *urban land nexus*-teori (Storper & Scott 2016).

Som konklusion handler det at sætte Bourdieu i værk ikke om at recitere skrifterne med ærefrygt eller foragt, ikke om at genfinde eller afvise fund, som er bundet til bestemte tider og steder, ej heller om at kaste sig ud i teoretiske diskussioner med eller mod den store tænker, men om i konkrete forskningsoperationer at investere de *principper for konstruktion af genstanden*, som han anvendte og eksemplificerede i sin videnskabelige praksis. Epistemologisk brud, tredobbelt historisering, den

topologiske tænkemåde og anerkendelsen af symbolske strukturers konstitutive virkning er ikke teoretiske slogans, som man skal følge dom over på papiret, men praktiske vejledninger for den konkrete fabrikation af sociologiske forskningsprojekter. Det betyder, at *efterligning og ikke udlægning* bør vejlede de sociologiske forskere, som ønsker at bygge på, udvide eller udfordre Pierre Bourdieus videnskabelige maskineri og arv.

Berkeley og Paris, juni-juli 2017

Tak

Jeg ønsker her at takke studerende og kolleger, som har været utsat for min ”Bourdieu Boot Camp” på Berkeley over de sidste to årtier og specielt det sidste hold, over for hvem jeg var ude af stand til at formidle mit nyfundne greb om Bourdieus teoretiske infrastruktur. De tilskyndede mig til at blive ved med at grave og frelse mig fra den bekvemme illusion om, at man nogensinde kan opnå en definitiv forståelse af Bourdieus tænkning. Jeg er også taknemmelig for de skarpe og frugtbare kommentarer, som Rogers Brubaker, Megan Comfort, Chris Herring, Victor Lund Shamma og David Showalter har givet til denne teksts succesive versioner.

*Mathieu Hilgers på arbejde,
Université Libre de Bruxelles, 15. oktober 2010
(foto: Loïc Wacquant)*

Oversat af Carsten Sestoft fra ”Four transversal principles for putting Bourdieu to work”, *Anthropological Theory* 18:1, 2018, 3-17. Forkortet version i Tom Medvetz og Jeffrey Sallaz (red.), *The Oxford Handbook of Pierre Bourdieu* (New York, Oxford University Press, 2018); fransk oversættelse under forberedelse i *Revue de l’Institut de sociologie* (Brussels, 2018); polsk oversættelse i *Kultura i rozwoj* (2018, særnummer om Bourdieu); hollandsk oversættelse i *Socio-Logos* (2018, særnummer

om Bourdieu); spansk oversættelse i *Estudios Sociológicos* (2018); norsk oversættelse i *Agora* (2017); portugisisk oversættelse i *Cadernos de ciencias sociais*; arabisk oversættelse i *Idafat*. Se også:
<https://global.oup.com/academic/product/the-oxford-handbook-of-pierre-bourdieu-9780199357192?cc=se&lang=en&#>

Noter

- ¹ En hurtig samling eksempler: Bourdieu har været forbundet til Marcel Mauss og Claude Lévi-Strauss af Collins (1994) og Moore (1999), men været karakteriseret som skabsmarxist af Alexander (1999); sat sammen med Austin af Judith Butler (1997) og set som en del af den samme praksisteoretiske surdej som Marshall Sahlins og Anthony Giddens af Ortner (2006); udskældt som ufortrøden strukturalist af Sewell (2005) og hyldet som hjerteven af Garfinkel af Lemert (2016); knyttet til Wittgenstein af Schatski (2008) og koblet til amerikansk pragmatisme af Shusterman (1991); og sært nok portrætteret som ”først og fremmest en empiriker” af Joas og Knöbl (2009: 371) i deres oversigt over teoretiske hovedstrømninger. Mange fortolkere ser desuden Bourdieu som en ”kritisk” teoretiker, et adjektiv som han udtrykkeligt forkastede som både overflødig og prætentios, et stykke retorik som ingen videnskab kan bruge til noget.
- ² I *L'Activité rationaliste de la physique contemporaine* (1951: 9-10) kalder Bachelard disse operationer for *fænomenoteknikker*, den kollektive anvendelse af redskaberne til den eksperimentelle konstruktion af et fænomen: Når ”de to samfund, det videnskabelige og det tekniske, går sammen og samarbejder”, så ”forlader vi naturen og går i stedet ind i *produktionen af fænomener* ... Rationel objektivitet, teknisk objektivitet og social objektivitet er herefter tre stærkt forbundne karakteristika.” For et andet syn på Althusers forhold til Bachelard, kan man læse Balibar (1991).
- ³ Bourdieus forkastelse af den marxistiske historiefilosofi og dens basis/overbygningsmetaforer er klar og definitiv i denne passage fra hans ufuldendte bog om Manet: ”At søge efter en forklaringsfaktor for sociale ændringer – et centrale problem i socialvidenskab – er vanskeliggjort af remanensen af en udvasket marxisme i vores hoveder, som det er meget svært at slippe af med. Ikke fordi den dominerer (det har den faktisk aldrig gjort), men fordi den sniger sig ind som en common sense, en banalitet i prætentiose diskussioner. Intellektuel doxa er hjemsted for og hjemsøgt af marxistiske begreber” (Bourdieu 2013: 577-78 note).
- ⁴ Bourdieu lærte denne tyske tradition for historisk filosofi at kende i 1960erne gennem sit fader/søn-agtige forhold til Raymond Aron, som selv havde introduceret denne tænkning i Frankrig i indflydelsesrige bøger fra 1930erne (Aron 1935, 1938), og som støttede Bourdieu akademisk, efter at denne var tvunget til at flygte fra Algeriet i 1960 lige før Algiers-obersternes prokoloniale kup (Bourdieu 2006: 48-51).
- ⁵ Her forbinder Bourdieu eksplisit Durkheims syn på differentiering som en hovedtendens, der er karakteristisk for moderniteten, med Webers opfattelse af

mangfoldigheden af *Lebensordnungen*: "Man kan udvide Durkheims analyse" af rendyrkelsen og intensivering af distinkte funktioner, som strukturel differentiering tillader, "med en webersk analyse" af fremkomsten af distinkte livs- og værdisfærer, der "udtrykkes med fremkomsten af 'som' (*als*): økonomien som økonomi, kunst som kunst, jura som jura" (Bourdieu 2016: 1005-06).

- ⁶ Bourdieu viede hele monografier eller artikler af bogomfang til hvert af disse emner: *Language and Symbolic Power* (1990 [1982]); "Analogiens dæmon" (i *Den praktiske sans*, 2007 [1980], anden bog, kapitel 3) og *Den maskuline dominans*, 1999 [1998]; "Genesis and Structure of the Religious Field" (1991 [1971]) og "La sainte famille: L'épiscopat français dans le champ du pouvoir" ([1982], s.m. Monique de Saint-Martin). Alene de to sidste ville til sammen udgøre en velvoksen bog (de danner fx grundlag for en 280 siders tysk samling af Bourdieus religionssociologiske skrifter, bind 5 i hans *Schriften zur Kultursoziologie*, redigeret for Suhrkamp Verlag af Franz Schultheis og Stephan Egger, 2011); *The Love of Art* ([1966], s.m. Darbel) og *Rules of Art* [1992]; samt *Viden om viden og refleksivitet* (2005 [2001]), som opdaterer *The Craft of Sociology* [1968, 2. udgave 1973].
- ⁷ For nylige eksempler, se Croce (2015), Decoteau (2016), Mead (2016) og Strand og Lizardo (2017), som enten forsøger at fremstille argumenter, der allerede findes hos Bourdieu, som nye, eller som ønsker at udbedre problemer, som de selv har indført gennem deres ufuldstændige forståelse af Bourdieus brug af habitus; samt temanummeret med fem artikler redigeret af Silva (2016), som sært nok vil gå "ud over sociologien" med et begreb, som stammer fra moralpsykologi, og afprøver anvendelser af habitus, som i fire ud af fem tilfælde er lykkeligt uvindende om Bourdieus empiriske arbejder inden for de emner, de giver sig i kast med (se den foregribende advarsel i Wacquant 2016).
- ⁸ Det er særligt tydeligt i to meget udbredte begreber hos engelsktalende makro-sociologer, "organisatorisk felt" og "strategisk handlingsfelt" (se henholdsvis Powell & DiMaggio 1991 og Fligstein & McAdam 2012), der begge er løselige aledninger eller semantiske ekkoer af Bourdieus *felt*, som tilslører sidstnævntes distinkte karakter.

Referencer

- Alexander, Jeffrey C. 1995. *Fin-de-Siècle Social Theory: Relativism, Reduction and the Problem of Reason*. London: Verso.
- Althusser, Louis, Étienne Balibar, Roger Establet, Pierre Macherey, og Jacques Rancière. 1965. *Lire Le Capital, Tome 1 et 2*. Paris: Maspéro (English tr. *Reading Capital*, London: Verso, 2005).
- Althusser, L. 1969 [1965]. *For Marx*. København: Rhodos.
- Aron, Raymond. 1935. *La Sociologie allemande contemporaine*. Paris: PUF (nye udgaver 1950, 1966, 1981, 2007).

- Aron, Raymond. 1938. *Essai sur la théorie de l'histoire dans l'Allemagne contemporaine, la philosophie critique de l'histoire*. Paris: Vrin.
- Bachelard, G. 1967 [1938]. *La Formation de l'esprit scientifique*. Paris: J. Vrin. (Engelsk udgave: *Formation of the Scientific Mind*. Manchester: Clinamen Press, 2006.)
http://classiques.uqac.ca/classiques/bachelard_gaston/formation_esprit_scientifique/formation_esprit.pdf
- Bachelard, Gaston. 1951. *L'Activité rationaliste de la physique contemporaine*. Paris: PUF.
http://classiques.uqac.ca/classiques/bachelard_gaston/Activite_rationaliste_physique_contemporaine/Activite_rationaliste_physique_contemporaine.pdf
- Bachelard, Gaston. 1972 [1953]. *Le Matérialisme rationnel*, 3. udgave Paris: Presses Universitaires de France.
http://classiques.uqac.ca/classiques/bachelard_gaston/materialisme_rational/materialisme_rationnel.pdf
- Balibar, Étienne. 1991. "Le concept de *coupure épistémologique* de Gaston Bachelard à Louis Althusser," in Etienne Balibar. *Écrits pour Althusser*. Paris, La Découverte.
- Bourdieu, Pierre, Jean-Claude Chamboredon og Jean-Claude Passeron. 1968. *Le Métier de sociologue. Préalables épistémologiques*. Paris & Den Haag: Mouton (Engelsk oversættelse: *The Craft of Sociology*, New York, Walter De Gruyter, 1991).
- Bourdieu, Pierre og Alain Darbel. 1966. *L'Amour de l'art. Les musées européens et leurs publics*. Paris: Minuit. (Engelsk oversættelse: *The Love of Art: European Museums and their Public* (Cambridge, UK: Polity Press, 1990)).
- Bourdieu, Pierre. 1968. "Structuralism and Theory of Sociological Knowledge." *Social Research*, vol. 35, 4, 681-706.
- Bourdieu, Pierre. 1971. "Genèse et structure du champ religieux." *Revue française de sociologie* 12, no. 3: 295-334. (Engelsk oversættelse: "Genesis and Structure of the Religious Field." *Comparative Social Research* 13, 1, 1991: 1-44.)
- Bourdieu, Pierre. 1977. *Algérie 60. Structures temporelles et structures sociales*. Paris: Minuit. (Engelsk oversættelse: *Algeria 1960*, Cambridge, UK: Cambridge University Press, 1979).
- Bourdieu, Pierre. [1982] 1990. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre og Monique de Saint Martin. 1982. "La sainte famille: L'épiscopat français dans le champ du pouvoir." *Actes de la recherche en sciences sociales* 44: 2-53.
- Bourdieu, Pierre. 1984. *Homo academicus*. Paris: Minuit. (Engelsk oversættelse: *Homo academicus*. (Cambridge, UK: Polity Press, 1988)).
- Bourdieu, Pierre. 1987. *Choses dites*. Paris: Minuit. (Engelsk oversættelse: *In Other Words: Toward a Reflexive Sociology* (Cambridge, UK: Polity Press, 1990)).

- Bourdieu, Pierre. 1992. *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire.* Paris: Le Seuil. (Engelsk oversættelse: *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field* (Cambridge, UK: Polity Press, 1996).
- Bourdieu, P. & L. Wacquant. 1996 [1992]. *Refleksiv sociologi – mål og midler.* København: Hans Reitzels Forlag. (Engelsk oversættelse: *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: The University of Chicago Press; Cambridge: Polity Press, 1992).
- Bourdieu, Pierre. 1999 [1998]. *Den maskuline dominans.* København: Tiderne Skifter.
- Bourdieu, Pierre. 1997. *Méditations pascaliennes.* Paris: Le Seuil. (Engelsk oversættelse: *Pascalian Meditations* (Cambridge, UK: Polity Press, 2000)).
- Bourdieu, Pierre. 2000. *Les Structures sociales de l'économie.* Paris: Le Seuil. (Engelsk oversættelse: *The Social Structures of the Economy*. Cambridge, UK: Polity Press, 2005).
- Bourdieu, Pierre. 2011 [2000]. "With Weber, Against Weber." In *The Legacy of Pierre Bourdieu: Critical Essays*. Red. Simon Svenn og Bryan S. Turner. London: Anthem Press, 111-124.
- Bourdieu, Pierre. 2005 [2001]. *Viden om viden og refleksivitet.* København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. 2005 [1972]. *Udkast til en praksisteori.* København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. 2006 [2004]. *Udkast til en selvanalyse.* København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. 2007 [1980]. *Den praktiske sans.* København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, Pierre. 2008. *Esquisses algériennes.* Paris: Le Seuil (Engelsk oversættelse: *Algerian Sketches*, Cambridge: Polity Press, 2013).
- Bourdieu, Pierre. 2013. *Manet. Une révolution symbolique.* Paris: Editions Raisons d'agir & Le Seuil.
- Bourdieu, Pierre. 2016. *Sociologie générale.* Vol. 2: *Cours au Collège de France, 1983-1986.* Paris: Editions Raisons d'agir & Le Seuil.
- Butler, Judith. 1997. *Excitable Speech: A Politics of the Performative.* New York: Routledge.
- Cassirer, Ernst. 1902. *Leibniz' System in seinen wissenschaftlichen Grundlagen.* Marburg: Elwert.
- Cassirer, Ernst. 1944. *An Essay on Man: An Introduction to a Philosophy of Human Culture.* New Haven: Yale University Press.
- Croce, Mariano. 2015. "The Habitus and the Critique of the Present: A Wittgensteinian Reading of Bourdieu's Social Theory." *Sociological Theory* 33, 4: 327-346.
- Collins, 1994. *Four Sociological Traditions.* New York: Oxford University Press.
- Decoteau, Claire. 2016. "The Reflexive Habitus: Critical Realist and Bourdieusian Social Action." *European Journal of Social Theory* 19, 3: 303-321.

- De Risi, Vincenzo. 2007. *Geometry and Monadology: Leibniz's Analysis Situs and Philosophy of Space*. Basel: Birkhäuser.
- Durkheim, Émile. [1900] 1975. "La sociologie et son domaine scientifique." Genudgivet i *Textes*. Volume 1: *Éléments de théorie sociale*. Paris: Minuit, 13-36.
- Durkheim, Émile og Marcel Mauss. 1903. "De quelques formes primitives de classification: contribution à l'étude des représentations collectives." *L'Année sociologique* 6: 1-72. English: *Primitive classification* (Chicago: University of Chicago Press, 1963).
http://classiques.uqac.ca/classiques/mauss_marcel/essais_de_socio/T7_formes_classification/formes_classification.pdf
- Fligstein, Neil og Doug McAdam. 2012. *A Theory of Fields*. New York: Oxford University Press.
- Fogle, Nikolaus. 2011. *The Spatial Logic of Social Struggle: A Bourdieuian Topology*. Lexington, MA: Lexington.
- Harding, Alan og Talja Blokland. 2014. *Urban Theory: A Critical Introduction to Power, Cities and Urbanism in the 21st Century*. London: Sage.
- Joas, Hans og Wolfgang Knöbl. 2009. *Social Theory: Twenty Introductory Lectures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lemert, Charles, red. 2016. *Social Theory: The Multicultural, Global, and Classic Readings*. Boulder, CO: Westview Press.
- Lippuner, Roland. 2012. "Pierre Bourdieu". In *Handbuch Stadtsoziologie*, red. F. Eckard. Berlin: VSA Verlag.
- Marom, Nathan. 2014. "Relating a City's History and Geography with Bourdieu: One Hundred Years of Spatial Distinction in Tel Aviv." *International Journal of Urban and Regional Research* 38, 4: 1344-1362.
- Mead, Geoffrey. 2016. "Bourdieu and Conscious Deliberation: An Anti-mechanistic Solution." *European Journal of Social Theory* 19, 1: 57-73.
- Medvetz, Tom og Jeffrey Sallaz, red. 2018. *The Oxford Handbook of Pierre Bourdieu*. New York: Oxford University Press.
- Moore, Henrietta L., red. 1999. *Anthropological Theory Today*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Ortner, Sherry B. 2006. *Anthropology and Social Theory: Culture, Power, and the Acting Subject*. Durham, NC: Duke University Press.
- Powell, Walter W. og Paul J. DiMaggio, red. 1991. *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. New York: Cambridge University Press.
- Rheinberger, Hans-Jörg. 2010. *On Historicizing Epistemology: An Essay*. Stanford: Stanford University Press.
- Schatzki, Theodore R. 2008. *Social Practices: A Wittgensteinian Approach to Human Activity and the Social*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sewell Jr, W.H. 2005. *Logics of History: Social theory and Social Transformation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Shusterman, Richard, red. 1999. *Bourdieu: A Critical Reader*. Cambridge, MA: Blackwell.

- Silva, Elizabeth B., red. 2016. "Habitus: Beyond Sociology." *The Sociological Review* 64, no 1: 73-92.
- Storper, Michael, og Allen J. Scott. 2016. "Current Debates in Urban Theory: A Critical Assessment." *Urban Studies* 53, 6: 114-1136.
- Strand, M. og Lizardo, O., 2017. "The Hysteresis Effect: Theorizing Mismatch in Action." *Journal for the Theory of Social Behaviour* 47, 2: 164-194.
- Wacquant, Loïc. 1999. "A Sociological Workshop in Action: Actes de la recherche en sciences sociales." In *The Columbia History of Twentieth-Century French Thought*, red. Lawrence D. Kritzman. New York: Columbia University Press, 683-685.
- Wacquant, Loïc. 2002. "Scrutinizing the Street: Poverty, Morality, and the Pitfalls of Urban Ethnography." *American Journal of Sociology* 107, 6 (May): 1468-1532.
- Wacquant, Loïc. 2014a [2013]. "Symbolsk magt og gruppe-dannelse. Om Pierre Bourdieus gentænkning af klasse". In *Socialt rum, symbolsk magt. Bourdieuske perspektiver på klasse*, red. C. Sandbjerg Hansen. København: Forlaget Hexis, 7-34.
- Wacquant, Loïc. 2014b. "Marginalisering, etnicitet og straf i den neoliberal by: En analytisk kartografi. *Praktiske Grunde*, 1-2: 27-42.
- Wacquant, Loïc. 2016. "Habitus: en koncis genealogi og anatomi". *Praktiske grunde*, 1-2: 5-14.
- Wacquant, L. og A. Akçaoğlu. 2017. "Praksis og symbolsk magt hos Bourdieu: Set fra Berkeley". *Praktiske Grunde*, nr. 3-4.
- Wacquant, Loïc. 2018a. "Bourdieu Comes to Town: Pertinence, Principles, Applications". *International Journal of Urban and Regional Research*, 42, 1: 90-105.
- Wacquant, Loïc. 2018b. *The Two Faces of the Ghetto*. Cambridge: Polity Press.
- Weber, Max. 2003. *Udvalgte tekster*. København: Hans Reitzels Forlag, 2 bind.
- Webster, Helena. 2010. *Bourdieu for Architects*. London: Routledge.
- Weik, Elke. 2010. "Research note: Bourdieu and Leibniz: Mediated Dualisms." *The Sociological Review*, 58, 3: 486-496.

Himmel och helvete: Framgång, ambivalens och habitus bland professionella musiker

Anna Nørholm Lundin

Heaven and hell – success, ambivalence and habitus among professional musicians. The present article is written from a praxeological perspective treating professional musicians within artmusic. The empirical material consists of two in-depth interviews with two prominent musicians and professors from the prestigious music colleges – two Maestros. These musicians are successful, though not unthreatened in their positions. Their dispositions and modes of being musicians have varying significance over time. This means that their success is relative, understood as a consequence of how their habituses correspond with the changing practice they are a part of. Their success has also had some personal costs. The focus of the article is the relatively strong ambivalence expressed by the musicians. How come such successful musicians experience such strong ambivalence regarding their work? How can this be understood and explained? What role does the Maestro-myth of talent and calling play – in relation to the conditions of the work and the social history and habitus of the musicians? Theoretical perspectives in the article come from sociologists Pierre Bourdieu and Francine Muel-Dreyfus and ethnologist Henry Kingsbury among others.

Keywords: Professional musicians, Maestro, social practice, habitus, ambivalence, positional suffering, praxeology

Från mina dryga tio år som musikstuderande på elitnivå finns övningsdagböcker. Där finns stränga övningsscheman och sparade små lappar från mina lärare. Det finns instruktioner om hållning, vibrato, diafragma, teknik och artisteri. Men också sedelärande ord om att ”älska att spela – det är ditt livs kärlekshistoria”. Även rankinglistor från provspelningar och löftesrika ord från mästaren om att ”du kan bli hur bra som helst, om du går för mig”.

När jag nu bläddrar i dessa dagböcker, från ett liv som flytt, så får jag intryck av en stor hängivenhet. Intrycket är också klaustrofobiskt, strängt och inrutat. Min bakgrund som musikstuderande har, nära tjugo år senare, väckt frågor som inspirerat till artikeln. Vad var det som gjorde att jag ägnade över tio år av mitt liv åt detta? Hur kom det sig att jag lämnade det? Vilken roll spelade de karismatiska musiker och lärare jag mötte i detta sammanhang?

Många ungdomar och unga vuxna på landets högskoleförberedande och högre konstnärliga utbildningar drömmar om en framtid som kulturarbetare av något slag. Samtidigt så är det en stor andel som sorteras bort, av olika skäl (t.ex. Brändström & Wiklund 1995). Bilden av solisten, som lever sitt liv för musiken, odlas i dokumentärer som *Solisten* och *Fame – ett år på Juilliard*.¹ Samtidigt finns det larmrapporter om en hård arbetsmiljö i symfoniörkestrarna och en alltmer konkurrensutsatt bransch (t.ex. Liljeholm 2010).² Att sträva efter att bli och att vara yrkesmusiker innebär en elitsatsning. Yrket präglas av mycket höga krav på prestation och konkurrens. Min egen erfarenhet har, i kombination med den forskarblick jag nu har, lett mig vidare till en problematisering av musikeryrket som social praktik.

Enligt den franske sociologen Pierre Bourdieu (1979/1990) så är det att ha tillgång till kulturen att också ha tillgång till samhället. Musik kan även, enligt etnologen Henry Kingsbury (1988), förstås som en metafor för det samhälle vi lever i, som ett uttryck för samhällsklimatet. Att ta temperaturen på musikeryrket blir på så sätt ett sätt att förstå ett samhälle där prestation och konkurrens premieras. I denna artikel görs en avgränsning till yrkesmusiker inom konstmusik, i vardagstal kallat klassisk musik. Artikeln bygger på litteraturstudier och två djupintervjuer med framstående manliga musiker och pedagoger i ett visst instrument. Arbetet har en praxeologisk ansats som i korthet innebär ett intresse för sociala och pedagogiska praktiker, med utgångspunkt i Bourdieus praktikteori (t.ex. Horne 2016).

Problemområde för artikeln

Denna artikel ingår i ett större projekt om musikeryrkets sociala praktik, avgränsat till konstmusikens område. Överordnade frågor i projektet handlar om vad det innebär att vara professionell musiker i ett toppskikt, vem har framgång och på grund av vad? I arbetet med det empiriska materialet har det visat sig minst lika relevant att fråga vem som förmår att hantera yrket och dess krav, samt de omkostnader som yrket innebär.

I en kommande artikel, som bygger på tre djupintervjuer med framstående musiker och pedagoger, så förstas och förklaras *relativ* framgång i relation till habitus och en föränderlig yrkespraktik.³ Med relativ framgång menas att musikerna är mycket framgångsrika, men inte ohotade i sina positioner – deras tillgångar och sätt att vara musiker slår olika ut över tid. Deras framgångar har också haft personliga omkostnader. Arbetet med denne artikel har lett fram till föreliggande artikel, och några av slutsatserna kommer att återanvändas här.⁴

Här, i föreliggande artikel, är frågan om *ambivalens* i fokus. Hur kommer det sig att de framgångsrika musiker, som intervjuats, ger uttryck för så pass stor ambivalens i relation till sitt yrke? Hur kan det förstas och förklaras? Vilken roll spelar Maestro-myter om talang och kall⁵ – i relation till yrkets villkor och musikernas dispositioner/habitus? I artikeln antar jag att det, för musikerna, kan finnas en särskilt stark grogrund för ambivalens – då starka myter riskerar att krocka med en barsk och även föränderlig bransch. Intervjuer med två av de tidigare intervjuade musikerna används här.

Artikelns struktur

För att rama in problemområdet som beskrevs ovan så kommer jag att först (I) presentera forskning om vad det innebär att vara musiker: krav och utmaningar i form av konkurrens, kulturförändringar i yrket och myter som musiker har att hantera. Genomgången av Kingsburys studie (1988) är relativt omfattande, både på grund av att den är relevant för min studie och för att den förtjänar att lyftas fram mer.⁶ Sociologisk forskning från Bourdieu med flera ger bud på förklaringar på hur mötet mellan en person och ett yrke faller ut, i form av *tillgångar* som ges (eller inte) i uppväxten samt den socialisation som sker i utbildning och arbetsliv. Habitusbegreppet definieras vidare, som utgångspunkt för den empiriska analysen.

Efter denna genomgång av forskning så beskrivs och analyseras (II och III) de två egna intervjuerna med musiker i ett toppskikt. Litteraturgenomgången ska förstås som en bakgrund till, och möjliga förklaringar till, musikernas upplevelser. Med hjälp av musikernas berättelser, tidigare forskning och teori rekonstrueras individernas historia i relation till yrkets sociala historia.

I: LITTERATURGENOMGÅNG

Musikeryrket – förändringar och krav

Liljeholm Johansson (2010: 10) skriver om symfoniorkesterns historia och ett 1600-talsideal där musiken användes ”för att skapa en sinnebildlig förnimmelse av ett sakrat rum, en helig plats, för att representera närvaren av en högre makt; för att legitimera en befattningshavare eller en härskande elit som Guds ställföreträdare på jorden”. Sedan 1600-talet har lång tid förflutit, men myter om orkesterns upp-höjda roll och position lever kvar – kanske främst bland musikerna själva och deras publik. Så sent som på 1990-talet hade konstmusiken en stark position, det satsades på musikutbildningar och uppgiften att sprida den klassiska traditionen (Baba 2007). Sedan dess har dock intresset för att gå på konserter och att lära sig spela instrument på kulturskola dalat, med färre antal arbetstillfällen för musiker som följd (Brettel Grip 2009). En utgångspunkt i denna artikel är att yrkesmusiker forstras i myter om konstmusikens upphöjdhet och kontakt till något heligt och magiskt (Kingsbury 1988). Detta krockar dock med dess nuvarande status i samhället.

Flera studier har visat att det att vara yrkesmusiker i en symfoniorkester är förenat med stora krav och påfrestningar. Många musiker har någon gång under karriären problem med sin hälsa, i värsta fall så att det hindrar dem för att utöva sitt yrke (Liljeholm 2010). Det kan vara frågan om problem med muskler och leder, psykosomatiska besvär, hörselproblem och rampfeber. Så kallade betablockerare används av en del musiker för att sänka hjärtpulsen, för att hantera nervositet vid konserter, repetitioner och provspelningssituationer (Brettel Grip 2009). Värt att notera är att orkestrar *både* har de bästa och sämsta värdena vad gäller arbetsrelaterad hälsa (Liljeholm Johansson 2010). I denna artikel söks svar på skillnader – när det gäller sätt

att hantera yrkets krav, uttryck för ambivalens – med hjälp av begreppet habitus. Det vill säga sociologiska redskap används för att kunna förklara hur det kommer sig att yrkets krav är som de är och vad de innebär av utmaningar för olika individer.

Enligt Brettel Grip (2009) så lever artister under ett reellt hot om att få sluta i symfoniorkestern om de inte kan prestera på topp eller kommer på kant med en dirigent. I orkestrarna är, skriver Liljeholm (2010), social kontroll ett ökande problem med inslag av angiveri. Detta förstas som en konsekvens av de höga kraven på prestation. Prestation och kvalitet ses nämligen som viktigare än hänsyn och kollegialitet. Musikerna påverkas även av de krav på höga prestationer som de har med sig och har internalisering sedan tidig ålder. Sett ur ett sociologiskt perspektiv, hämtat från Bourdieu (1980/1990; 1998/1999), så kan detta ses som ett exempel på de sociala praktikernas förkroppsligade natur. Socialt formade gränser eller tabun som överskrids kan leda till somatiska besvär.

Till myten om konstmusikens betydelse hör *kallet*, det vill säga det hör i någon mening till att det *ska* vara svårt (Kingsbury 1988). Samtidigt som det alltså finns skilda utfall i sätt att uppleva och möta de krav som ställs. Dessa utfall kan, enligt Bourdieu och Passeron (1964/1979, 1977/1992), förstas som en generell skillnad – mellan att ta något *bokstavligt* eller med *lätthet*. Att mästra ett instrument innebär även att mästra sin kropp (och sin själ), som en del av instrumentet.

Himmel och helvete – myter, ideologier, talang och kall

De myter som är knutna till musikeryrket är centrala för att förstå och förklara vad det innebär att vara musiker. En utgångspunkt i denna artikel är att musiker fostras in i idéer om ‘musik för musikens skull’ och ‘musik på liv och död’ som en yrkeslogik eller trosföreställning (jmf. Bourdieu 1992/2000). Det finns även religiösa och magiska föreställningar om musikers förmåga att få kontakt med den ‘andra sidan’ (Kingsbury 1988). Detta går dock i otakt med konstmusikens sjunkande position i samhället. Här finns en potentiellt bristande överensstämmelse mellan fostran, yrke och omgivande samhälle – en grogrund för ambivalens.

Att dra paralleller till bild- och formkonst är relevant, då konst och musik delar vissa förutsättningar (jmf. Bourdieu 1992/2000). Under 1800-talet etablerades en modernistisk idé om ‘konst för konstens skull’, som förverkligas av den särskilt talangfulle och kallade konstnären. Till denna idé hör en avantgarde-romantik, där kreativa ambitioner betraktas som resultat av en individuell drivkraft (Flisbäck 2006). Parallelerna till musikeryrket är tydliga.

Bland musiker finns en individualistisk kult som bygger på myter om talang och kall, om *skillnad* och dess betydelse för framgång. I Kingsburys studie (1988: 122) av högre musikutbildning finns uttrycket ”cream rises”, som refererar till att den feta grädden stiger och lägger sig ovanpå mjölken. Med uttrycket avses att det kommer att *visa* sig vem som har mest talang, genom en naturlig och rättvis selektion. Myter om talang och kall spelar en central roll i ritualer som auditions, examinationer, konserter, recensioner och mästarklasser. Detta skulle kunna förstas som att myterna både samlar och ordnar den sociala praktiken (jmf. Lundin, 2008).

Ett intressant begrepp i sammanhanget är *karisma*, som ofta tillskrivs den som bedöms ha talang och kall (Sapiro, 2008).⁷ Att bedömas positivt i till exempel examinationer och recensioner är avgörande för det sociala anseendet (Kingsbury 1988). Börjesson och Edling (2008) har beskrivit ett karismatiskt lärande i bild- och formutbildning – där *spegling*, mellan mästare och adept, fyller en viktig funktion. Med *spegling* menas att det som erkänns är det som igenkänns och är känt det vill säga det rätta kapitalet eller ‘polishen’ (Edling 2012; Olmsted 1999). Bourdieu och Passeron (1964/1979, 1977/1992) har även visat att lärare tenderar att känna igen, tycka om och erkänna ett habitus som liknar deras eget. I den speglande relationen ingår även att lärarens anseende påverkas av elevernas framgångar och tvärtom (Kingsbury 1988).

I musikens värld är övandet på instrumentet helt centralt. Det att *öva* görs till en livsstil och blivande musiker uppmanas att öva många timmar om dagen (Kingsbury 1988). Bland musikerna finns en kultur av att fokusera på yrket i den grad att det leder till isolation gentemot övriga samhället. Elever fostras in en kultur där ”övandet och repeterandet fick sin mening när publiken bekräftade ens insatser med varma applåder (Gustafsson 2000: 271)”.

För dem som lyckas ta sig in i de stora orkestrarna eller motsvarande så beskrivs yrket som en livsstil och ett livsprojekt. Musiker talar om ett intimt förhållande till instrumentet: ”For me, my work with my instrument and the music we create, it’s a matter of life or death (Brettel Grip 2009: 172)”. Flertalet musiker fokuserar på artistisk utmaning och samarbeten med intressanta solister och dirigenter, men det finns också dem som har ett bredare och pedagogiskt fokus. Här finns en skillnad, men också möjlig ambivalens att ta med i fortsatt läsning. Särskilt då ett bredare och pedagogiskt fokus innebär mindre konkurrens, men som strider mot idealet om att sträva mot toppen (jmf. Brändström & Wiklund 1995).

Den store musikerns primat är ett synsätt som präglar musikutbildningar, främst musikerutbildningarna. Mästaren har en central position, som den som per *arv* har tillgång till verken och skolorna (Kingsbury 1988). Samtidigt finns skillnader inom mästarlärandet, mellan att vara personcentrerat och att bestå av ett musikerkollektiv eller att vara handledande (Nerland 2004). I min kommande artikel visar jag hur just en äldre musiker (30-talist) representerar ett klassiskt Maestro-ideal, medan en yngre musiker (60-talist) framhåller kollegialitet och att vilja avdramatisera lärarrollen.⁸ Även om musiker möter en stark kult omkring mästaren, så finns det alltså variationer viktiga att minnas i fortsatt läsning.

Myternas funktion kan förstås på olika sätt. Becker (1982) visar i sin studie att jazzmusiker, när den konstnärliga integriteten var utmanad, istället utvecklade en självrättfärdigande ideologi, en begåvningsmyt där de ansåg sig ha en talang som deras omusikaliska publik saknade. Medan myten om den excentriske och geniale dirigenten – ”the Maestro-myth” – enligt Lebrecht (1991) har fyllt funktionen av att väcka intresse för konstmusiken.

Sammanfattningsvis har studier visat att yrkeslivet för musiker är krävande och ofta leder till stora utmaningar. Samtidigt finns en myt eller ideologi om talang och

kall som mer eller mindre legitimarer detta. Särskilt relevant i denna artikel blir att söka förståelse för hur yrkets myter och villkor samspelar med musikernas sociala bakgrund.

Social bakgrund, tillgång och smak

Musiker befinner sig i ett konkurrensutsatt yrke, som även är under förändring. Att hantera och förhålla sig till yrkets myter och ideologier är en annan utmaning i yrket. Vad betyder social bakgrund och tillgång till musik för sättet att hantera yrket? Hur fostras musikerna till yrket, hur fostras kropp och smak?

När det gäller förberedande och högre utbildning för *musiklärare* så finns en social selektion till förmån för övre samhällsskikt, som ökar med ålder och nivå (Brändström & Wiklund 1995). Inom jazz och antagning till musikerutbildning i jazz så har musikkapital betydelse, det vill säga att ha tillgång till eller vara bekväm med jazzens uttryck och arbetsformer (Nylander 2014). Det finns också ett värde i att vara ung, ha lång träning bakom sig och att ha tillgång till ett nedärvt musikkapital.

Även inom konstmusiken är det viktigt att påbörja sin träning tidigt, kanske redan i fyra till femårsåldern, och att inte vara äldre än runt tjugo år när man söker till musikhögskolan.⁹ Föräldrars stöd vid val av lärare, instrument och skola har betydelse i detta sammanhang – för att kunna ge de rätta ingångarna (Kingsbury 1988). I sin studie om prestigefyllda *Juilliard School of Music* så visar Olmsted (1999) att studenter förväntas ha den rätta ‘polishen’ redan när de antas till utbildningen. De är alltså inte bara skickliga instrumentalister, utan de har det rätta förhållningssättet till yrket.¹⁰ I någon mån är det alltså frågan om att eleverna ska *kunna* yrket innan de antas till högre musikutbildning, per social bakgrund och tillgångar i hemmet (jmf. Bourdieu & Passeron 1964/79, 1977/92).

Med hjälp av Bourdieu (1979/1984) kan vi utgå från att tillgången till konstmusik och ‘smak’ är socialt selekterad.¹¹ I Sverige torde dock de kommunala kulturskolorna ha bidragit till en delvis annan bild än Bourdieus franska förhållanden, där fler får tillgång till musik på grundläggande nivå. Inom bild och formkonsten har det framhållits att konstnärer med högre social bakgrund klarar sig bättre, samtidigt som en mångfald finns vad gäller tillgångar och banor (Palme, Lidegran & Andersson 2012). Oavsett social bakgrund, så ställer musikeryrket höga krav på inordning, under dirigenten och kollektivet (jmf. Brettel Grip 2009). Vilket kan komma att utmana, och skapa ambivalens i relation till, yrkets myter om ‘solisten’ eller Maestron. Även i relation till klassbetingat habitus kan problem uppstå.

I min kommande artikel visar jag att det är musiker som Lars och Peter, som har en social och kulturell medelklassbakgrund, som väljer den allra mest elitistiska banan.¹² Därmed får de en både prestigefyllt och utsatt karriär. Medan Tomas, som har en social och kulturell överklassbakgrund, väljer en bredare bana. Denna är både mindre prestigefyllt och mer trygg. Detta kan relateras till en socialt betingad skillnad mellan att hantera yrket ideologier och myter *bokstavligt* eller med *lätthet* (jmf. Bourdieu & Passeron 1964/79, 1977/92). Åter till min kommande artikel, så

ser Lars och Peter ut att ta yrket och dess myter bokstavligt och att vilja leva dem fullt ut.¹³ Problem uppstår dock senare i relation till sociala intriger samt bristande respekt och erkännande. Medan Tomas tar sig an yrket och dess myter med större lätthet, där musikeryrket ingår i ett bredare bildningsprojekt. En kluvenhet finns samtidigt i relation till att kunna hålla nivån artistiskt, att kunna hålla formen.

Deras möjlighetshorisont i bred mening – deras bild av sig själva, sin familj, vilka man är och vad man kan – ”sådana som det går bra” och ”sådana som bemästrar utmaningarna” – tycks ha betydelse, vid sidan av själva tillgången till musik.¹⁴ Tomas är den som är uppväxt i en kulturellt mycket rik miljö, medan det hos Peter och Lars spelades mycket. Musik var för Lars och Peter något kul, men också en karriärmöjlighet. I denna artikel är frågan om social bakgrund, tillgång och smak, en fortsatt central fråga – intervjuerna med Lars och Peter används fortsatt här.

Dressyren av kropp och själ, naturlighet och scenskräck

Om grunden för *tillgång och smak* läggs i uppväxten, hur tar fostran i utbildning och yrke senare form? Vilka konsekvenser får denna fostran av kropp och själ? Brettel Grip (2009) har visat att det i orkestrarna finns en social ordning som bygger på tidigt internaliserade krav på hög kvalitet. Denna ordning bygger på att musikerna har införlivat en *hängivenhet* till yrket av personlig, moralisk och känslomässig art, snarare än ekonomisk och professionell (jmf. Kingsbury 1988). Ordningen förstärks av konkurrens och ovisshet om huruvida musiken kan bli och fortsatt vara ett yrke, vilket för med sig en mycket stor press och arbetsinsats. Samtidigt som de flesta *tror* på att de kommer att lyckas – de tror på att talang och flit lönar sig. Vilket det dock inte gör för alla eller ens särskilt många (jmf. Flisbäck 2006).

Kroppen spelar en central roll för musiker, som redskap och grund för bedömning. Att hantera yrkets krav är också att hantera kroppen som en del av instrumentet. Forskare som Sapiro (2008) och Gustafsson (2000), beskriver en *dressyr* av kroppen (och själen) bland till exempel musiker, av rörelsemönster, hållning, handställning, andning och avslappning. Inte minst formas kropp och själ i övandet, där själva övandet får ett egenvärde: ”ett omsorgsfullt tillägnande av detaljer, den ritual varigenom eleven kom att alltmer se sig själv som inte musiker men instrumentalist /som/ den som trängt in i instrumentets hemligheter (Gustafsson 2000: 288)”. I övandet förenas fostran av kropp och själ, det vill säga rätt sätt att spela spelet: ”playing ‘with feeling’ frequently entailed perceiving the musical structures of the text in association with bodily motions – most notably of the hands and arms – and with the physical dynamics of singing and breathing (Kingsbury 1988: 96)”.

Detta leder tankarna till Bourdieus uttryck *amor fati*, att älska sitt öde (Bourdieu 1998/1999). Detta innebär en hängivenhet inför att göra den extraordinära insats som krävs för att i detta fall bemästra ett instrument på toppnivå. I detta med att älska sitt öde ingår att *vilja* det rätta, det vill säga att också inordna sig. I Kingsburys studie (1988: 95) finns exempel på hur elever lär sig den rätta uttolkningen av ett verk, inte för att det står så i noterna utan för att det *känns* så: ”adherence to the

score must never be literalist or slavish, but felt and enthusiastic”. En Maestro förväntar underkastelse av sin elev, på ett förkroppsrigt plan, då Maestro säger: “don’t try to do what I tell you, try to *express* what I mean (Kingsbury 1988: 99)”. Den utmaning som kan ligga i att förstå vad mästaren menar, i en fri och otydlig pedagogik inom konst- och formutbildning har beskrivits av Börjesson och Edling (2008).

De höga kraven i musikeryrket internaliseras, enligt Liljeholm Johansson (2009), som på samma gång uppnåeliga och mål att eftersträva. Detta leder ofta till en fixering vid misstag och brister i spelet – snarare än på vad som faktiskt fungerar. Målet för övandet är, menar Kingsbury (1988), att uppnå ett socialt accepterat sätt att spela. Det tycks motsägelsefullt nog som att övandet syftar till att göra spelet *naturligt*: “social acceptance will be contingent upon successfully concealing the contrived (read, self-conscious), and manifesting the ‘natural’ (read, *other-conscious*), properties of behavior (Kingsbury 1988: 71)”. Det naturliga är alltså ett ideal som även går att koppla till myter om talang och *lätthet* (jmf. Bourdieu & Passeron 1964/1979). Dressyren av kropp och själ räcker så vitt att en musiker behöver föra sig, känna sig, och övertyga i rollen som musiker även om den är *spelad* (Kingsbury 1988).

Scenskräck är ett vanligt fenomen bland musiker, vilket kan förstås som en spänning eller bristande överensstämmelse mellan en person och den roll personen förväntas kunna spela (Kingsbury 1988). Bourdieu (1998/1999) har visat att det närliggande fenomenet torgskräck kan förstås som resultat av ett överskridande av ett socialt och förkroppsrigt tabu.¹⁵ Flisbäck (2006) beskriver på liknande sätt en skillnad mellan att vara hemtam respektive att känna skuld och skam inom konstens fält, baserat på social bakgrund och tillgångar. Scenskräck förstås här sociologiskt som en krock, eller en bristande överensstämmelse, mellan en person och en kontext – som båda bär på en social historia. Eller varför inte, som en ambivalens i relation till yrkets myter och villkor?

I denna artikel är fostran av kropp och själ relevant för att förstå och förklara den kontext som musikerna befinner sig i. Hur de förhåller sig till och hanterar denna kontext, och hur de på ett förkroppsrigt plan möter den, är centrala frågor för artikeln. Hur förhåller de sig till exempelvis prestation, erkännande och trygghet? Båda mina intervjugpersoner ger uttryck för en ambivalens i relation till yrket, den ena av dem lider av scenskräck.

Habitus, förkroppsrigt lärande, harmoni och ambivalens

Hur en person möter eller *gör* ett yrke och vilka utmaningar detta innebär, kan förstås och förklaras med hjälp av begreppen praktiskt sinne och habitus. Det praktiska sinnet kan enbart observeras indirekt via det som sker, medan habitus kan konstrueras fram med hjälp av Bourdieus *triologi*, det vill säga begreppen position, disposition och positioneringer (jmf. Horne 2016). Praktiken är det som *görs* i hela dess sociala betydelse och som genereras av ett praktiskt sinne med habitus i botten som generande princip.

Med Bourdieus ord (1980/1990: 70) så kan det praktiska sinnet förstås som en “mythology realized, em-bodied, turned into a permanent disposition, a durable way of standing, speaking, walking, and thereby by feeling and thinking”. Det praktiska sinnet fungerar därmed på ett kaksi-kroppsligt plan, som en tro på det man gör – förutom allt detta för med sig, det som görs – per kropp. Tankar och handlingar styrs, menar Callewaert (1999; 2014), inte bara av individens och kollektivets klokhet och handlingskraft, snarare blir de *träffsäkra* därfor att de orienteras av habitus. På så sätt återskapas sociala praktiker, per habitus – och blir välfungerande.

Edling (2012) har använt habitusbegreppet för att problematisera vilka konstnärer som söker och får en professur i konst. Att ens söka en tjänst är beroende av habitus och föreställningen om att passa in i och att kunna tillföra något till skolan. Edling använder även Bourdieus resonemang om torgskräck, för att illustrera vad det i bred mening kan innebära att ta sig utöver sin möjlighetshorisont eller sitt habitus.

Nära knutet till begreppet habitus är *symboliskt våld*, det vill säga de handlingar, genom vilka de dominerade, ofta omedvetet och ibland emot sin vilja, bidrar till sitt eget behärskande genom att tyst acceptera och reproducera de förelagda gränserna (Bourdieu 1998/1999). Det symboliska våldet tar ofta formen av *kroppsliga emotioner* – skam, förödmjukelse, blyghet, ängslan, skuldmedvetenhet – eller lidelser och känslor – kärlek, beundran, respekt. Dessa emotioner blir desto smärtsammare när de tar sig synliga uttryck som rodnad, svårighet att uttrycka sig, klumpighet, darrning, vrede och vanmäktig ilska. Ibland leder detta till en inre konflikt och en jag-klyvning, en *ambivalens*. I denna artikel förstås ambivalens och kroppsliga uttryck för detta som en effekt av bristande överensstämmelse mellan habitus och social praktik.

Reaktionernas styrka ska enligt Bourdieu (1980/1990: 7) förstås mot bakgrund av habitus förkroppsrigade och djupliggande natur: ”what is learned by the body is not something that one has but something that one is”. Ju tidigare det kroppsliga lärandet påbörjas, desto mer inkorporerat och icke-medvetet är det. I fallet med musiker är detta särskilt relevant att beakta, då identifieringen med yrket är så påtaglig (jmf. Kingsbury 1988).

Francine Muel-Dreyfus (1985) har i sin studie om folkskollärare och socialarbetare problematiserat vad det, ur ett sociologiskt perspektiv, kan innebära att flytta sig socialt – att göra en klassresa. Enligt Muel-Dreyfus så finns det bakom varje yrkesval en släkthistoria, som individer ansluter sig till eller distanserar sig från. En individ som har kunnat integrera sitt yrkes historia med sin släkts historia – som en gemensam historia, framtid och möjlighet – ger uttryck för en *harmoni* i relation till yrket. Det motsatta kommer till uttryck som en social isolation och *ambivalens* i relation till yrket och den klassresa som företagits: ”det förflutna som tillåtit dem att bli det de faktisk blivit är ständigt närvarande som ett föremål för nostalgi men också för smärta (Muel-Dreyfus 1985: 131)”.¹⁶ Muel-Dreyfus bidrar med en *sociologisk* förståelse av ambivalens, som uttryck för en delvis problematisk relation

mellan en person och ett yrke. Ambivalens kan då bero på en bristande överensstämmelse mellan en persons position, sätt att inneha positionen, samt beredskapen för detta i form av dispositioner/habitus. Eller så beror den på en svårighet för en person att förena sitt yrkes historia med sin egen sociala historia.

II. EGEN EMPIRISK STUDIE

I avsnittet här nedan kommer jag att presentera de datainsamlings- och analysmetoder som har använts i det empiriska arbetet. Redan här vill jag tydliggöra att det är jag som forskare som har gjort analyserna, i *anledning* av vad intervjugersonerna har berättat för mig. Intervjufrågorna har varit relativt öppet ställda och har handlat om musikernas egen skolning, deras arbete som musiker och som lärare. Utifrån dessa berättelser är det jag som forskare som lyfter frågor om framgång, omkostnader och ambivalens.

Urval och datainsamlingsmetod

Den empiriska studien som ska presenteras här nedan bygger på två djupintervjuer om vardera två till tre timmar med framstående manliga musiker och pedagoger i ett visst instrument, från två olika generationer (1930-talist, 1960-talist). De två musikerna har varit eller är stämmedare i prestigefyllda symfoniorkestrar och även frilansmusiker, samt professorer och huvudlärare i instrumentet på musikhögskolans musikerutbildningar.¹⁷ I en kommande artikel ingick tre intervjugersoner, varav två har varit särskilt relevanta för denna artikel.¹⁸ Dessa två musiker delar ett liknande karriärförlopp, och ger på olika sätt uttryck för en ambivalens i relation till yrket. Att intervjugersonerna är från olika generationer innebär att det blir möjligt att se till frågor som arv och förändringar inom yrket över tid. Även om materialet är litet så finns det en styrka i det, på så sätt att det representerar två centrala positioner i ett litet toppskikt inom ett instrument.

Som före detta musikstuderande har jag kunnat använda någon kontakt för att hitta en intervjugerson, och i något fall har jag nämnt att jag tidigare har varit musikstuderande. Flera personer, inom instrumentet och vid flera musikhögskolor har tillfrågats, men har avböjt medverkan. Intervjuguiden är tematiserad kronologiskt efter tid som *elev* (skolning, hemmiljö, yrkesval); tid som *musiker* (tjänster, uppdrag, berättelse om vad livet som musiker har gett); och tid som *lärare* (undervisningskontext, elever, antagningsprocedur, prioriteringar, synsätt, arbetsställ). Intervjuerna har varat mellan två och tre timmar och har präglats av öppna samtal, med grund i intervjuguidens frågor. Intervjuerna har spelats in och transkriberats.

I hela arbetet har god forskningsetik eftersträvats enligt Vetenskapsrådets regler och krav.¹⁹ Intervjudeltagandet bygger på information och samtycke, och i artikelskrivandet har hög grad av konfidentialitet eftersträvats. Vilket instrument intervjugersonerna spelar avslöjas inte av denna grund, ibland görs även mindre omskrivningar eller utelämnas avsnitt som kan ge den insatte läsaren information om vem

som har intervjuats. Personnamn är fingerade och elever och kollegor som omtalas i intervjuerna benämns med det könsneutrala ordet hen.

Analysmetod

Den intervjuform som används är *livshistorisk* i sociologisk mening, det vill säga intervupersoners berättelser talar inte för sig själva, utan rekonstrueras som en del av en social praktik (Muel-Dreyfus 1985). I analysen är tidiga möten med musik och förhållningssätt som präglats av uppväxtvillkoren betydelsefulla – som en del av, eller bidragande till, musikernas både framgångar, glädjeämnen och ambivalens i yrket. Andra förklaringar som prövas i artikeln är den *Maestro-myten*, och de ideal som följer med den, som musikerna fostrats i under utbildning och arbetsliv, samt strategier som med tiden utmanas – i takt med att yrket förändras. Med Bourdieus begrepp utgör Maestro-myten ett slags doxa, det vill säga en förgivettagen trostföreställning (jmf. Lundin 2008). Frågan om ambivalens är ett empiriskt fynd, som har vuxit fram i analysen snarare än att det är något som jag har utgått ifrån eller frågat efter i intervjustuationen.²⁰

I arbetet med artikeln har jag även inspirerats av Bourdieu med fleras intervju-studie *The Weight of the World* (1993/1999) där individuella historier förstas och förklaras i ljuset av kollektiva historier. Det sätt som Bourdieu med flera bryter ned positioneringar – det vill säga meningar, hållningar och attityder i ord och handlingar – i *referens-* och *brytpunkter*, har varit en inspirationskälla i arbetet. Här är även begreppet *positionellt lidande* intressant, det vill säga ett lidande knutet till en positions historia och nutid (ibid.). Dessa perspektiv är relevanta för att förstå musikernas sätt att hantera en tidigt förvärvad yrkesidentitet, i en yrkespraktik som även är föränderlig över tid.

För att kunna rekonstruera musikernas sociala praktik och habitus så används även Bourdieus triologi, det vill säga begreppen *position*, *disposition* och *positionering* (jmf. Horne 2016). Enligt Callewaert (2014) så har vi, när vi vill rekonstruera en social praktik, att göra med två empiriskt observerbara fenomen: å ena sidan den position en person eller en grupp intar i samhället, å andra sidan deras positioneringar (meningar, hållningar och attityder). Ofta finns det en korrespondens mellan att ha en viss position och att göra en viss positionering. Denna korrespondens förklaras, som tidigare nämnts, med antagandet om en förmदveten orientering som mellanled det vill säga ett *praktiskt sinne* och *habitus*, som kan identifieras och rekonstrueras via de tankar, ord och handlingar de har inspirerat till. En utgångspunkt i Bourdieus praktikteori och det arbetssätt det för med sig brukar omnämñas en praxeologisk ansats (jmf. Horne 2016).

I den kommande artikeln inom mitt projekt så används intervjuer med tre musiker för att rekonstruera deras positioner och dispositioner.²¹ I föreliggande artikel så är det alltså musikernas *positioneringar* som är i fokus det vill säga meningar, hållningar och attityder kring till exempel talang, kall, musik, verk, traditioner, skolor, elever, lärare, övning och pedagogik. Positioneringarna är i fokus, men behöver samtidigt relateras till musikernas positioner och dispositioner för att kunna förstås

sociologiskt. Därför kommer jag, i texten här nedan, att återanvända några av slutsatserna från föregående artikel för att på så sätt bidra till förståelsen av intervjupersonernas positioneringar.

Forskarens bakgrund

Enligt Bourdieu (2001/2004; 1993/1999) så behöver forskaren, i forskningsarbetet, företa en dubbel brytning, med både den spontana förförståelsen *och* den egna rekonstruktionen. Det betyder att den egna erfarenheten är både en möjlighet och ett hinder. Min utgångspunkt är att det är en fördel att jag själv har studerat musik, men om jag *fortfarande* hade varit musiker så hade jag i högre grad behövt vara uppmärksam på nödvändigheten av att bryta med min egen förståelse. Då jag själv, för snart två decennier sedan, var musikstuderande var jag inbäddad i myter om vad det innebär att vara musiker, att jag var kallad. Som forskare bryter jag med denna föreställning och förstår och förklrar istället vad det innebär att vara musiker, med sociologiska redskap. De personer jag intervjuar befinner sig på helt andra positioner än vad jag gjorde, de är framgångsrika och etablerade medan jag befann mig någonstans i yrkets formak, på väg in i det. Att bryta med den egna rekonstruktionen innebär ett ständigt prövande av de egna slutsatserna, vilket har lett fram till denna artikel.

Analys av intervjuer

I detta avsnitt introduceras intervupersonerna *Lars* och *Peter*, med hjälp av deras positioner, dispositioner och sociala bakgrund. Dessa utgör främst en bakgrund, in för läsningen av artikels huvudfokus, som är deras *positioneringar*. Dessa positioneringar – meningar, hållningar och attityder kring det att vara musiker och lärare i ett toppskikt – analyseras inledningsvis som referens- och brytpunkter (jmf. Bourdieu m.fl. 1993/1999). Med referens- och brytpunkter menas alltså sådant som är centralt och sådant som skaver och är ambivalent i musikernas berättelser. Därefter fördjupas konstruktionen av musikernas himmel och helvete i form av olika teman och citat.

Musikernas positioner

Lars är 1930-talist och pensionerad efter en lång karriär som stämledare och solist i en av de prestigefyllda symfoniorkestrarna och som professor och huvudlärare i sitt instrument på musikerutbildningen på musikhögskolan. Hans position har varit mycket central. *Peter* är 1960-talist och är aktiv som solist och musiker i flera av de prestigefyllda symfoniorkestrarna och på internationella scener. Han är även professor och huvudlärare i sitt instrument på musikhögskolan. Även hans position är mycket central. Lars och Peters positioner förstas här som en gemensam *klassisk och elitär* position.²²

Den klassiska och elitära positionen tycks gå i arv, främst på grund av egenskaper och dispositioner – ungt stjärnskott, flit, klarar yrket utmaningar och kompromisslöshet. Dessa egenskaper ger framgång, men utmanas över tid. Detta förstår

som en effekt av att yrkespraktiken är föränderlig – där tidigare värden och ordningar utmanas. Inom den klassiska positionen är den karismatiska Maestron en förebild – en solist som spelar de stora verken, i de stora orkestrarna. En musiker som bemästrar instrumentet och utmanar dess gränser är en annan förebild knutet till denna position.

Musikernas dispositioner och sociala bakgrund

Lars kommer ifrån en köpmans- och militärläkt med egen gård på landet.²³ Lars är stolt över sin släkt, och berättar om duktiga personer som det gått bra för. I hemmet spelades det flera instrument, och det fanns även idrottsliga och historiska intressen. Min tolkning är att Lars är dispernerad för att vara framgångsrik, hängiven och tävlingsinriktad. Det kan även nämnas att Lars är en mycket karismatisk person.

Peter kommer ifrån en familj med föräldrar som var lärare och växte upp på en mindre ort. Han talar varmt om hur familjen bidrog till hans musikintresse. I hemmet lyssnades det på jazz och rock, och det spelades flera olika instrument. Min tolkning är att Peter är dispernerad för att vara framgångsrik och målmedveten och för att söka glädjen i musiken. Peter är även han en mycket karismatisk person.

När det gäller dispositioner så förenas intervjupersonerna alltså av ett överskott hemma, en möjlighet att ägna sig åt musik och goda tillgångar. Att komma från en familj, som det går bra för, och att tidigt uppmärksamas som duktig, tycks sätta sina spår i form av en förväntan om framgång. Det kan nämnas att i den kommande artikeln, där även *Tomas* ingår, så är ett intressant fynd att det är de två intervjupersonerna Lars och Peter, som har ett något mindre omfattande kulturellt kapital (son till köpman respektive lärare, kulturintresserade, landet/småstad), och inte intervjupersonen Tomas med ett omfattande kulturellt kapital (son till två advokater, mycket kulturintresserade, kulturstad) som intar den klassiska positionen.²⁴ En möjlig slutsats är att det inte är de högre klasserna som nödvändigtvis har ett försprång i musikeryrket, utan den monoton, underkastelse och osäkerhet, som tycks vara en del av yrket, kanske snarare väljs eller accepteras av klassresenären.

Musikernas positioneringar som referens- och brytpunkter

1. Lars. Lars kretsar kring ett antal *referenspunkter* som analytiskt förstas som både distinktioner och möjlighetsrum (jmfl. Bourdieu m.fl. 1993/1999). För det första, militärmusiken betydde mycket för Lars skolning. Därifrån kunde han även komma vidare till studier vid musikhögskolan. Det som låg Lars särskilt varmt om hjärtat, under karriären, var instrumentet och att få arbeta med de *stora* verken, musikerna och dirigenterna. Att få vara med i dessa sammanhang och att bli erkänd och framgångsrik som musiker är centralt i Lars berättelse. En ambivalens finns dock knuten till ”belackare”, som han menar har baktalat och inte velat erkänna honom.

För Lars har det även varit *stort* att få arbeta med de mest begåvade eleverna, att få fram de stora ”kanonerna” och att vara framgångsrik som lärare. Även här finns en ambivalens i Lars berättelse på så sätt att det stora engagemanget och glädjen i att undervisa står emot besvikelse och negativa upplevelser. Han menar själv att

han kan bli elak när elever inte sköter sig, han menar att eleverna är skyldiga honom att sköta sig – han förväntar sig respekt. Lars är även bekymrad över förändrade tider i svenskt musikliv, med ett minskande intresse och en allmän nedgång. Vidare kretsar Lars berättelse kring andra pedagoger, som han menar inte är begåvade nog, som bara gör sin grej, som inte har ”jour” och finns tillgängliga för sina elever – som inte ger *allt*.

Ur detta har ett antal *brytpunkter* eller delar som intervjun med Lars faller i rekonstruerats, mellan *framgång* och *ambivalens*. Lars kretsar kring sina framgångar men ger också uttryck för relativt stor ambivalens, kopplad till elever, beläckare och ett musikliv på nedgång. Att få erkännande, att ”visa dem” och att ”skåpa ut”, är ett centralt tema, som tycks *förstärkas* av konflikter i Lars karriär, som en revanschlusta. Enligt Muel-Dreyfus (1985) kan en person förhålla sig med harmoni eller ambivalens – nostalgi eller smärta – till sitt yrke. I Lars berättelse finns uttryck för både och. En tolkning är att det i Lars tidiga karriär fanns en positiv överensstämmelse mellan hans dispositioner och yrket, som med tiden utmanas i takt med att yrket förändras. Det krockar med det som Lars fostrats till. Lars har också företagit en klassresa, vilket troligen har bidragit till en ambivalens i förhållande till yrket.

Min tolkning är även att en stark ära eller hederskänsla, knuten till Maestro-myterns löften eller förväntan om *erkännande*, är utmanad i ett föränderligt musikliv. Där elever ifrågasätter och frigör sig, på ett annat sätt än vad traditionen påbjuder (jmf. Kingsbury 1988). I Lars berättelse påtalas även vikten av att man ska vara stark, balanserad, social och skötsam för att lyckas. Min tolkning är att detta har att göra med Lars sociala historia och generation, men också ideal knutna till Maestro-myterns framstående och starka musiker (jmf. Kingsbury 1988; Lebrecht 1991).

2. Peter. Den yngre musikern Peter kretsar kring ett antal *referenspunkter* som alltså analytiskt förstas som möjlighetsrum och distinktioner. Fadern har betytt mycket för Peters skolning. Att spela tillsammans med andra har varit och är en viktig drivkraft. Att öva är något som Peter tycker om och gör mycket, framförallt att få fördjupa sig i detaljer – för att bemästra instrumentet och tekniken. Min tolkning är att målmedvetenhet, lust och gemenskap är förhållningssätt till musik och yrket – som grundläggs tidigt och fortsätter att vara vägledande för Peter i hans karriär.

Andra teman i Peters berättelse handlar om självständighet, att tänka och välja själv, att tala fritt – något som ska visa sig vara en styrka men också ett problem i ett hårdnande orkesterklimat. Peter kallar sig själv för pragmatiker och har inte behov av att vara en stor mästare, snarare tvärtom. Han är kritisk till lärare som inte ser till elevernas bästa, utan behandlar dem som ”cirkusartister”. På så sätt knyter Peter både an till Maestro-myten (att mästra instrumentet) samtidigt som han tar avstånd från den (att vara pragmatiker, elever är inte till för att ge läraren status).

Särskilt varmt talar Peter om den *stora* och fina orkestermusiken. När man är trygg med verket, musikerna och dirigenterna så är det ”där man ska vara” som

musiker. Peter talar med glädje om instrumentklassen på musikhögskolan, om kollegor och vänner – att lära av och tillsammans med. Samtidigt finns en frustration i relation till utvecklingen av orkesterklimatet, som han upplever gått från ömsesidigt respekt och fokus på musiken, till att präglas av auktoritet, angiveri och socialt spel. Peter är också plågad av sina egna krav på prestation och resultat, som har styrt hans välmående under lång liv.

Ur dessa referenspunkter har ett antal *brytpunkter* och delar som Peters berättelse faller i rekonstruerats, mellan *framgång* och *personliga omkostnader*. Till att börja med kan det noteras att Peter talar om sina framgångar på ett annat sätt än Lars. Han framhäver dem mindre, vilket möjligen kan tolkas som att de är mer självklara för Peter, som ett grundläggande villkor: ”jag var väldigt, vad ska man säga, jag fick mycket chanser”. Att ta sig an instrumentets utmaningar, och glädjen i musiken, framstår som viktigare för Peter än själva framgångarna.

Peters förhållningssätt som musiker tycks dock krocka med orkesterklimatet som det har utvecklat sig. Han är ambivalent inför att spela i orkester, och de krav det ställer på honom. Peter berättar att han lider av scenskräck. Min tolkning är att det i Peters tidiga karriär, fanns en positiv överensstämmelse mellan hans dispositioner och yrket, men att detta sedan förändras. Peter berättar att ”från början när jag kom då var jag ung och uppskattad av många äldre kollegor”. Då, på den tiden ”så var det aldrig *personligt*. Man kunde ha jättefin kontakt på podiet, musikaliskt, men absolut inget annat”. Enligt Peter har situationen sedan förändrats, till exempel så har det blivit svårare att säga vad man tycker och man ”backar inte upp varandra” längre. Den som inte lever upp till kvalitetskraven, eller som blir osams med någon betydelsefull dirigent, mobbas ut och får kanske sluta. Historien blir, precis som för Lars, en källa till både nostalgi och smärta, och harmonin mellan personen och yrket är rubbad.

Ambivalens och positionellt lidande hos Lars och Peter

Det är slående att två så framstående musiker, kanske de mest framstående i Norden i sina generationer på instrumentet, ger uttryck för så pass stor ambivalens i relation till yrket. De kretsar båda två, i sina berättelser, kring både mycket positiva och klart negativa upplevelser. Yrkets krav *och* förändringar bidrar sannolikt till denna ambivalens. Att Lars och Peter gjort en klassresa, där den sociala historien endast delvis har kunnat förbereda för yrkets utmaningar, bidrar troligen också. Även de höga kvalitetskrav som tidigt förkroppsligats, som innebär ett ständigt sökande efter utveckling – en ständigt kritisk blick på de egna prestationerna, tycks bli påfrestande med tiden.

Att som Lars ha varit framgångsrik för att sedan hamna i skymundan som pensionär, kan förstås som ett *positionellt lidande* – det vill säga lidandet har med position eller förlust av position att göra (jmf. Bourdieu et. al. 1993/1999). Eller, att som i Peters fall, börja reflektera över att det med åldern kommer att bli svårare att spela bra: ”särskilt i och med att jag har levt med det hela mitt liv och alltid har haft..., är det för starkt kopplat till ens identitet och ens människovärde, så blir det en jädra

krasch sen om det inte går”. Möjligent kan detta tolkas som att yrket med tiden blir mer utmanande – det blir kroppsligt svårare att hålla sig i toppform. De har båda, på olika sätt, blivit utmanade i sina karriärer – i form av konflikter och avbrott. Till detta finns också knutet ett positionellt lidande.

III. TEMATISERING AV INTERVJUER OCH CITAT

Himmel och helvete i musikeryrket – att förkroppsliga och bryta med Maestro-myten

De referens- och brytpunkter som rekonstruerats i texten ovan kommer nu att fördjupas tematiskt med hjälp av fler citat. Fortlöpande i texten knyts dessa teman an till Lars och Peters positioner och dispositioner. Även yrkets myter, ideologier och arbetsvillkor utgör en viktig kontext här, för att försöka förstå den ambivalens som Lars och Peter ger uttryck för.

Lars och Peter delar en liknande bana. Peter befinner sig i de stora symfoniorkestrarna och på de mest prestigefyllda lärarjobben, medan Lars är pensionerad från denna position. Sedan tidig ålder har de båda varit hängivna sitt yrkesval. De antogs i tonåren till musikerutbildningen och debuterade redan som mycket unga i de stora sammanhangen. De förhåller sig till, och lever i, en *Maestro-myta* – om talang och kall, kärlek till instrumentet och repertoaren.

När det gäller höjdpunkter i yrket så lyfter både Lars och Peter fram att det att vara musiker är något *stort*, fint och viktigt. För *Lars* var det att spela de stora symponierna, för de stora dirigenterna, själva livet ”*det* var livet, det var ett *liv*”. På liknande sätt säger *Peter* att när det funkar, när man känner sig bekväm med verket, musikerna och dirigenten, ”då är det, som musiker faktiskt, då är det *där* man ska vara”. Detta är exempel på att de båda förkroppsligar Maestro-mytns grundläggande idé om *stor* musik, kärlek till musiken, som en livsstil och ett kall. På så sätt ger Maestro-myten mening, som ett rättesnöre och ett ideal.

Samtidigt ger både Lars och Peter alltså på olika sätt uttryck för en ambivalens och smärta i relation till yrket. Hos *Lars* är denna ambivalens mer *underliggande* – i en frustration, över elever som inte nått sina potential, som betett sig illa, över beläckare och ett musikliv på nedgång. Frustrationen är placerad utanför Lars, som en irritation över utvecklingen. Samtidigt återkommer Lars till detta, som något som tycks skava i hans berättelse.

För *Peter* är ambivalensen mer *uttaland*, och den består av en kritik mot ett försämrat orkesterklimat, och en smärta över ett personligt lidande knutet till höga prestationskrav. Min tolkning är att både Lars och Peters ambivalens handlar om att Maestro-mytns löfte, om erkännande och ömsesidig respekt, inte har införlivats fullt ut. Ambivalensen handlar om en sorg över en Maestro-myta som urholkats, från en ömsesidig respekt för yrkeskunnande till makt och inflytande på grundval av sociala intriger, auktoritet och divalater. Här nedan fördjupas denna ambivalens mellan yrkets *himmel och helvete* hos Lars och Peter.

Blod, svett, tårar och kärleken till instrumentet

När det gäller musikeryrkets höjdpunkter så ingår det för *Lars* att ge allt: ”det ska vara blod, svett och tårar”. Återkommer i berättelsen gör även symboler av religiöst och magiskt slag, som en del av instrumentets värde: ”instrumentets ton ansåg de ju vara ett medel för att tala med de döda”. Det att ha hittat instrumentet, hur karriären tog fart, beskrivs i termer av lidelse och öde – som en *amor fati*, att älska sitt öde. *Lars* säger att ”vi älskade varandra mycket jag och instrumentet, så därför var det nog mycket ett öde detta”. Detta med att ha den rätta *lidelsen*, som skiljer de begåvade från de obegåvade, är ett återkommande tema i *Lars* berättelse.

Att ingå i de stora sammanhangen, i *dramat*, och att få ett erkännande, tycks vara en stark drivkraft hos *Lars*: ”jag var så slut efter de där stora Brahms-symfonierna /.../ jag fick hålla mig i notstället och svetten rann”. I detta sammanhang ingår det att vara ett slags *duellant*: ”det där solot vet du, det stora, varje kväll, då blir det förstår du en sorts tävling med sig själv att man får inte gå under gården, utan hellre blir det nästan olidligt för man kan inte göra det bättre”. Erkännandet som kommer ifrån dirigenter och press betyder mycket ”det är ju fantastiskt, det är ju de stunderna som är det finaste i livet”. Här kan vi se, att i *Lars* dramatiserade berättelse om yrket, så är lidelse och drama nära förknippat med erkännande.

På många sätt tycks *Lars* förkroppslista Maestro-myten, han lever och älskar den, han ifrågasätter den inte. Under den tid då *Lars* var som mest aktiv, från 1950-t till slutet av 1990-talet, så var denna myt kanske som starkast, med ett relativt stort intresse för konstmusik i samhället (jmf. Lebrecht 1991; Baba 2007). Detta bygger på att *Lars* också har *kunnat* anamma myten, sett i relation till hans sociala historia. Mellan yrkets och *Lars* sociala historia finns en samklang – att vara framgångsrik, klättra socialt och ge sig härn. *Lars* gjorde även karriär i mycket unga år, vilket är intressant i sammanhanget. För, som Bourdieu skriver (1980/1990), ju tidigare ett lärande äger rum, desto mer förgivettagna blir dess premisser. Här ses en kombination av faktorer som kan förklara att *Lars* förkroppslistar Maestro-myten, på ett relativt icke-ifrågasättande sätt. Även om han ger uttryck för en ambivalens i relation till de löften om erkännande som inte införlivats.

Begåvade elever, förälskelse och suggestion

För *Lars* hör även arbetet med de mest begåvade eleverna till yrkets höjdpunkter. Det finns en *storhet* i att vara den som för fram de stora ”kanonerna”, det vill säga de allra mest begåvade eleverna: ”nummer ett /.../ med mina elever, som jag ville ha, det var att de var begåvade”. *Lars* uttrycker det som att en lärare och elev delar en *förälskelse* i instrumentet, i ett *förälskat* tillstånd. Detta med att ha den rätta *lidelsen*, för musik och instrumentet, tycks nära förknippat med begåvning och talang – och återkommer i *Lars* berättelse. Detta tolkas som en variant av att spela med den ‘räta känslan’, som bygger på ett socialt igenkännande eller spegling – mellan lärare och elev (jmf. Kingsbury 1988).

När *Lars* talar om sin lärargärning så återkommer de magiska metaforer som tidigare nämnts, som hypnotisk makt och suggestion: ”jag hade nästan en sådan där

hypnotisk makt över dem, det var ju underbart". Han berättar om en metod i undervisning där han, med hjälp av en särskild blick, en kroppshållning, kunnat förmedla ett stämningssläge där eleverna drevs till att överträffa sig själva. Lars beskriver sina mästarklasser som "laddade" – där en mycket laddad stämning uppstod, där eleverna duellerade med varandra: "du vet det blev så mycket i salen så att de som satt i salen blev så påverkade, det blev sådan spänning så att vi måste göra paus". Min tolkning är att Lars har samma hållning till musiken och yrket, både som musiker och pedagog. Han tycks i allt han gör förkroppsriga Maestro-myten, i det som liknar ett *personcentrerat* mästarlärande – som kretsar kring läraren, under dramatiserade former (jmf. Nerland 2004).

Det *karismatiska* lärandet i högre musik- och konstutbildning beskrivs på ett likartat sätt som att elever identifierar sig med sina lärare, också på ett personligt plan (jmf. Molander 1996). Här finns även exempel som kan tolkas som att Lars berättar om sig själv, när han berättar om sin mest begåvade elev. Detta förstas som ett exempel på *spegling*, i en personcentrerad och karismatisk lärandekontext. Särskilt en elev återkommer i Lars berättelse, som särbevävad *och* motarbetad: "hen var ju särligt begåvad, och du vet att jag tyckte det var en fantastisk tid och en rolig tid att höra hen spela / ... men/ de andra de hatade hen, du vet de pratade ju bara skit om hen". En underliggande ambivalens i Lars berättelse om sig själv är just hans egna beläckare och brist på erkännande. Här ses ett exempel på hur även en av hans elever råkat ut för något liknande, vilket engagerar och upprör Lars.

Undervisningen har, i Lars berättelse, betydelse för att få erkännande – både av andra, och sig själv. Att ta sig an en elev är, enligt Nerland (2004), ett risktagande, liksom det att förena en musiker- och lärargärning.²⁵ Lars ger uttryck för en ambivalens i att lärarlivet inte gett tillräckligt mycket tillbaka, som en investering som inte riktigt lönat sig. Speciellt genom elever, som inte skött sig eller tagit tillvara sin talang, även i form av elever som motarbetat andra elever. Även då lärargärningen har setts som ett hinder för musikerkarriären: "ibland ångrar jag att jag gick in så mycket för pedagogiken, för det var väldigt roligt, men jag som musiker, hade gjort mycket mer framgång om jag hade satsat mer på det".

Har du hört sådana människor?! Om beläckare och besvikeler

Lars ger med emfas uttryck för yrkets höjdpunkter och förkroppsrigar på många sätt Maestro-myten. Ett lika starkt tema är ambivalensen i Lars berättelse. Den har att göra med avundsjuka, olösta konflikter, förtal och besvikeler. Min tolkning är att detta ska förstas i relation till *erkännande* – upplevt för lite av det och sådant som försvinner över tid. Detta kan med fördel förstas som ett *positionellt* lidande (jmf. Bourdieu et. al. 1993/1999). Ambivalensen beror även på en bristande överensstämelse mellan aktuell situation och position visavi Maestro-myterns idéer och löften om erkännande. Till den ambivalenta upplevelsen bidrar även ett musikliv på nedgång och ett samhälle där konstmusik inte värderas lika högt. Lars har gått i pension, men tycks inte ha släppt det som varit – yrkeslivet är fortsatt en källa till lika delar nostalgi och glädje, ambivalens och smärta.

Flera situationer beskrivs där Lars har fått erkännande eller revansch, där han har fått ”skåpa ut” och ”visa vem han är”. Till exempel när han kom till en provspelning och mötte sin gamle lärare ”och han ryggade till och så sa han att vad ska du här att göra /... och/ jag skåpade ut alla de andra /.../ det var ju rätt så skönt det”. Lars ger uttryck för en stark tävlingsinstinkt, och har svårt att förstå dem som inte ställer upp till tävling, utan istället beklagar sig: ”ingen vågade söka /.../ vad är det för en fjolla? Innan de söker ska de inte prata och säga att de är mycket bättre. Jag har sökt alla mina platser och fått dem”. Detta självförtroende, utgör en kontext i relation till senare upplevelser. Där framgångar, position och även Maestro-myten utmanas vilket bidrar till ambivalensen.

Avundsjuka är ett starkt tema i Lars berättelse, som står i kontrast till erkännande. Det drabbar både Maestro och elev – som i sig utgör en speglande relation. Lars berättar särskilt om sin mest begåvade elev ”hen var ju särligt begåvad /.../ andra de hatade hen /.../ sånt skit!”. Lars berättar att han på liknande sätt blivit utsatt för avundsjuka och förtal: ”Har du hört sådana människor?!”.

Bristen på erkännande och avundsjuka står i bjärt kontrast till Lars tidiga karriär, där han fördes fram som en påläggskalv – med hjälp av sin egen Maestro *Isak*: ”jag var ju bara 20 år, då var Isak solist där och en fantastisk människa alltså, det fanns inte en tillstommelse till avundsjuka utan en hjälpsam, fin, fruktansvärt fin, musiker”.²⁶ Detta citat speglar även Lars ideal för musiker bör bete sig, med respekt för yrkeskunnande, kanske också hierarki. Som även det blir en motsats till avundsjuka och bristande respekt och en källa till ambivalens.

Till frustrationen kring erkännande, för lite av det eller sådant som försvinner, hör bortglömda musiker, som Lars egen Maestro *Isak*: ”du vet att hade det varit i Tyskland de hade haft en sådan solist så hade det legat en doktorsavhandling om honom ute, här är det tyst bara”. Min tolkning är att detta också kan förstås som en berättelse om Lars själv, om ett arv och en skola som försvinner bort – i en speglande relation.²⁷

Lars tycker att det är synd att hans *mest* begåvade elever har försvunnit från de stora scenerna. Samtidigt menar Lars att det är ett problem att hans elever inte har kunna leva upp till hans ideal och nivå: ”det har varit ett problem hos mig att mina elever inte har kunnat hålla det sen /nivån.../ då kan de ju säga det kritiskt, att då ska de ju inte gå för mig då, om de inte kan hålla det”. Lars menar att det måste vara upp till varje elev att hålla nivån: ”då har de ju en gång i tiden fått uppleva detta och då måste de sträva efter detta och det är både psykiskt och fysiskt jobbigt att göra detta”.

Elever som missköter sig och som inte visar *respekt*, i handling och ord, är Lars mycket kritisk till: ”då tog det eld i mig vet du, för det säger man inte till mig, för det var jag som hade dragit fram hen till detta /.../ det blev ju en väldig kalabalik”. Flera av de mest begåvade eleverna har Lars haft konflikter med: ”jag kan bli jäkligt elak när de inte sköter sig, jag tolererar inte sådant, och särskilt inte med sådana som är så begåvade, för dem sätter man ju ännu högre”.

Flera forskare menar att antagandet av elever, på hög nivå, är en investering – där Maestros status står på spel (Kingsbury 1988; Nerland 2004). När elever inte lyckas, eller när de frigör sig ur mästarrelationen, så uppstår ett behov av att placera eventuell skuld. En möjlig tolkning är att det även är själva Maestro-myten som är under försvar – när elevernas framgångar och misslyckanden diskuteras. Ideal om att älska instrumentet, den stora musiken, nivå, talang och kall står emot en realitet som inte alltid motsvarar idelet. Lars ger uttryck för en kompromisslöshet i sin konst, han vill inte ödsla tid på dem som inte arbetar eller är begåvade.

Få överväganden görs kring vad som händer med de elever som misslyckas med studierna, eller som inte får arbete. Lars talar mest om att det har gått bra för eleverna, eller att de på ett *tidigt* stadium slagits ut. Detta kan förstås i relation till Maestro-myterns förhållningssätt, där kvalitet och talang är i fokus och går före andra hänsyn (jmf. Brettel Grip 1999). Dessa föreställningar bidrar till att legitimera hierarki och till att osynliggöra sociala strukturer. Där det så att säga hör till sakens natur att elever slås ut, även om de har studerat musik på elitnivå i många år.

Ett uttryck för Lars frustration är hur han ser på dagens instrumentalister ”nu står de bara och spelar fort, det är ju inget, det blir bara upp och ner, upp och ner”. Med detta menas att de spelar med teknik, men utan *känsla*. Min tolkning är att det även är frågan om att den skola och tradition, som varit Lars, minskat i värde eller gått förlorad. Dels när det gäller stil och uttolkning – rätt sätt att spela, instrumentet och repertoaren. Dels när det gäller Maestros position, som musiker och i relation till elever – när det gäller respekt, hierarki och social inordning.²⁸

Att bara vilja gå hem och att vara tacksam för att få vara med

Även Peter menar att det kan vara fantastiskt att vara musiker, det finns en kärlek till musiken: ”nuförtiden blir jag så rörd hela tiden när jag hör musik”. De höjdpunkter som Peter lyfter fram handlar om att få spela den *stora* musiken, i en orkester som fungerar: ”jag spelade en Schubert-symfoni, Schuberts stora C-dur symfoni /.../ det var så kul /.../ när man känner sig bekväm med verket och dirigenten”. Ett annat värde som Peter betonar är att skapa något slags *magi*, i stunden, att fånga publiken en stund, att kunna känna ”ja men nu hade vi dem, en stund”. Som utgångspunkt knyter Peter an till Maestro-myterns kärlek till musiken och instrumentet, även magiska föreställningar. För att kunna skapa den stora musiken krävs samarbete i orkestern, trygghet när det gäller verket, dirigenten och att ”vara i form” på instrumentet.

Peter ger uttryck för en stark ambivalens inför yrket: ”orkester kan vara eländigt, men det kan också vara väldigt fint”. Det tycks vara mer utmanande, än att det är givande: ”det kanske är en eller två veckor per år i orkester som det är så där bra, om man har tur”. Något som utmanar Peter särskilt är att han nu, i medelåldern, upplever att det blir svårare att spela, rent fysiskt. Detta är något skrämmande, som det gäller att förbereda sig på, säger Peter: ”särskilt i och med att jag har levt med det hela mitt liv /.../ är det för starkt kopplat till ens identitet och ens människovärde, så blir det en jädra krasch om det inte går”.²⁹ Samtidigt som det finns så

många baksidor med yrket, så finns alltså både en stark kärlek till musiken, instrumentet och yrket. Identiteten är starkt knuten till de egna prestationerna. Jämför vi med Bourdieus begrepp *amor fati* (1998/1999) så kan yrket förstås som ett livsprojekt och ett öde – som omfamnas. Det tycks finnas en hatkärlek till yrket.

Om yrkesvalet säger han att det både var givet, självklart och helt fel för honom: ”det har varit så fixerat vid, som att min identitet har varit *ett* med det här, har jag inte kunnat spela bra så har jag varit värdelös”. Enligt Peter själv så kommer hans höga krav enbart ifrån honom själv. Som motpol till hans egen situation nämns kollegor som både är bra musiker och kan ta det hela mer med ro, som faktiskt *kan* sova efter en konsert som inte blev helt lyckad. På så sätt misskänner han, kan inte själv se, den sociala struktur han ingår i – där höga krav och självkritik tidigt internaliseras, som en del av utbildning och övning på instrumentet. Där det att bryta mot, eller inte (uppleva sig) leva upp till, Maestro-myten – förkroppsligad och internalisera – kan leda till smärta och somatiska uttryck (jmf. Bourdieu 1998/1999).

När det gäller valet av instrument så var det en slump, i och med det kom också konstmusiken in i Peters liv. Peter ger inte, på samma sätt som Lars, uttryck för en stor kärlek till själva instrumentet, utan till musiken och att *arbeta* med instrumentet. Han ingår mer i ett musikerkollektiv, än att han ser sig själv som en stor Maestro (jmf. Nerland 2004). Målmedvetenhet och övning är, menar Peter, ”det som gäller” och en stark drivkraft: ”ska jag få det här så vackert som jag vill då måste jag ta reda på hur man gör”. Självständighet, i att veta vad som behövs, till exempel att inte studera för länge utan att stå på egna ben och arbeta, är ett närliggande tema i Peters berättelse: ”att jobba istället, att fortsätta sin utbildning på det viset”.

Allt detta – målmedvetenhet, självständighet, kollegialitet – tycks vara starka drivkrafter för Peter, som inte bara har möjliggjort hans framgångar, men som i ett längre perspektiv krockar med orkesterlivet såsom det har utvecklat sig. Tidigare kunde man ha ”jättefin kontakt på podiet, musikaliskt, men absolut inget annat”. Sedan kom det en ny generation av dirigenter, som skaffade sig *kompisar* i orkestern. Enligt Peter har detta nu ”helt spårat ur tycker jag, för du måste tillhöra det här gänget, annars så åker du ut”.

Enligt Baba (2007) så har konstmusikens position och kultur förändrats under de senaste decennierna. Peter som är 60-talist ger uttryck för värden som målmedvetenhet och självständighet, rätten att ifrågasätta. Detta krockar samtidigt med orkesterlivets hierarki och krav på underordning – särskilt när denna bygger på sociala intriger snarare än respekt för yrkeskunnande. Min tolkning är Peter har kunnat anamma delar av, men inte hela, Maestro-myten, sett i relation till sin sociala historia – uttryck som förhållningssätt till yrket. Mellan släktens och yrkets historia, dess myter, ideologier och villkor, finns bara delvis samklang och harmoni (jmf. Muel-Dreyfus 1985).

Det ser ut som att Maestro-myten under både Lars och Peters karriärer delar sig i två uttolkningar: en *traditionell* med fokus på musik för musikens skull, respekt för talang och en räffärdig hierarki, och en *sentida* med fokus på den excentriske, genialiske och auktoritäre Maestron. Både Peters och Lars historier tyder på att de

har skolats i, och inlett sina karriärer, i ett orkesterklimat präglat av framförallt en traditionell uttolkning. Peter beskriver något annat, där orkesterklimatet senare kommit att präglas av sociala intriger – kanske med en auktoritär dirigent vid podiet? Kingsbury (1988) har visat att myter som Maestro-myten fungerar som symboler i en social kamp. Sannolikt lever de kvar, om än realiteten ser ut på ett annat sätt. Det som sker över tid är att dirigenter och musiker i allt högre grad bryter mot den etablerade ordningen, för att mer uttalat ägna sig åt sociala och politiska spel till exempel favorisering och allianser.

Jag blir så eländigt olycklig om jag inte är i form!

För Peter så kommer ambivalens i förhållande till yrket till uttryck i upplevelsen av ett personligt lidande, knutet till prestationsskrav och försämrat orkesterklimat. En ökad konkurrens, med färre arbetstillfällen, bidrar troligen till upplevelsen och situationen. Liksom kontrasten till Maestro-myterns löften om till exempel erkänning. Peters berättelse kan också förstås som Maestro-myterns baksida. Att nära ett intimt förhållande till sitt instrument och att leva med stora och internaliserade krav under lång tid, kan få stora konsekvenser (jmf. Brettel Grip 2009). Peter beskriver till exempel stora problem med scenskräck det vill säga stor nervositet inför konserter, som medför lidande.

Men hur kommer det sig att en sådan framgångsrik musiker upplever en sådan ambivalens? Att vara den förste i en släkt som uppträder på finkulturens allra största arenor, i kombination med ett temperament som Peter själv beskriver, kan vara en förklaring. Peter ifrågasätter det att elever, då när han studerade, skulle få vara så unga som han var när de började på musikhögskolan. Han säger att han själv har klarat detta bra, men att han har sett andra råka illa ut. Detta kan möjligen förstås som ett sätt att även tala om sig själv, en speglande berättelse.

I början av karriären gick det mesta bra dock, det som förändras är orkesterklimatets utveckling: ”från det jag började /till idag/ så har det hänt så otroligt mycket”. Peter beskriver en utveckling från professionalitet till sociala intriger, klickbildningar och hierarki ”att vara kompis eller åka ut”. Han säger att han har svårt att tåla detta, han ”säger vad han tycker” – vilket dock har medfört problem och konflikter. Den ambivalens Peter ger uttryck för tolkas här som en krock mellan dispositioner visavi position och yrket som är i förändring. En krock mellan rätt sätt att vara musiker på, som Peter fostrats i och som också fungerat – där musik spelades för musikens skull – visavi yrket som det beskrivs idag. En alternativ tolkning är att Maestro-myten och musikeryrket är så krävande att leva med under längre tid, så att en ambivalens är närmast oundviklig. På samma sätt som Lars förkroppsligar Peter en känsla för rent spel, där ”bäste man vinner” – inte den som är ”kompis” eller som ”lyder”. De värderingar som Lars och Peter ger uttryck tycks ha fungerat i en tidigare kontext, men inte nu – åtminstone inte i alla orkestrar.

En annan förändring som Peter nämner är en nedgång i samhällets intresse för konstmusik, vilket innebär färre arbetstillfällen till exempel möjligheten att spela in skivor. Det visar sig även i antalet sökande till musikerutbildningen: ”intresset har

ju gått ner så vanskinnigt /.../ så har det sakta diminuerat". Detta innebär problem för både Peter och Lars, framförallt Lars är mycket besviken över det.

Att sitta i orkester innebär, säger Peter sammanfattningsvis, att "du får ta på dig tagelskjortan och spela ihop, med väldigt många mäniskor". Tagelskjortor användes under medeltiden som ett slags botgöring, för att de var mycket obehagliga att bära. Om det är det Peter avser, eller en tjock skjorta som 'extra-hud', är oklart. Kanske är båda tolkningarna relevanta. Peter säger att en del av problemet med yrket är: "det är så stor spänvidd mellan att man bara vill gå hem och att man känner sig tacksam för att man får vara med". Denna ambivalens präglar Peters berättelse, både glädje och sorg. En tolkning är också att yrkets goda sidor gör det svårt att sluta vara musiker, liksom den starka identifieringen – detta torde bidra till ambivalensen. På samma sätt, den starka beroenderelationen till kollegorna och dirigenten, kan bidra (jmf. Brettel Grip 2009). Peter är fostrad i fokus på sitt eget musicerande och kamratskap, och ogillar de sociale spel som försiggår i orkestern. Detta kan jämföras med Lars, som på ett annat sätt omfamnar tävlingsmomentet.

Sammanfattning och konklusioner

Denna artikel inleddes med en genomgång av studier om musikeryrkets krav och förändringar, myter och ideologier. Syftet med denna genomgång har varit att ge en bild av vad det innebär att ge sig in i musikeryrket som social och historisk praktik (t.ex. Kingsbury 1988). På samma sätt bidrar forskningen till bilden av den utpräglade socialisation som sker av unga musiker, och fortsatt genom yrkeslivet, i den grad att yrkets myter och krav förkroppsligas och blir till en identitet.

I arbetet med empirin har habitus-triologin varit ett centralt redskap. Habitus söks konstrueras i form av relationer av positioner, dispositioner och positioneringar (Horne 2016). Närbesläktade redskap är de referens- och brytpunkter som handlar om vad individer kretsar kring, stödjer sig på i sin självframställan, vad som behöver legitimeras eller försvaras, vad som skaver i deras berättelse (Bourdieu 1993/1999). På samma sätt har tanken om harmoni eller ambivalens, som en effekt av mötet mellan en individ och ett yrkes historia, varit en inspiration i mitt arbete (Muel-Dreyfus 1985).

Arbetet med egen empiri, från intervjuer med två centrala musiker, har använts för att rekonstruera habitus – i form av de *positioner* som innehålls och kan innehållas, med hjälp av de *dispositioner* och *positioneringar* som möjliggör och följer med detta. *Habitus* är den teoretiska rekonstruktionen av, eller förklaringen bakom, det praktiska sinne som orienterar musikern. Habitus är den genererande princip eller motor som kan förklara hur och varför praktiken kan leva och fortleva som den gör. Här nedan ska jag konkludera något kring musikernas positioner, dispositioner och positioneringar.

När de gäller musikernas *positioner* så är det i Lars och Peters fall frågan om två mycket framstående musiker, som delar en klassisk och elitär position. Deras karriärer följer en liknande bana som ungt stjärnskott, med tidig debut, med tidigt er-

hållen position i en av de stora orkestrarna och som huvudlärare på den prestige-fyllda musikerutbildningen på musikhögskolan. De anses vara bland de allra främsta instrumentalisterna inom sina generationer, också i ett internationellt perspektiv. Inom Sverige finns ett antal liknande positioner vid ett par musikhögskolor till och i ett par orkestrar till, men det är frågan om relativt få personer i detta toppskikt. Därutöver finns flera skikt av musiker i mindre orkestrar och ensembler, som är lärare på musikhögskolan (dock ej *huvudlärare*) eller högskoleförberedande utbildningar. Dessa skikt har jag dock inte studerat här.

Med tiden blir Lars och Peters positioner dock mer utmanade. Lars berättar att när han utbildade sig på femtioalet så var det färre som kom in på musikhögskolan, men att det oftast fanns arbete för dem som väl antagits. Även Peter beskriver en i huvudsak gynnsam situation för sig och sina studiekamrater från åttioalet. I nutid finns det dock, menar de, en hårdare konkurrens, med tjänster på musikhögskolan som krymper i omfattning och ett tuffare klimat i orkestrarna. Både Lars och Peter ger uttryck för att på olika sätt att ha varit utmanade och ifrågasatta i sina positioner.

Det kan tyckas naivt att min utgångspunkt till att börja med var ett intresse för vad som kännetecknar en framgångsrik musiker, som har *spelat spelet* på rätt sätt. Det har förvisso visat sig att Lars och Peter har haft liknande och framgångsrika banor, där allt gjorts ‘rätt’. Dock har de utmaningar och omkostnader detta fört med sig kommit som en överraskning för mig, den ambivalens – den blandning av *him-mel och helvete* – yrket kan innehåra (även i ett yttersta toppskikt). En erhållen position kan också förloras, vilket kan innehåra ett *positionellt lidande* eller en *ambivalens* i relationen mellan nutid och historia (jmf. Bourdieu et. al. 1993/1999; Muel-Dreyfus 1985).

En möjlig förklaring till ambivalansen och det positionella lidandet är den starka *Maestro-myten* som musiker generellt sett fostras in i, där musiken är på liv och död, där det finns en implicit förväntan om erkännande som följer av prestation (jmf. Kingsbury 1988). Detta blir både en påfrestning med tiden – att ständigt prestera, överträffa sig själv – och så krockar det med orkesterlivets kultur och samhällets sjunkande intresse för konstmusik. Peters och Lars berättelser visar detta tydligt.

När det gäller Lars och Peters *dispositioner* så kommer de från olika generationer och kontexter. De kommer båda ifrån vad som kan ses som en medelklass med ambitioner, om än med skilda drag (köpmän/militärer, lärare/amatörmusiker). I Lars släkt finns en tradition av att göra något stort av sitt liv, Peter tycks på liknande sätt vara driven av att målmedvetet sträva efter att uppnå högt satta mål och att klara stora utmaningar. Hos både Lars och Peter fanns ett överskott och en uppbackning – det fanns möjlighet att spela, det fanns instrument, det fanns ett stöd. Det fanns också tillgångar i form av sociala kapital till exempel kontakter till det militära och militärmusiken i Lars fall, vilket i sin tur ledde vidare till kontakter på musikhögskolan. I Peters fall fanns det en lärare, som prioriterade att spela riktig repertoar (visavi ‘skolor’) och som kunde etablera kontakt till musikhögskolans huvudlärare – som blev en ingång till vidare studier.

Mot bakgrund av att förutsättningar fanns där – tillgångar, tävlingsinstinkt, perfektionism, passion – och att allt också gick så bra för Lars och Peter (uppmärksammade, utvalda, vinnare), så kan vi anta att en stark identifiering med yrket uppstått i unga år och fortsatt i karriären. Att vara musiker i ett toppskikt blev ganska snart en förkroppsligad identitet. Samtidigt som det har funnits sådant som har skavt till exempel en brist på, eller ett förlorat, erkännande, eller scenskräck. Ett försök till förklaring på att musikerna, trots framgångarna också haft stora utmaningar, är att det är ett stort (socialt) steg att ta till de stora scenerna som den förste i sin släkt. Kanske är det också ofrånkomligt i detta yrke, med de höga kraven, att en ambivalens ska ge sig till känna. För som Lars säger så var det som om han alltid ståvade efter att nå högre, han gav så mycket att han nästan inte kan stå upp och ta emot applåderna (det är aldrig nog det du gör).

Positioneringar är de meningar, hållningar och attityder som musikerna ger uttryck för kring kärnfrågor som till exempel vad som utgör en bra musiker, vad som är talang. Positioneringar är en del av att vara i och göra sin position, de är en del av spelet. Kingsbury (1988) har visat att talet om talang i samband med till exempel auditions och examenskonserter fyller en social funktion och att det på ett implicit handlar om olika personer och skolbildningar. Ett påhittat exempel på det skulle kunna vara omdömet av en sökande på en audition att ”hon har ett förfärligt vibrato i Bach-sonaten, det hörs tydligt vem hennes lärare är” (med den implicita meningen: här spelar vi inte Bach med vibrato, men det gör ni, vi vill stärka vår position, inte er, den sökande kommer inte att antas).

Lars berättelse om instrumentet och musiken är dramatisk och tävlingsinriktad, den har stark anknytning till Maestro-myten. Med en Bourdieusk optik är positioneringar en del av habitus och därmed förkroppsrigade och delvis omedvetna. Peters berättelse är mindre dramatisk, snarare tar han lite avstånd från Maestro-myterns karismatiska konnotationer. Att arbeta målinriktat, mot ett tydligt ideal eller mål – att älska det, är en kärna i Peters berättelse. Att spela tillsammans med andra, respekterade kollegor, är en annan referenspunkt hos Peter.

Habitus kan förstas som den genererande principen i musikernas praktik. Lars och Peters positioner i ett toppskikt hör ihop med både vissa tillgångar och meningar, hållningar och attityder. Deras banor och förhållningssätt både liknar och skiljer sig från varandra. Gemensamt för dem båda är att de förkroppsrigar en Maestro-myta, som både möjliggör och försvarar för dem i deras yrkesliv. Deras gemensamma habitus innebär en förväntan om framgång, målmedvetenhet, styrka, erkännande och ömsesidig respekt.

I intervjupersonernas berättelser finns det tecken på att de sociala kapitalen i framtiden kommer att spela större roll. Det ser också ut som att eleverna på musikhögskolan kommer att orientera sig bredare och med mindre fokus på en traditionell solistroll. På så sätt kommer yrket troligen fortsatt att förändras, både när det gäller musiker- och lärarroll.

Slutord

När jag själv studerade musik på 1990-talet så var sökandeantalet till musikerutbildningen mycket högt, det kunde vara uppåt femtio eller fler sökande i ett instrument med ett par studieplatser. Jag upplevde ett extremt lärande, i en mycket speciell pedagogisk *kult* – som dock hade sina baksidor. Vad händer med den kulten idag, den kult som här har beskrivits med hjälp av Maestro-myten? Enligt Peter så är den på väg att försvinna, Lars ser liknande tendenser. Ur ett pedagogiskt och sociologiskt perspektiv finns ett värde i att diskutera den. Vilka värden och möjliga risker finns i den? Vad händer med dem som lever i den? Artikeln öppnar även upp för en diskussion om vad en klassresa kan innebära, i Lars och Peters fall i form av att vara de första i sina familjer som står på de stora scenerna.

Så här på artikelns sista rader så vill jag återkomma till min egen historia, som har gått från ‘musik på liv och död’ och ‘musik för musikens skull’ till en liknande kompromisslöshet i forskningens värld med ‘vetande för vetandets skull’. Vad är egentligen skillnaden? Att ägna sig åt musik på professionell nivå ställer höga krav, på samma sätt som att forska. Vi fostras, oavsett yrkesval, in i en tro på att det är värt att delta, det ställer höga krav på vårt engagemang. Det ger oss något, det tar något ifrån oss. Vi går in i det med olika bakgrund och tillgångar. En praxeologisk optik kan bidra med att sätta in individers livsbanor i ett historiskt och socialt sammanhang, för att förstå något av de möjligheter och utmaningar som individer står inför när de ger sig in i ett yrke.

Tack

Tack till intervupersonerna som öppet har delat med sig av sina berättelser. Tack till docent Morten Nørholm, professor Karin Anna Petersen, forskargruppen i vuxnas lärande vid Linköpings universitet för värdefulla kommentarer kring olika versioner av manus.

Anna Nørholm Lundin, Fil.Dr. pedagogik, arbetar på Stockholms universitet och kan kontaktas på anna.norholm.lundin@edu.su.se eller anna_norholm_lundin@outlook.com

Noter

- ¹ Har visats på www.svt.se, se även om balettdansare *I forreste række* på www.dr.dk.
- ² Se även Brettel Grip 2009; samt
<http://pedagogiskamagasinet.se/bara-den-basta-kan-bli-prima-ballerina/>;
<http://www.dagensmedicin.se/artiklar/2002/03/25/dansarna-pa-operan-doljers-smarta-i-kulisserna/>, 2017-10-06
- ³ Nørholm Lundin, A. (2018, kommande).
- ⁴ I föregående artikel konstruerades positioner, dispositioner och habitus. I föreliggande artikel är fokus på positioneringar. För att dessa ska ge mening i relation till habitus återanvänts några av slutsatserna kring positioner och dispositioner

- ⁵ Se vidare nedan, t.ex. Kingsbury (1988).
- ⁶ Mig veterligen är den inte särskilt läst i Sverige eller norden, trots att den är mycket intressant, särskilt i relation till Bourdieu.
- ⁷ ”Det opfattes som et talent, der lidt efter lidt viser sig som karisma i Webers betydning gennem anerkendelsen fra en kreds, som udvides fra omgangskredsen til et publikum (Sapiro 2008: 27)”.
- ⁸ Nørholm Lundin, A. (2018, kommande).
- ⁹ Sångare kan vara något äldre, deras röster ska mogna.
- ¹⁰ De kan (hantera) yrkets myter och ideologier, har rätt framtoning och sätt.
- ¹¹ Att lära sig spela ett av de ‘ädla’ instrumenten är mer svårtillgängligt än flera andra konstformer.
- ¹² Nørholm Lundin, A. (2018, kommande).
- ¹³ Nørholm Lundin, A. (2018, kommande).
- ¹⁴ Nørholm Lundin, A. (2018, kommande).
- ¹⁵ Bourdieus exempel är från Kabylien, där kvinnorna per habitus inte går direkt över torget, men längs ytterkanterna. Kvinnorna har ett socialt betingat sätt att gå över torget, de förkroppsligar den sociala regeln som (när den bryts) ger ångest, som (yttrar sig som) torgskräck.
- ¹⁶ Folkskollärarna ger uttryck för ensamhet i den socialt förvärvade positionen, och att förvärvad och ärvd (social) position är svårörenlig (142). Att leva ‘värdfullt och modest’ kom för många av dem att innebära ett liv i extrem ensamhet (140).
- ¹⁷ Med allt detta för med sig till exempel som lärare på mästarklasser, privatelever etc.
- ¹⁸ Nørholm Lundin, A. (2018, kommande).
- ¹⁹ <http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf>, 2017-09-27.
- ²⁰ Jämför intervjufrågorna ovan.
- ²¹ Nørholm Lundin, A. (2018, kommande).
- ²² Se vidare Nørholm Lundin, A. (2018, kommande).
- ²³ Se vidare Nørholm Lundin, A. (2018, kommande).
- ²⁴ Se vidare Nørholm Lundin, A. (2018, kommande).
- ²⁵ Särskilt då den pedagogiska gärningen inte är lika prestigefyld och meriterande, undantaget på musikerutbildningen.
- ²⁶ Lars satt bredvid Isak i orkestern, spelade andrastämman.
- ²⁷ Jmf. Kingsbury 1988.
- ²⁸ Det som ses är möjlig en utveckling inom musikeryrke och utbildning från en tradition med Maestro-elev (med Maestro-myrt, social underordning) till skolmassutbildning (där framgång kräver hög social status och därmed motstånd mot social underordning).
- ²⁹ ”När man börjar tänka så att tänk när jag inte kan spela mer, då betyder det väl ändå något.”

Referenser

- Baba, Mirela. 2007. *Vad gör musikerstudenter efter avslutade studier? Utbildning och arbetsliv inom konstmusikens område*. Magisteruppsats i musikpedagogik, Kungl. Musikhögskolan i Stockholm.
- Becker, Harold. 1982. *Art worlds*. Berkeley: University of California Press, 1982.
- Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude. 1964/1979. *The Inheritors. French students and their relation to culture*. University of Chicago Press.
- Bourdieu, Pierre & Passeron, Jean-Claude. 1977/1992. *Reproduction in Education, Society and Culture*. London: Sage Publications.
- Bourdieu, Pierre. 1979/1984. *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1980/1990. *The Logic of Practice*. Polity Press
- Bourdieu, Pierre. 1992/2000. *Konstens regler*. Stockholm/Stehag: Symposium
- Bourdieu, Pierre et. al. 1993/1999. *Weight of the world. Social suffering in the contemporary world*. Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 1996/2000. *Konstens fält. Det litterära fältets uppkomst och struktur*. Brutus Östlings Bokförlag Symposium.
- Bourdieu, Pierre. 1998/1999. *Den manliga dominansen*. Daidalos.
- Brettel Grip, Anna-Karin. 2009. *Funding and Accountability. Studies of a Swedish and a British Chamber Orchestra*. Diss. Stockholm; Handelshögskolan.
- Brändström, Sture & Wiklund, Christer. 1995. *Två musikpedagogiska fält. En studie om kommunal musikskola och musiklärarutbildning*. Diss. Umeå; Univ.
- Callewaert, Staf. 1999. Towards a general theory of professional knowledge and action. I *Nordisk pedagogik*, Vol 19, nr 4.
- Callewaert, Staf. 2014. "Habitus". I Brønsted, L. B., Jørgensen, V., Mottelsen, M., Muchinsky, L.J. (red.). *Ny pædagogisk opslagsbog*. Hans Reitzels Forlag, s 165-170.
- Edling, Marta. 2012. Det naturliga broderskapet. Professorstillsättningar vid Kungl. Konsthögskolan under 1980-talet. I Gustavsson, M.; Börjesson, M.; Edling (eds) (2012). *Konstens omvända ekonomi. Tillgångar inom utbildning och fält 1938-2008*. Daidalos.
- Edling, Marta & Börjesson, Mikael. 2008. Om frihet, begåvning och karismatiskt lärande inom den högre bildkonstnärliga utbildningen. I *Praktiske Grunde* nr 1, 2008.
- Flisbäck, Marita. 2006. *Att lära sig konstens regler. En sociologisk studie om osäkra framtidsinvesteringar*. Diss. Göteborg: Univ.
- Gustafsson, Jonas. 2000. *Så ska det låta. Studier av det musikpedagogiska fältets framväxt i Sverige 1900-1965*. Diss. Uppsala; Univ..
- Horne, Rolf (2016). "Like barn leikar båst". *Ein praxeologisk studie om hjel-petrengande barn og unge*. Diss. Bergen; Univ..
- Kingsbury, Henry. 1988. *Music, Talent & Performance. A Conservatory Cultural System*. Temple University Press.

- Lebrecht, Norman. 1991. *The Maestro Myth. Great Conductors in Pursuit of Power*. New York: Citadel Press.
- Liljeholm Johansson, Yvonne. 2010. *Psykosocial arbetsmiljö i en yrkesgrupp med krav på hög kvalitet – orkestrar inom konstmusik*. Diss. Karolinska institutet.
- Molander, Bengt. 1996. *Kunskap i handling*. Daidalos.
- Muel-Dreyfus, Francine. 1985. Utbildning, yrkesförväntningar och grusade förhoppningar. Broady, D. (red.). *Kultur och utbildning – om Pierre Bourdieus sociologi*. UHÄ FoU Skriftserie 1985:4.
- Nerland, Monika. 2004. *Instrumentalundervisning som kulturell praksis. En diskursorientert studie av hovedinstrumentundervisning i høyere musikutdanning*. Diss. Oslo: Univpub, NMH förlag.
- Nylander, Erik. 2014. Mastering the jazz standard: Sayings and doings of artistic valuation. I *American Journal of Cultural Sociology*, 1-31.
- Nørholm Lundin, A. (2018, accepted for publishing). Maestro! Yrkesmusikernas sociala praktik, relativa framgång och habitus. I *Praxeologi – et kritisk blick på sociale praktikker*. Bergen universitet.
- Olmsted, Andrea. 1999. *Juilliard – a history*. University of Indiana Press.
- Palme, Mikael, Lidegran, Ida, Andersson, Barbro. 2012. Konststudenterna och det symboliska kapitalet. I Gustavsson, M., Börjesson, M., Edling, M. (red.). *Konstens omvända ekonomi*. Daidalos förlag.
- Sapiro, Gisela. 2008. Kunstneren mellem kald og afkald. I *Praktiske Grunde* nr 1, 2008: 94-100.

Blødere eller hårdere med årene? En sociologisk analyse af fængsels- betjentes arbejdsfortællinger

Dorte Raaby Andersen

This article presents an analysis of how different generations of prison officers think of and manage their work in prison. The article builds on empirical data from fieldwork in a Danish closed prison and 16 qualitative interviews with prison officers with different sex, age and seniority. The analysis shows how generations are socialized in different ways. The experienced workers have different views on how to handle the job compared to the less experienced workers and this creates tensions and potential conflicts in the prison. Moreover the article analyses masculine and feminine performances, rules and flexibility and different officer ideals. Some ideals are more oriented towards the present, while others are more oriented towards the future. Finally the article shows how the way of doing the job is formed in an interplay between the relation between individual predisposition and social structure.

Keywords: Prison officers, socialization, masculinity, habitus

Da jeg startede herinde [...] var der ikke meget pædagog over mig. Det har jeg ændret gevældigt (Brian om sin udvikling som fængselsbetjent).

Denne artikel sammenholder fortællinger fra forskellige generationer af betjente og analyserer deres tilgang til jobbet i danske fængsler. Mere specifikt vil artiklen afklare forskelle og ligheder mellem forskellige betjentgenerations håndtering af jobbet som fængselsbetjent. Fængselsbetjentes tilgang til jobbet betragtes som socialt skabt i det sociale rum, og præget af sociale markører som baggrund, erfaring, køn og alder. Tilgangen til jobbet betragtes som skabt i mødet mellem betjentenes habituelle disposition og fængslets historie.

Fængsler er institutioner med en lang historie. Gennem tiden har fængselsstraf-fens begrundelser og formål ændret sig i takt med forskellige ideologiske og politiske strømninger. Gennem tiden har der været tilgange, der har set straffesystemet som et instrument til klassekontrol, mens andre tilgange har tolket det som et middel til at kommunikere normer og samfundssammenhold. Fængsler er komplekse institutioner og ifølge den franske sociolog og socialantropolog Loïc Wacquant tjener

de begge funktioner (Winkler og Wacquant 2010: 160). Indenfor de senere år, har der været en international tendens i retning af straffepopulisme, som har sat sit afgørende præg på fængselspraksis i mange lande. En hævnorienteret straffepolitisk tendens har medført afsoningsforhold, der har intensiveret strafelementet og medført hårdere og mere lukkede regimer (Engbo og Smith 2012). Sammenlignet med USA har udviklingen i det europæiske samfund vist sig på et retorisk plan mere end i form af konkrete politikker (Winkler og Wacquant 2010: 156). I Danmark er udviklingen kommet senere, men analyser af udviklingen i dansk kriminalpolitik har vist, hvordan en resocialiseringsorienteret politik også i en dansk kontekst blev afløst af en mere repressiv politik i 80erne, 90erne og i begyndelsen af 00erne. Straffene udeblev sat op, der blev etableret minimumsstraffe og restriktioner på prøveløsladelser (Prieur 2015: 257-259). I 1990erne blev der vedtaget ”Rockerlove” og ”voldspakker”, og indsatsen mod negativt styrende indsatte betød stramme regimer med forskellige isolationslignende forhold (Engbo og Smith 2012: 44-45). Ændrede politikker har påvirket indsatte afsoningsforhold gennem årene, og derudover er fangepopulationen blevet mere belastet socialt og kriminel sammenlignet med tidligere (Clausen 2013: 250-251). Sideløbende med en hævnorienteret straffepopulistisk tendens, har der dog været strømninger, der har trukket i den anden retning, og udviklingen i Danmark er mere broget sammenlignet med fx USA. Selvom der har været et skifte i politikken, så er resocialiseringstanken endnu ikke opgivet i en dansk kontekst (Prieur 2015: 257-259). I Danmark er der stærke velfærdstraditioner og måske aktører, der trækker politikken i en anden retning. Fængslets udvikling og skiftende politiske rammer har sandsynligvis betydning for betjentenes tilgang til arbejdet, men da data til nærværende artikel kun omhandler en enkelt tidsperiode, er det desværre ikke muligt at belyse betydningen af politiske og kulturelle ændringer.

Eksisterende forskning: Fængslet som en modsætningsfyldt arena

Fængsler er karakteriseret ved at indeholde forskellige modsætninger. Som en form for total institution er de kendte tegnet ved en stærk opdeling mellem vogtere og de bevogtede (Goffman 1961/67). Foruden denne åbenlyse forskel mellem indsatte og betjente, så indeholder fængsler og selve betjentjobbet også andre modsætninger. Den amerikanske kriminolog Gresham Sykes (1958) beskrev spændingsforholdet mellem regler og skøn i betjentarbejdet. Han beskrev, hvordan indsatte måske accepterer og anerkender fængselsstraffen, men uundgåeligt vil yde modstand. Det er en illusion, at fængselsbetjente fysisk kan tvinge de indsatte til at adlyde. Fængselsbetjentes magt er ikke baseret på autoritet forstået som et individs eller en gruppens ret til komme med ordre og modtagerne af disse ordres pligt til at adlyde, men de er derimod afhængige af at få de indsatte til at samarbejde. Et sådant samarbejde etableres, når betjentene udfører jobbet på den rette måde, og indsatte oplever at blive behandlet fair. Herved kan betjentene opnå en form for autoritet, som kan betragtes som legitim. I praksis betyder det, at fængselsbetjente må være fleksible i forhold til regelhåndhævelse og skønne, hvornår magtudøvelse er nødvendig.

Mangel på fleksibilitet vil blot medføre frustration blandt indsatte og protester fra kolleger (Sykes 1958; Sparks et al 1996; Liebling et. al 2012: 138).

Den nyere fængselsforskning har vist, hvordan den institutionelle kontekst også rummer kønnede modsætninger. Jobbet som fængselsbetjent er blevet forbundet med kønnede modsætninger; krav om særligt mandlige kvaliteter, der handler om dominans, autoritet og aggressivitet, modsat traditionelle kvindelige kvaliteter som omsorg, følsomhed og forståelse. De såkaldt kvindelige kvaliteter er ikke blot blevet betragtet som unødvendige, men også som skadelige (Zimmer 1986: 3). I en britisk kontekst har Crawley analyseret, hvordan nogle mandlige betjente understreger vigtigheden af machismo i forhold til succesfuld jobhåndtering, og at denne tilgang kan være med til at ‘tromle’ mere følsomme medfølende og omsorgsfulde tilgange (Crawley og Crawley 2012: 141; Crawley 2004: 195).

Anden forskning har vist, at kvindelige betjente oplever mere modstand fra deres mandlige kolleger end fra de indsatte (Petersen 1982; Hunter 1986; McMahon 1999; Jurik 1985), og at kvindelige betjente møder en form for diskrimination, som blandt andet viser sig i form af eksklusion fra diverse opgaver og begrænset kontakt til indsatte (Zimmer 1989). Britton (2003: 143) fandt ligeledes, at mænd i kvinfængsler tog sig mest af arbejdet, der handlede om håndtering af vold, mens kvinder blev forventet at tage en mere moderlig rolle. Tilsvarende fandt Tait (2012), at kvindelige betjente havde en tendens til at tage mere af det formelle omsorgsarbejde, og at de blev opfattet som mindre truende og lettere at gå til end mandlige betjente. Omvendt oplevede mandlige betjente et andet pres om at være mere hårde og opretholde distance til indsatte (Tait 2012: 78-85) og på den måde mindre kulturel tilladelse til at engagere sig med indsatte. Carlson et al (2004) har dog beskrevet en større accept af kvindelige betjente, som af deres mandlige kolleger bliver betragtet som bedre til supervision og rådgivning (Tait 2012: 67-68). Selvom om mandlige og kvindelige betjente kan have unikke tilgange til rollen som betjent, kan der tegnes en maskulin autoritær tilgang og en kvindelig og caring/omsorgsfuld tilgang (Pollock 1995: 113). Bruhn (2013) har undersøgt kønsrelationer og arbejdsdelingen blandt fængselsbetjente i svenske fængsler. Han konkluderer, at andelen af kvindelige betjente bidrager til en mere fremtrædende position for, hvad han betegner som “the rehabilitative side of prison work”. Samtidig konkluderer han, at en kønnet opdeling mellem fængselsafdelinger er en vigtig faktor for forskelle og variationer i arbejdsspraksis i organisationen. Han fremhæver, at en mere balanceret fordeling af køn kan stimulere det ‘rehabilitative’ arbejde, og bidrage med et mere forenet opfattelse af arbejdsrollen i hele organisationen (Bruhn 2013). Fredwall (2014) konkluderer på baggrund af sin afhandling og empiri indsamlet i Norge, at jobbet handler om at balancere den kønnede performance. Betjente skal være maskuline, men dog empatiske, og feminine, men ikke på en måde, så de bliver objekt for begær (Fredwall 2014: 463).

Nyere fængselsforskning har desuden påpeget modsætningen mellem erfaren og uerfarende, og vist hvordan nye betjente via internalisering af formelle regler og uformelle normer socialiseres til jobbet (Crawley 2004: 65, xv; Arnold 2012: 401).

Denne socialiseringsproces er en periode med tilpasning, hvor fængselsbetjente lærer, at de ikke kan stole på indsatte, og at følelsesmæssige grænser er vigtige. Dette resulterer i overopmærksomhed og aversion mod at engagere sig med indsatte på en mere proaktiv måde. Selvom en nyuddannet betjent har forestillinger om, hvordan han/hun ønsker at være som betjent, vil ideerne uundgåeligt blive vendt på hovedet i mødet med mere etablerede betjente og det stærke krav om tilpasning (Arnold 2012: 414). Via socialisering og tilpasning lærer nye betjente også, hvordan de etablerer et forhold til indsatte, som hverken må blive for tæt eller for distanceret, for fleksibel eller for rigidt (Sparks et al. 1996; Liebling 2012). I den forbindelse foregår en uformel social kontrol mellem kolleger, som blandt andet er med til at sørge for at betjente opträder professionelt og lever op til gældende normer og regler for omgangen med indsatte (Andersen 2016). Selvom der er overordnede normer og regler for denne kontakt kan der være gradsforskelle i forhold til i hvor høj grad betjente tager kontakt med indsatte, og i hvilken udstrækning de bøjer regler (Nielsen 2010: 197). Fredwall (2014) peger også på modsætning mellem *nutidsorienterede* betjentidealer og de *fremtidsorienterede* betjentidealer. De førstnævnte har fokus på det daglige liv i fængslerne, og hvad der sker her og nu. Indenfor denne kategori kan idealerne inddeltes i undergrupper: *order-protective ideal*, *correctional ideal* og *supportive ideal*. Repræsentanter for hhv. *correctional ideal* og *supportive ideal* udtrykker ansvar for den enkelte indsatte, mens repræsentanter for *order-protective ideal* har fokus på afdelingen som et hele. Her er fred og orden det centrale for arbejdet, og det er af mindre betydning, om indsatte begår kriminalitet efter afsoning. Repræsentanter for denne tilgang viser ikke stort ansvar overfor at hjælpe indsatte, som befinner sig i en svær situation, men prioriterer at have styr på, hvad der foregår på afdelingen og at have hyppig kontakt med indsatte. Via kontrol, samtaler og aktiviteter og betjentenes fysiske tilstedeværelse skabes fred og orden. Hjælp, motivation, støtte handler om at skabe fred og ro (Fredwall 2014: 459). Det opdragende ideal (*correctional ideal*) bygger på opfattelsen af at jobbet indeholder et opdragende element. Det bygger på antagelsen om at overføre værdier, attituder eller færdigheder til indsatte. Forestillingen er, at man kan ændre indsattes liv og adfærd og give dem en bedre livskvalitet. Den individuelle indsatte er det primære fokus. Det støttende (*supportive ideal*) er karakteriseret ved omsorg, støtte og autonomi. Det handler om den indsattes velbefindende og om at se den indsatte som unik, værdifuld og som et medmenneske, man har et moralsk ansvar for. Betjente skal sætte grænser for indsatte, men være hjælpsomme overfor dem så ofte som muligt. De har samme rettigheder, som folk udenfor murerne. Dette gøres ud fra antagelsen om, at hvad der er godt for individet har en moralsk fordel i sig selv. At tale med indsatte er meningsfuldt i sig selv og ikke på grund af, hvad det evt. kan medføre. *Fremtidsorienterede* betjente er kendtegnet ved at have fokus på tiden efter indsattes indespærring. For nogle handler det om at indsatte skal etablere kriminalitetsfritilværelse efter endt afsoning, for andre handler det om tilknytning til arbejdsmarkedet, hjem og kontakt til familie. Under denne kategori inddeler Fredwall (2014) ligeledes i et *vejledende ideal*, hvor betjentene fungerer som

vejledere for indsatte. Indsatte betragtes som medmennesker, som betjentene har moralsk ansvar for. Hvert individ har en værdi i sig selv, og interaktionen har værdi i sig selv. Kontakten er en måde at få indsigt i den indsatte og en måde at hjælpe og vejlede. Det *transformerende ideal* bygger på ønske om at ændre indsattes adfærd og leveforhold, og betjentene er afgørende agenter i den henseende. Idelet handler om at forberede indsatte til et liv uden kriminalitet, derfor arrangeres forskellige aktiviteter i fængslet. Alle idealer har det til fælles, at straffen er indespærringen. Betjentene har ikke til opgave at gøre livet så hårdt for indsatte som muligt. De skal sikre, at de indsatte ikke undviger (Fredwall 2014: 458-463). Den eksisterende forskning inspirerer til at analysere, hvordan alder, erfaring og køn påvirker tilgangen til jobbet. Det vil sige, hvordan disse sociale markører påvirker, hvordan betjente forholder sig til indsatte, og i hvilken grad de er orienteret mod resocialisering. Der er fokus på modsætninger mellem fortid, nutid og fremtid, maskulin overfor feminin, erfaren versus uerfaren og ung modsat ældre.

Metode og datapræsentation

Artiklen bygger på en empirisk undersøgelse med brug af deltagende observation og kvalitative interviews med fængselsbetjente gennemført i et dansk lukket fængsel fra januar 2013 til juni 2013 og igen fra august til december 2015.¹ Deltagende observation blev valgt som metode, da tilstedeværelse i miljøet både kan være en forudsætning og en hjælp til at forstå relationen mellem vilkår og bearbejdninger (Jensen 2012). Feltarbejdet foregik primært på 2 forskellige afdelinger med forskellige grader af begrænsninger for de indsatte. På én afdeling fulgte jeg betjentene i deres faste rutiner, når de fulgte indsatte i forbindelse med forskellige ærinder i fængslet til arbejde. De blev fx fulgt til deres arbejde i fængslet, på sygeafdelingen, til fængslets kiosk, i hallen eller til fængslets kirke. Jeg overværede betjentene spille pool, fodbold, drikke kaffe eller dele måltider med de indsatte, og jeg fulgte betjentenes administrative opgaver og sagsbehandling på kontoret. På en anden afdeling var der mindre kontakt mellem betjente og indsatte. Her fulgte jeg betjentene i deres faste rutiner i forhold til at udlevere mad og/eller medicin til indsatte på deres celler, bringe indsatte til og fra arbejdsrum eller besøgsrum. Jeg overværede visitation af celler og sagsbehandlingen på kontoret. På denne afdeling var der indsatte, der blev anbragt i observations-, og sikringscelle. På begge afdelinger talte jeg med betjentene om deres arbejde, og jeg lagde mærke til, hvordan de var sammen med kolleger, hvordan forholdet var til de indsatte, og jeg spurte ind til, hvordan de oplevede og håndterede forskellige situationer. Foruden feltarbejdet foretog jeg 16 båndede interviews med fængselsbetjente fra to forskellige afdelinger. Individuelle kvalitative interviews gav mulighed for at få en mere dybdegående viden om betjentenes oplevelser og forståelser og en mulighed for at afklare deres perspektiv på og håndtering af jobbet. Fængselsbetjentene blev udvalgt til interview på baggrund af køn, alder og anciennitet. Jeg valgte både betjente, som jeg oplevede som meget åbne og snakkesalige, og betjente, som umiddelbart virkede mere tilbageholdende overfor mig. Interviewene varede i gennemsnit to timer og blev foretaget i kontorlokaler

eller besøgsrum i fængslet. Jeg interviewede 6 kvinder og 10 mænd. De interviewede betjente havde gennemført eller var i gang med uddannelsen til fængselsbetjent. Uddannelsen har ændret sig i gennem årene, men varer i dag 3 år, og veksler mellem praktisk oplæring i fængslerne og undervisning i fag som fx konfliktløsning, psykologi, pædagogik, samfundsfragt, sociallære og strafferet på Kriminalforsorgens uddannelsescenter.

Informanterne kan deles i 3 grupper: A) En gruppe på fem informanter med under 10 års erfaring, B) En gruppe med mellem 10 og 15 års erfaring og C) En gruppe på fem informanter med over 15 års erfaring. Interviewene blev indledt med en opfordring til betjentene om at fortælle om deres arbejdsliv fra start til nu. Formålet var at undgå at lede interviewet i en bestemt retning, men i stedet give betjentene mulighed for selv at fremhæve betydningsfulde forhold og hændelser i deres arbejdsliv. Det var hensigten, at informantens arbejdsfortælling skulle være styrende for samtalen, og jeg ønskede, at så mange detaljerede og spontane beskrivelser som muligt. Alle interviews blev efterfølgende transskribert og kodet i Nvivo. Sted- og personnavne blev anonymiserede, ligesom handlinger, der kunne føres tilbage til bestemte personer, blev sløret.

I denne artikel præsenteres informanter placeret i gruppen af de mest erfarne betjente og tre informanter placeret i gruppen af mindst erfarne informanter i data-materialet. Dette gøres for at tydeliggøre generationsforskelle og forskelle i tilgangen til de indsatte. I den øvrige del af analysen, som omhandler øvrige modsætninger inddrages ligeledes fortællinger fra betjente med mellemlang erfaring. Denne analyse giver et mere samlet billede af, hvilke tilgange og opfattelser, der dominerer og giver mest symbolsk kapital.

Teoretisk inspiration

Teoretisk er analysen inspireret af Pierre Bourdieus forfatterskab. Bourdieu beskrev, hvordan mennesket udvikles gennem den praksis og i de livsbetingelser, det er en del af. Nogle livsbetingelser sandsynliggør bestemte sociale identiteter og handlemønstre, andre lægger op til andre. Udviklingen kan beskrives som en socialiseringssproces, som både sørger for at vi som mennesker bliver en del af et socialt fællesskab og opretholder samme fællesskab. Bourdieu anvendte begrebet *habitus*, som udtryk for den fortløbende kropsliggørelse af den praktiske sans, som genereres i socialiseringssprocessen og kommer til udtryk ved, at en bestemt smag, vane, værdi, handling, følelse eller tænkning har sat sig i kroppen som praktisk erfaring. Habitus er altså formet af de sociale rum, den er skabt i, og den betyder, at aktøren er disponeret for at handle, tænke og føle i overensstemmelse med denne habitus. Bourdieu beskrev, hvordan vores opfattelse af verden afhænger af vores position i et givent felt, af social klasse, etnisk gruppe og historisk periode. Disse sociale markører disponerer, men determinerer ikke. I hvert felt besidder aktørerne forskellige former for kapital, som giver dem forskellige handlemuligheder og/eller positioner i feltet. Kapital er ressourcer, der fungerer som social energi, i form af materielle og symbolske goder eller specifikke måder at anskue og opdele verden på. Bourdieu

skelner mellem økonomisk, social, kulturel og symbolsk kapital og fremhæver, at det ikke er nok at opsamle og besidde kapital, men det afgørende er at kunne omsette kapital i felter, hvor de giver magt og indflydelse. Ethvert felt er kendetegnet ved, at nogle typer af kapital giver en særlig anerkendelse (Bourdieu 1999: 134-166). Habitus henviser også til det træge i mennesket. Den er i konstant udvikling, men mødes altid med det gamle som udgangspunkt. Habitus vil hele tiden tendere til at ”forsvare” eller skærme sig imod forandring og forkaste de oplevelser, der kan udfordre og sætte spørgsmålstegn ved de tidlige erfaringer. Påvirkninger kan dermed medføre magtkampe mellem det etablerede og det foranderlige. Bourdieu taler også om *hysteresis af habitus* (1979), når mennesker anvender kategorier for opfattelse og værdsættelse på en ny situation, hvor de ikke længere har gyldighed. Han anvender her Don Quijote som eksempel på en person, der ikke er fulgt med tiden og malplaceret, fordi hans habitus er dannet under andre betingelser end de, der omgiver ham. I *The Weight of the World* (Bourdieu et al. 1993/1999) omhandler flere tekster brud og kulturskift, der skyldes forandrede betingelser og som fremmer nye habitusformer. Det fremgår her, hvordan ældre generationer af medarbejdere ikke kan overføre værdier og handlemåder, og de kan ikke forstå de krav, som stilles til dem på arbejdspladsen.

Præsentation af analyse

Analysen indledes med en præsentation af nogle af de mest erfarne og nogle af de mindst erfarne betjente. Med inspiration fra (Bourdieu et al 1993/1999) analyseres betjentenes/generationernes habitusformer. Det analyseres, hvordan forskellige generationer er disponeret for at handle, tænke og føle. Der lægges vægt på, hvordan forskellige generationer er socialiseret forskelligt, og hvilken måde dette præger deres håndtering af den nuværende fængselskontekst. Det undersøges om nogle handlemuligheder og tilgange til jobbet fremstår mere selvfølgelige og fornuftige for én generation og mere utænkelige for en anden. I analysen af særligt de erfarne betjentes historier er det antagelsen, at deres habitus forandres af nye erfaringer, men kun i en vis grad, da det nye gribes ud fra den opfattelse, de har med sig fra tidligere.

Hernæst følger en analyse af modsætninger mellem regler og skøn, det maskuline i modsætning til det feminine, erfarene versus ikke erfaren og nutids-orienterede idealer overfor fremtidsorienterede idealer. Potentielle konflikter mellem positioner eller tilgange til praksis belyses, og det analyseres, hvordan nogle positioner er mere prestigiøse og/eller giver mere symbolsk kapital end andre. I denne del af analysen inddrages ligeledes fortællinger fra betjente med mellemlang erfaring. Bourdieus begreber bruges dermed til at forklare forskellige dynamikker ifeltet. Begrebet symbolsk kapital er særligt relevant, mens feltbegrebet spiller en mindre rolle. Til sidst samles der op og perspektiveres til den eksisterende forskning.

De erfarne betjente

Yvonne er en erfaren fængselsbetjent, som man kan ikke undgå at bemærke, når hun sikkert og rank bevæger sig rundt på gangen. Hendes blik er venligt men fast. Hun smiler og griner ofte, men er hele tiden i kontrol og opmærksom på, hvad der sker omkring hende. Hun fortæller, at man ikke skal ”jagte fangerne, bare for at jagte dem”. Er man nedladende og arrogant overfor de indsatte, giver det tilbage slag. Denne tilgang resulterer i hævn fra fangernes side: ”Det bliver jeg sgu nødt til at sige, det tror jeg”, siger hun og skifter til at blive mere alvorlig. Det handler om at være fair og indstillet på, at der foregår et spil. Hun fortæller: ”Det er jo katten mod musen, altså, det er jo legen. Nogen gange vinder vi og nogen gange taber vi. Og take it or leave it, altså så at sige, jeg vandt i dag og så vandt du i går. Men sådan er det jo. Lad være med at bære nag”.

Yvonne har ligesom de øvrige erfarne betjente arbejdet med mange forskellige typer af indsatte. Hun fortæller både om arbejdet med ”rockere” og ”den misbrugende cykeltyv”. Hun har oplevet, hvordan indsatte er kommet igen af flere omgange, og erfaret, at hverken fængselspraksis eller de som betjente kan hindre indsatte i at begå ny kriminalitet. Hun har oplevet en hverdag, hvor konflikter har været uundgåelige på grund af den særlige relation mellem indsatte og betjente og på grund af det pres og de spændinger, som selve indespærringen påfører indsatte. Hun forstår de indsattes reaktioner, og hun har gennem årene fundet måder, hvorpå hun sammen med kolleger bedst synes at håndtere dem, så hverdagen glider bedst muligt for alle parter. Hun og kollegerne har erfaret, at de er nødt til at etablere et godt forhold til og en god kommunikation med indsatte, og at det handler om ikke at være for striks men at undgå at sætte hårdt mod hårdt.

Jens er et eksempel på en anden erfaren betjent. Han fortæller, at han altid har nydt godt af at se lidt ældre ud, end han er i forhold til at få respekt fra indsatte. Igennem årene er han dog også blevet ‘fulgt hjem’ af en bil efter arbejde og har oplevet trusler rettet mod sine nærmeste. Han sukker ofte, når han fortæller, og beskriver, hvordan de indsatte både er blevet dårligere, men også mindre medgørlige med årene. Han giver et eksempel med indsat, han skulle sætte i isolation på grund af upassende adfærd:

Så kom han herop på afdelingen, og han var ved at ryge, og så lod vi ham ryge færdig, for vi er jo ikke onde mennesker, og så smider han bare sit skod. Så beder jeg ham om at samle det op i skraldespanden. Vi kan ikke have det liggende, og så bliver han rød i hovedet [...] og så spørger han, hvad jeg vil gøre, hvis han ikke gør det. Jamen, så er jeg jo nødt til at give ham en bøde. Og han er bare så sur. De andre betjente så det på skærmen og kom spænende herover, fordi de kunne se, hvordan han kogte. Sådan var det ikke i gamle dage. Dengang havde vi ikke den type fanger, vi har i dag (Jens).

Jens påpeger, at indsatte er af en anden type. Han oplever, at indsatte ikke har samme respekt for betjentene, som de havde tidligere. Hans udsagn kan tolkes som

om, at han ikke længere oplever samme personlige autoritet som tidligere, og hans forhold til indsatte er blevet anderledes. Jens har ligesom sine kolleger erfaret vigtigheden af at være tydelig i forventninger til indsatte, at kunne markere og irebase de indsatte. Han fortæller, at det nogle gange kan være nødvendigt at råbe højt for at få den indsatte til at falde ned og/eller true med konsekvenser ved upasrende adfærd. Han oplever at nogle indsatte fungerer bedst med meget tydelige og klare rammer og grænser. Samtidig finder han det ikke overraskende, at de indsatte søger at udfordre personalet.

Den erfarne betjent Henning afslutter ofte sine fortællinger med et: "Haha". Også selvom det ikke umiddelbart har været morsomt, hvad han har fortalt. Nogle gange har episoderne endda være ekstra voldsomme. Han fortæller, at der var mere fysisk vold i 1980erne, hvor der kom mange fanger med narkotikamisbrug i fængslerne. Denne gruppe var svære at kontrollere, fordi de var meget uforudsigelige. Han beskriver, at de indsatte: "kravlede på væggene", og det var en periode med mange fysiske konflikter mellem indsatte og betjente. Dengang var der en anden "ånd", hvor nogle betjente både "tog imod én" og måtte "give én igen", uden det var hans indtryk, at der nødvendigvis blevet registreret eller skrevet noget om det. Det handlede om at bære over med de indsattes udbrud og "kunne tage det". Han fortæller: "Man ved jo godt, at folk der er spærret ind på et tidspunkt er bægeret fyldt over. Det skal der også være plads til". Han har ikke tal på de bøjede ribben, han selv har haft. Han fortæller: "Når man kommer ind i sådan et system, og du render rundt med fanger af forskellig art, så må man forvente, at det kan komme, mange af dem snakker jo med hånden". Ligesom de øvrige erfarne betjente har han den tilgang, at det som regel er uniformen/systemet, de indsatte reagerer på, og på den måde kan de undlade at tage forskellige forhold personligt. Hvis man har den indgangsvinkel til det, jamen, så kan man jo holde til meget" (Henning). En anden betjent, med en lang karriere bag sig nævner også: "hvis man ikke kan klare at få en på hovedet, så skal man ikke være betjent". "Det handler om, hvad man forventer af arbejdet; soldater ved jo også, at de kan risikere at blive sendt i krig. Det følger med".

I følge flere af de mere erfarne betjente er fysiske konflikter blevet færre sammenlignet med tidligere. Tilgangen til de indsatte var på sin vis hårdere i gamle dage. Nu er fysiske greb sidste udvej og brug af fysiske magtmidler skal rapporteres. En anden erfaren betjent fortæller også, at de indsatte er mindre maskuline og fysisk udfordrende end tidligere. Nu benytter de sig af andre metoder, når de yder modstand. Han forklarer:

Der er nogen af fangerne [...] de skriver jo klager, ja, mange om dagen [...] Så er vandet for varmt, så er vandet for koldt, så er maden for varm, så er maden for kold, [...] Tidligere var en mand en mand, og nogle gange ville de bare slås, og så sloges vi lidt, og så blev de spændt, og så var den kamp tabt, og så kunne man så bagefter gå og grine lidt af det. Der er de lidt mere fintfølende i dag [...] Jeg synes sgu de der fanger, de er blevet mere blødsødne, og der også dengang en

rocker var en rocker. I dag er det jo en der går mere op i hårcreme og parfume og altså, ja. Jeg ved ikke, hvad jeg skal sige til det. Der er lidt mere tøset over dem i dag (Mogens).

De erfarte betjente forklarer, at noget af den øgede vold mod betjente, kan være et udtryk for øget fokus på registrering. Skriftlighed fylder mere i dag. Flere af de erfarte betjente finder ikke altid den øgede skriftlighed logisk. De oplever ikke altid, at skriftlighed medvirker til at få hverdagen til at glide. I stedet er det deres oplevelse, at øgede visitationer og registreringer påvirker forholdet til de indsatte og betjentenes sikkerhed i en negativ retning. På samme måde kan noget af sagsbehandlingen forekomme meningsløs. Jens fortæller:

Jeg er altså ikke så vild med det her nymodens sagsbehandling. [...] I gamle dage, da havde vi et afdelingsrådsmøde, og der havde vi jo vores såkaldte civile personale med, vi havde vores socialrådgiver, der var tilknyttet afdelingen og vores sygeplejerske, og så sad betjentgruppen og så drøftede man sammen, hvad skal vi her. Men nu skal vi jo lave al det arbejde. Vi skal udfylde, jeg ved ikke hvor mange mærkelige ting [...] Og når fangen i øvrigt heller ikke er interesseret i at fortælle os alverdens ting... for det er de heller ikke. Vi er jo dem i de blå [Interviewer: I skjorterne] ja.[...] Det er altid os, der kommer og siger: "Nej".

Flere af de erfarte betjente fortæller desuden, at de er blevet rundere eller blødere med årene i deres tilgang til indsatte. De vælger deres kampe. Samtidig fortæller de, hvordan en hårdere kurs og skærpede vilkår overfor de indsatte betyder flere konflikter. Nogle fortæller, at afsoningsforholdene gennem årene er blevet mere restriktive i de lukkede fængsler, og at det i gamle dage ikke altid var nødvendigt at låse dørene ind til cellerne.

Selvom de erfarte betjente ikke ønsker flere fysiske konfrontationer, så er de frustrerede over øgede registreringer og sagsbehandling. Man kan tolke denne oplevelse, som en frustration over ændringer i tiden og en frustration over, at deres erfaring og viden om, hvordan de oplever hverdagen glider bedst, ikke anerkendes. Deres erfaring og kompetencer, deres symbolske kapital har måske mistet værdi. Med Bourdieus begreber oplever de erfarte betjente, at jobbet kræver andre former for kapital end tidligere. De fortæller desuden, at forholdet mellem erfarte og nye betjente harændret sig, siden de var under uddannelse. Dengang var hierarkiet skarpare, og som ung og ny betjent skulle man indrette sig uden protest. Man tog sig naturligt af mindre anerkendte opgaver, som fx at lave kaffe, og man "stak en finger i jorden", når man kom til en ny afdeling. De erfarte betjente håber, at de nyere uddannede oplever det anderledes end i dag, men påpeger også, at det er lettest, hvis nye betjente ved, "hvordan man skal begå sig på en arbejdsplads". De fortæller, at man tidligere rekrutterede "håndværkertypen, som var vant til en anden jargon" (Henning). I dag er kravene anderledes:

Vores system går mere over til at skulle være så juristpræget, så vi får rigtig mange ind, som aldrig rigtig har været ude at arbejde før, som kommer direkte fra skolebænken [...] til hverdag går det fint, når du bare skal sætte dig ned bagved en skrivemaskine [...] men så kommer der en episode, hvor det ligesom koger over. Det er der nogen, der tager rigtig rigtig dårligt. Og der er mange der ikke, rigtig mange, der ikke holder til det. Hvis de sådan ligesom bliver lagt forhad på afdelingen [...] Jeg tror, at den gamle soldat og håndværkeren, måske var bedre rustede til at kunne håndtere det her. Det der pres, der er (Henning).

De erfarne betjente bekymrer sig over, hvordan de nyuddannede, der har en anden baggrund end dem selv, klarer at håndtere jobbet på sigt. Baggrunden for denne bekymring for de nyere uddannede kan tilskrives forskellige former for habitus. De nyere uddannedes habitus er anderledes og passer ikke umiddelbart med de erfarnes erfaring og beskrivelse af, hvad der skal til for at kunne håndtere arbejdet. De erfarne betjente betragter sig som betjente, der kan klare jobbet qua deres baggrund og erfaring. De vægter erfaring højere end uddannelseslængde, og de repræsenterer en tilgang, hvor det giver mere anerkendelse at kunne håndtere konflikter og situationer, der ”koger over”, end det gør at ”sidde bag skrivebordet”.

De nyere uddannede betjente

Janus er et eksempel på en af de nyere uddannede betjente. Han genkalder tydeligt, hvordan han inden han begyndte som betjent var motiveret af udfordrende elementer ved jobbet i forhold til farlighed og uforudsigelighed og en nysgerrighed efter at finde ud af, hvad, der forgik bag de høje mure. Han fortæller om mødet med en ukendt verden og indsatte, som ikke er ”så farlige”, som han formodede. Han påpeger: ”Man har en ide om, at ham den store er narkogangster, og at han er så og så farlig. Indtil man kommer ind og arbejder med dem, og så ser, de er jo bare ganske almindelige mennesker”. Ligesom de øvrige fortællinger er hans historie et eksempel på en udviklingshistorie, som handler om at blive mere fleksibel, men også om at blive mere tryg og finde sig til rette på forskellige afdelinger. Ligesom de erfarne betjente udtrykker han en forståelse for de indsattes reaktioner og vigtigheden af at have en god kommunikation. Han påpeger, at han tilhører betjentgruppen med ‘den nye uddannelse’, og henviser til krav om pædagogik, betydningen af relationer, kommunikation og kontakt med indsatte. Ligesom de øvrige nyere uddannede betjente taler han om normaliseringen og resocialisering af de indsatte. Han er opmærksom på egen kommunikation, og hvordan han via pædagogik og dialog kan appellere til ændringer eller åbenhed hos den indsatte. Nogle af de nyere betjente oplever, at de har et større fokus på at komme tæt på de indsatte sammenlignet med de mere erfarne betjente. Janus fortæller:

Nogen synes at det er åndssvagt og nogen gider ikke bruge tid på det. Jeg har da nogle kolleger, det gider de sgu ikke bruge deres tid på [...] Jeg tror, at de har set for mange. Hvis man har været her i 20 år, så har man jo set det i tusindvis af

gange. Hvor man måske, nu er vi jo ansat efter nogle nyere rammer og en nyere uddannelse. Vi er jo på den helt nye uddannelse. Det ligger bare op til noget andet, tror jeg. Uddannelsen er noget helt andet i dag. Meget mere pædagogisk end førhen.

Sanne er et andet eksempel på en nyere uddannet betjent. Hun beskriver jobbet som et drømmejob. Hun har altid været tiltrakket af det farlige ved jobbet, og hun var motiveret for at arbejde med love og regler. Hun fortæller dog, at relationen til de indsatte er et stort element i uddannelsen, der handler om:

... hvordan vi kommunikerer med de indsatte. Altså, at vi skal tage dem i øjenhøjde [...] få opbygget en eller anden form for tillid, trods det at mange bare er der, er der for at snyde én. Men alligevel en eller anden form for troværdighed og tillid [...] at få opbygget en relation. Så hvis vi står i en eller anden magtanvendelse, at vi så har de indsatte bag os og ikke i mod os. [...] så er det nemmere at komme ind til dem og snakke dem til fornuft et eller andet sted. Og komme ind og rykke noget ved dem. Frem for hvis det bare sådan noget låsen døre op og i, så er det sværere at rykke dem sådan menneskeligt.

Sanne ser det som en opgave at være forstående overfor de indsattes op- og nedture uden at involvere sig for meget i deres sorger, og hun fremhæver relationen til de indsatte som en måde at skabe sikkerhed og undgå konflikt. Hun fortæller, at man som betjent ikke skal kramme og trøste, men man kan godt udtrykke forståelse for, at de nogle gange kan have det svært. Hun oplever dog, at hendes alder begrænser hendes forudsætninger for at påvirke de indsatte. Hun forklarer:

Sådan én på 55 eller 60, hvor jeg kommer ind og skal resocialisere ham, socialisere ham, normalisere ham. Ja, tak, den er ligesom tabt ikke. Hvem gider lytte til én, der måske er halv så gammel? [...] Det er måske ikke den indgangsvinkel, jeg skal have til det. Men hvor jeg mere skal have ‘relationen’ og måske den vej igennem komme ind og arbejde lidt med dem [...] kan jeg så bare måske få ham til at indse, at noget af det er forkert og komme videre derfra, så har jeg måske gjort det jeg kunne [...], når de ser mig, tænker de måske, at jeg kan hjælpe dem med at opretholde kontakten til familien.

Selvom hun fremhæver de støttende aspekter og muligheden for at præge de indsatte under deres afsoning, så tror hun ikke, det er muligt at resocialisere i fængslet. Resocialiserings og normalisering handler om, at hjælpe indsatte tilbage til en kriminalitetsfri tilværelse udenfor murerne. ”De skulle være samlet op meget tidligere”, siger hun, og fortsætter: ”Vi er her for at opretholde lov og orden, sikkerhed og sådan noget, og ikke for at... Jo, vi er her også for at normalisere dem og resocialisere dem, men det batter bare ikke rigtigt”.

Brian er et eksempel på en mindre erfaren betjent, som er særligt motiveret for den del af jobbet, hvor han tvinges til at være kreativ i forhold til at finde frem til, hvor der er indsmuglet stoffer eller lignende. Da han fortæller om det, viser han private opgørelser og statistikker over de ulovlige ting og genstande, han har fundet på celler og fællesarealer. Hans øjne lyser, når han fortæller om det. Brian fortæller, at han som nyansat ønskede at gøre et godt indtryk, fremstå som en kompetent medarbejder og vise, hvad han have lært på skolen. Til at begynde med søgte han derfor at følge diverse regler og retningslinjer til punkt og prikke. Den meget regelrette tilgang harmonerede imidlertid ikke med hverdagspraksis på den afdeling, han først kom til i fængslet. Det var svært at implementere alle regler i praksis, fordi der i nogle sammenhænge var en anden fleksibilitet og kontekstafhængig tilgang til regelhåndhævelse. Han oplevede derfor at blive irettesat af kolleger og ildeset af de indsatte, selvom han bestræbte sig på at opføre sig ”efter bogen”. Han fortæller, at han ikke altid havde lyst til at deltage i aktiviteter med de indsatte, og han blev provokeret, når de henvendte sig til ham og sagde, at det var hans job at spille bold med dem fx. Han fortæller: ”Det er ikke noget jeg skal. Altså. Der står [i bogen red.], at det er helt klart, hvis vi har tid til det, og nogen gange har vi tid, og andre gange har vi ikke tid til det”. Han påpeger:

Vi er de nye betjente med den nye uddannelse. Og mange af de gamle har jo ikke været på skole i måske 10-12 år [...] De er jo ikke dårlige betjente af den grund overhovedet. Men de er jo bare skolet på en anden måde. Og vi kommer med en ny uddannelse og med nogle andre ting [...] Jeg er også blevet ansat på at kunne diskutere og tage, og tør at stille spørgsmål. Det er det, de gerne vil have, at de nye, at vi kan [...] Og det skal de måske også vænne sig lidt til [...] Vi kommer ud med nogle andre ting, end de er uddannet med og skal prøve på at få det ind i systemet, fordi det kriminalforsorgen gerne vil have, at det går den vej.

Brian fortæller samtidig, at arbejdet på en behandlingsafdeling og uddannelsen generelt ændrede hans syn på jobbet. Der er aspekter af jobbet på behandlingsafdelingen, han synes om, og som har gjort ham mere fleksibel. Han opsummerer: ”Da jeg startede (på uddannelsen til fængselsbetjent red.), da var jeg helt klart 80 % den der regelrytter og firkantet, og der var ikke meget pædagog over mig. Det har jeg jo såændret gevældigt, synes jeg selv”. Han oplever sig selv som mere pædagogisk, men han vil ikke give slip på reglerne og blive ”for slap”. Han vil også helst være på en afdeling med ”skarpere linjer” mellem indsatte og betjente. Selvom der er elementer af jobbet på behandlingsafdelingen han godt kan lide, så bryder han sig ikke om, når kolleger fra de andre afdelinger betegner ham som behandler. ”Jeg er sgu ikke behandler”, siger han og griner.

Opsamlende har de nyere uddannede betjente kapital i form af uddannelse, og de fremhæver kommunikative evner, pædagogik, og evnen til at udfordre eksisterende praksis som kompetencer, de bringer med sig. De ved, hvad ”der står i bogen”, og hvordan jobbet teoretisk skal udføres. Sammenligningen med de erfарne

betjentes beskrivelser viser generationsforskelle. De nyere betjente er uddannet i en tid med et øget fokus på regler, overvågning, dokumentationskrav, politiske stramning og strafskærpelser. Til sammenligning har mere erfarne betjente oplevet en tid med mindre skriftlighed, og en tid hvor fysik og ”kampene” mellem indsatte og betjente havde en anden karakter. Samtidig er de nyere uddannede socialiseret til at have fokus på relationen til indsatte med henblik på normalisering og resocialisering. De nyere betjentes beskrivelser af deres tilgang til indsatte minder mere om en socialpædagogisk tilgang, hvor det er tanken, at indsattes kan påvirkes til højere grad af ”normalitet”. Til sammenligning minder de erfarnes betjentes beskrivelser om håndteringen af de indsatte mere om en form for konsekvenspædagogik, der bygger på et handlingsorienteret grundsyn med fokus på (trusler om) forskellige konsekvenser ved afvigende adfærd, og deres relation til indsatte handler primært om at få hverdagen til at glide uden konflikt. Der tegner sig således et billede af forskellige kapitaler og potentielle ‘kampe’ mellem praktisk erfaring og uddannelseslængde, regelhåndhævelse overfor skøn og forskelle i synet på, om/og hvordan man kan arbejde med indsattes resocialisering. Derudover lægges der op til spørgsmålet om, hvad der generelt giver mest symbolsk kapital. For eksempel om der høstes mere anerkendelse ved at kunne håndtere konflikter og situationer, der ”koger over”, end der gør ved sidde bag skrivebordet og varetage sagsbehandling og resocialiserende aspekter af jobbet.

Betydning af anciennitet, køn og afdelingstype

Når betjentene med lang, mellemlang og mindre erfaring fortæller om sig selv og deres arbejde, henviser de til forskellige sociale markører som alder, køn, social og kulturel baggrund. Når man sammenligner fortællingerne bliver det tydeligt, hvordan disse sociale markører influerer, hvordan de oplever sig selv, og måden de tilgår deres arbejde. I det følgende analyseres følgende emner: Skøn og regelhåndhævelse, det feminine overfor det maskuline, det unge overfor det erfarne og forskelle mellem afdelinger og betjentidealer analyseres.

Skøn og regelhåndhævelse

I forbindelse med skøn og regelhåndhævelse spiller særligt erfaringen i faget en rolle. Det kommer til udtryk, når celler visiteres, og betjentene undersøger om alt er, som det skal være. Observeres brud på regler eller er der forhold, som udgør sikkerhedsmæssige risici eller ikke hører til på cellen (fx tilstedeværelsen af stoffer, forsøg på flugt, oplysning om personalet) reageres der med rapportskrivning og anden sanktion, fx bøde, mens en mindre forseelse som fx en tændt lampe i første omgang blot resulterer i en venlig påmindelse om at huske det næste gang. I regelhåndhævelsen er der således en bagatelgrænse, hvor betjentene har mulighed for at skønne, hvorvidt det er fair eller hensigtsmæssigt at ty til sanktion i form af bøde med det samme, eller om det er nok med en mindre reprimande. Det samme kommer til udtryk i situationer, hvor de indsatte for eksempel ryger cigaretter på arealer, hvor det ikke er tilladt at ryge. Flere betjente påpeger forseelsen, truer med, hvad

der vil ske, hvis det sker igen, inden de rapporterer. Betjente fortæller, at indsatte typisk fremsætter skældsord, når de er frustrerede. Hvis indsatte udtrykker frustration eller vrede, forsøger betjentene at berolige og forklare. Nogle gange kan udbrud og frustrationer medføre at betjente og indsatte højlydt diskuterer. Det er ikke altid, at de indsattes skældsord eller udbrud resulterer i rapportskrivning. Betjentene trækker på deres praktiske erfaring, som de har udviklet via deres erfaring med jobbet.

Flere betragter regler, sanktioner og sanktionsformer som ressourcer, de kan trække på ved forskellige lejligheder. Rapportskrivning kan fx ende med bøde, forflytning, strafcelle, alt afhængig af forseelsens karakter. Registrering i rapporter medtages ligeledes i fængslets vurdering af den indsattes adfærd og dermed også muligheden for udgang og prøveløsladelse. Rapportskrivning kan ses som et magtmiddel, som kan have konsekvenser for den indsattes videre forløb.

Nogle betjente betragtes som mere strikse i forhold til rapportering og sanktionering, mens andre betragtes som mindre regelrette, og betjentene fortæller, at der gennem tiden har været diskussioner om, hvor grænserne for regelhåndhævelse går. Nogle grupper af betjente har beskyldt andre grupper for at være for laissez faire, og påpeget, at en sådan tilgang var uhensigtsmæssigt og resulterede i kaos. På samme måde er andre grupper blevet kritiseret for at have en linje, hvor alle regler blev fulgt til punkt og prikke. Denne tilgang er på tilsvarende vis blevet påpeget som uhensigtsmæssig, og som en tilgang, der også ville frembringe kaos. Der er en tendens til, at de mest erfarne betjente er dem, der er blevet beskyldt for at være mest laissez faire. Flere påpeger, at det letteste er, at betjentene på hver enkelt afdeling er nogenlunde enige i deres tilgang, i gradbøjningen af diverse regler og i brug af forskellige sanktioner. På den måde er det sværere for de indsatte at spille betjentene ud mod hinanden. Flere påpeger, at de er blevet mindre strikse med årene. De udtrykker, at de er blevet ”blødere”, og at de i løbet af deres karriere er gået fra at være mere regelrette til at træffe flere skønsbaserede beslutninger. Det kan hænge sammen med, at man som betjent udvikler en større selvsikkerhed og erfaring med jobbet. Der sker en ændring i habitus gennem aldring.

Feminine overfor det maskuline

I gennem årene er der kommet en øget andel af kvindelige betjente, og mænd og kvinder kan varetage samme opgaver. Der er dog regler i forhold til kropsvisitationer, som skal foretages af en betjent med tilsvarende biologisk køn som den visiterede. Størstedelen af de indsatte er mænd, og der er derfor flere visitationsopgaver, kvinder ikke kan udføre. Adspurgt om kønnets betydning fremhæves denne praktiske forskel af flere betjente. Flere kvindelige betjente uafhængigt af alder fremhæver, at kvinder måske kan tale sig ud af en konflikt på en anden måde end mænd kan, og at indsatte måske kommer til kvinder med andre problemer, end de gør til mænd. ”Sådan noget f.eks. med kærestesorger eller de har mistet kontakten til deres børn eller sådan noget. Det er måske lidt nemmere at snakke med en kvindelig betjent om det. Fordi vi fra naturens side er sådan lidt mere følelse[-sbetonede], hvor mænd, det er sådan lidt mere hårdt”, siger Sanne, men fremhæver også, at mænd og

kvinder kan bidrage med noget forskelligt, og at der helst skal være et mix af kønne. ”Hvis der er for mange kvinder kan det godt blive for følelsesladet”, fortsætter hun og fortæller videre: ”... og måske at vi glemmer at, eller det lyder så, at vi glemmer, men muligvis kan komme til at glemme, at de er kriminelle. Vi skal se dem som kriminelle, vi skal ikke kun se dem som nogen, der skal hjælpes på vej. Der tror jeg, at det er meget godt, at der er nogen mænd engang i mellem”. I citatet fremstilles en meget stereotyp opfattelse af mænd og kvinder, hvor det kvindelige forbindes med det følelsesbetonede og usikre, mens det mandige forbindes med det mere fornuftbetonede og hårde. Nogle erfarte betjente nævner også, at det ofte er kvinder, der er tilbøjelige til at være for godtroende eller inkonsekvente. ”Det er oftest hønsene”, fortæller en erfaren betjent. Udsagnene illustrerer en opfattelse af, at kvindelige betjente i højere grad end mandlige betjente kan være tilbøjelige til at komme *for* tæt på indsatte. Sanne beskriver i øvrigt sig selv som drenget: ”min omgangskreds ved, at jeg er sådan lidt mere hård og kontant, ikke er sådan jeg skal ikke være pædagog og sådan noget behandler noget, følelsesmæssigt alt for meget” (Sanne). Ved at fremstille sig selv som drenget søger hun tilsyneladende at øge sin kapital, og det viser hendes forståelse af sig selv, som en kvinde, der kan klare sig på trods af sit køn.

Betjente med mellemlang erfaring fortæller, at kvinder kan sætte sig i respekt, hvis de med autoritet i stemmen kan sætte indsatte på plads. En mandlig betjent fortæller: ”kvindelige betjente, som ikke er særligt store, men som godt kan finde ud af at tage ved. Der er en mor, som bliver skrap, det er simpelthen så fedt at se. Hun kan få de største rockere til at sige undskyld og næsten græde ved at tage fat i dem. Og det altså, al ære og respekt for det, man må bare ikke være usikker” (Betjent, mellemlang erfaring). Det vigtige er således ikke det biologiske køn, men den kønnede performance, og at man ikke fremstår skrøbelig og usikker. En anden betjent fortæller, at kvindelige betjente kan få en anden rolle end mandlige betjente, men at denne rolle kræver, at man som kvinde er meget opmærksom på, hvordan man fremstår. I den forbindelse spiller det køn sammen med alder. Han fortæller: ”Kvinder [...] udfordrer ikke fysisk. Nogle gange får de sådan en mor-rolle. Og det synes jeg er rigtig godt. Men det skal du have en vis alder til. Fordi, hvis du ikke har det, så bliver du flirtende, og er du så køn til og med, så bliver det seksuelt nærmest” (betjent, mellemlang erfaring). Han fortæller desuden, at han ville være betydeligt mere tilbageholdende overfor de indsatte, hvis han havde været kvinde. I så fald ville han føle et endnu større behov for at etablere distance og opføre sig anderledes.

Betjentes beskrivelser, uanset erfaring, tegner et billede af et område, hvor maskulin performance har høj værdi. Der er imidlertid også flere områder, hvor såkaldt kvindelige opgaver eller performances vinder indpas. De beskriver, at det fysiske aspekt i arbejdet fylder mindre, og der er øget fokus på sagsbehandling. Dette arbejde er traditionelt blevet betegnet som ‘kvindearbejde’, fordi det kræver mindre maskulin styrke. Nogle betjente påpeger, at kvinderne er mændene overlegne på dette område. På samme måde er støttende aspekter ved jobbet traditionelt også

forbundet med kvindelig performance. En betjent med mellem-lang erfaring reflekterer over forholdet mellem maskuline og feminine og fortæller: ”Det er en manderverden, og så lige pludselig begynder der at komme rigtig mange kvinder ind, og så går det her billede lidt i stykker”. Betjentens udsagn kan ses som et billede på, hvordan feminine aspekter udfordrer maskuline mandlige identiteter.

Betjentenes fortællinger viser også, hvordan det følelsesladede umiddelbart forbindes med at være ung. En betjent med megen erfaring fortæller om en debriefing, der afholdes efter voldsomme episoder, til at begynde med blev iværksat efter en episode, fordi der havde været en betjent på prøve involveret. Debriefingen endte med, at det var en erfaren betjent, der var mest påvirket af episoden. Betjenten fortæller: ”Havde der ikke været en oplæring, så havde vi måske sagt: ”Pyt med det [...] Men der tog vi da fejl” fortæller han. Eksemplet viser, hvor stor betydning erfaring tilskrives, når det kommer til spørgsmålet om, hvorvidt man kan håndtere voldsomme episoder, og om man har brug for hjælp efterfølgende. Dette perspektiv udfordres imidlertid, da den erfarte betjent udtrykker sårbarhed. Eksemplet viser, at den obligatoriske debriefing er relevant for både nye og erfarte medarbejdere. De nyere uddannede betjente, såvel mænd som kvinder, taler også meget positivt om debriefinger, og de finder det vigtigt at tale om forskellige episoder. Her oplever nogle af dem at være forskellige fra nogle af deres erfarte kolleger, som de betragter som mere tilbageholdende i sådanne sammenhænge.

Der er også en kobling mellem ung og udsat. En kvindelig betjent med mellem-lang erfaring fortæller, om sin første tid i fængslet: ”Det var mærkeligt, det var grænseoverskridende også når man var pige, og man var ung. Og man skulle danne sig en eller anden form for respekt... [...] det er selvfølgelig altid grænseoverskridende at skulle skælde en ud, der er ældre end én selv”. Udsagnet viser, hvordan en ung alder kan være udfordrende, samtidig med det viser, hvordan køn, alder og erfaring spiller sammen. En vis kombination af sociale markører kan således øge oplevelsen af at være udsat, og kan medføre en større kamp for anerkendelse fra både indsatte og kolleger. Nogle sociale markører betyder yderligere, at man må være særlig opmærksom på, hvilke signaler man sender til såvel indsatte som kolleger for ikke at blive betragtet som uegnet til jobbet. Analysen viser således spændinger mellem det maskuline og det feminine og potentielle ‘kampe’ mellem anerkendelse af forskellige aspekter af jobbet. Fortællingerne indikerer, at erfaring giver højere symbolsk kapital end uddannelseslængde og at maskulin performance vægtes højere end en feminin optræden. Dette på trods af at det feminine tilsyneladende har vundet mere indpas, og at maskuline tilgange til jobbet udfordres.

Afdelingstyper og betjentideal

Lukkede fængsler indeholder forskellige specialiserede afdelinger. Der er behandlingsafdelinger, særligt sikrede afdelinger, arrestafdelinger, bandeafdelinger, rockerafdelinger mv. Nogle afdelinger er, ifølge betjentene kendetegnet ved et særligt psykisk pres, og en uforudsigelighed sammenlignet med nogle af de øvrige afdelinger. Som eksempler på sådanne afdelinger fremhæves arrestafdelinger, hvor

indsatte er frustrerede over at være blevet ”hentet fra gaden eller arresteret i hjemmet foran deres børn” og påvirkede af den manglende vished om dom og straf, ligesom de fremhæver arbejdet med rockere og bander eller særligt sikrede afdelinger som særligt udfordrende. Disse afdelinger bliver betegnet som ”hårdere” at arbejde på særligt på grund af psykisk pres og uforudsigelighed. I den anden ende af spektret ligger behandlingsafdelinger, lagerarbejde eller porten/modtagelsen (ind og udgang), hvor der er mindre kontakt med indsatte. Flere beskriver dette arbejde som mere ”ensformigt” og ”kedeligt” og mindre udfordrende. En erfaren betjent fortæller, at behandlingsafdelinger ”altid har haft sådan et ry med at være lidt med rundkreds og sådan, og man har ikke kunnet klare det med, at der er behandlere og sådan”. Flere betjente beskriver også behandlingsafdelinger, som steder for betjente, der trænger til ”lidt luft”, eller steder medarbejdere placeres, hvis ledelsen vurderer, at der er behov for, at de bliver mindre distancerede i deres tilgang til indsatte. Nogle betjente med både lang og mellemlang erfaring fortæller om sådanne forløb, hvor de er endt med at trives på behandlingsafdelingen, på trods af de var skeptiske til at begynde med.

Som en del af deres uddannelse er betjente under uddannelse pålagt en periode i porten. De fortæller, at porten også kan være et sted, man overføres til, og ofte ikke selv har valgt. Som forklaring på portens omdømme forklarer en erfaren betjent: ”Måske fordi det så ikke er ‘rigtig’ betjentarbejde, og fordi man fra ledelsen side tidligere brugte porten, som et sted man flyttede folk op, hvis der var nogle problemer med dem”. Disse fortællinger indikerer, at disse afdelinger har mindre status end nogle af de øvrige afdelinger. Omvendt fortæller flere betjente uanset erfaring, at mange nyere uddannede betjente ønsker at komme på afdelinger med rockere, bander eller andre udfordrende fanger. Her kan de udfordre sig selv. På nogle af disse afdelinger gives også et særligt løntillæg på grund af risici i arbejdet. Betjentene fremhæver, at dette tillæg ikke er en betydelig økonomisk gevinst. Motivationen for at arbejde på disse afdelinger lader i stedet til at ligge i anerkendelsen af at kunne arbejde med indsatte som betragtes som mere ”farlige”, uforudsigelige og mere udfordrende end andre. Dette kan tolkes som om, at det giver en høj symbolsk kapital at arbejde på disse afdelinger. Samtidig fortæller nogle betjente, at det også kan være prestigiøst for nogle indsatte at afsone på denne type afdelinger. De fortæller for eksempel, hvordan nogle indvanderbander følte sig avancerede i systemet ved som gruppe at blive placeret på en sikret afdeling. Hermed fik de samme ”farlige” status som rockerne. Hierarkiet mellem afdelinger understreges ved at betjente ikke kan komme på særligt sikrede afdelinger i løbet af deres skoleperiode, og at udvælgelsen til disse afdelinger ofte beskrives som at slippe i gennem et nalleøje. For nogle betjente er det mest eftertragtede karriereforløb, et forløb, hvor man bevæger sig mod at arbejde på mere sikrede afdelinger eller med udfordrende indsatte. Jo mere krævende, farlige eller uforudsigelige fanger, jo bedre er det tilsyneladende at vogte dem. Til gengæld har man måske her tabt illusionen om, at man kan gøre megen forskel for indsattes fremtid efter endt afsoning. Analysen af forskelle mellem afdelinger viser således en rangorden, hvor det fremstår mest

prestigiøst at arbejde med farlige og uforudsigelige indsatte. Det giver symbolsk kapital og medarbejdere på disse afdelinger høster en kollegial anerkendelse for at kunne håndtere det sværeste, mest krævende og uforudsigelige. Der ses her en form for feltlogik i forhold til fordeling af symbolsk kapital. Det er dog begrænset, hvor meget betjentene kan positionere sig selv i forhold til hinanden. Ledelsen placerer dem på forskellige afdelinger og søger at styre den retning, som forskellige afdelinger skal tage.

På behandlingsafdelinger er det dominerende betjent-ideal fremtidsorienteret. Der er fokus på at indgå i relationer med indsatte, som kan hjælpe dem med at forbedre relationer eller forhold udenfor fængslet, som kan have betydning for indsattes fremtid efter løsladelse. Her forsøger betjente at arbejde med den indsatte og ”normalisere”. En betjent med mellem-lang erfaring, der arbejder på behandlingsafdelingen uddyber:

Det også noget med, at man også skal vise, hvad er normalt. De kommer fra nogle hjem, hvor de sindssyge ting er normalt for dem [...] hvis de har en eller anden ting, de går og siger [...] så går vi ned og siger: Hvorfor siger du sådan noget? [...] Altså, stiller spørgsmålstejn, når de kommer med nogle udtalelser [...] Det er jo en del af denne der normalisering, som vi fokuserer meget på [...] Og det er de indsatte måske mere gearet til på denne afdeling, fordi de er indstillede på at skulle arbejde med sig selv.

På behandlingsafdelingen er relationen middel til sikkerhed samtidig med den er mulighed for at få indsatte til at arbejde med sig selv. Modsat fortæller en betjent med mellemlang erfaring, der har arbejdet på en isolationsafdeling, at det som betjent er sværere at arbejde eller gøre en forskel for indsattes fremtid, når indsatte sidder under meget skærpede sikkerhedsmæssige rammer. På mere sikrede afdelinger er det dominerende betjent-ideal mere nutidsorienteret. Relationen med indsatte handler om at skabe en god stemning og undgå konflikt i dagligdagen. Til forskel fra behandlingsafdelingen er der mindre ambition om at gøre en forskel i forhold til resocialisering. Relationen handler om at etablere en god stemning mellem indsatte og betjente og dermed øge både sikkerhed, og indsattes trivsel under afsoningen. Det betyder ikke, at der ikke foregår resocialiserende initiativer i form af uddannelse og arbejde. Betjente kan også indgå i aktiviteter med indsatte. Det forventes dog i mindre grad end på behandlingsafdelinger, og ideallet og/eller målet med aktiviteten begrundes imidlertid mere nutidsorientet. Analysen af afdelinger viser således også, hvordan forskellige specialiserede afdelinger lægger op til forskellige tilgange og er domineret af forskellige betjentidealer. Nogle er nutidsorienterede, mens andre er fremtidsorienterede.

Konklusion

Analysen har undersøgt forskelle og ligheder i forskellige generationers tilgang til jobbet. Forskellige generationer af betjente er socialiseret forskelligt, men de er

lige nu underlagt de samme betingelser. Ud fra Bourdieus Don Quijote-teori (hy-steresis) vil man forvente, at de ældres habitus er i utakt med deres tid. De erfarte betjente virker ikke malplacerede, men de opfatter flere nye initiativer som brud med den common sense-oplevelse af, hvad der virker bedst. De vægter erfaring højere end uddannelseslængde, og de repræsenterer en tilgang, hvor det giver mere anerkendelse at kunne håndtere konflikter og situationer, der ”koger over”, end det gør at ”sidde bag skrivebordet”. De oplever en dissonans mellem fx øget registrering eller øgede visitationer, og deres erfaring med, hvad der virker i praksis. De frustrationer, de kan føle herved, kan ses som kropslige udtryk for det mismatch, der kan være mellem deres habitus, og det der kræves af dem under nye forhold. De nyere uddannede kommer med nye ideer og tilgange. De har kapital i form af uddannelse, og de fremhæver kommunikative evner, pædagogik, og evnen til at udfordre eksisterende praksis, som kompetencer, de bringer med sig. De ved, hvad ”der står i bogen”, og hvordan jobbet teoretisk skal udføres. Analysen viser, hvordan de tilpasser sig i mødet med praksis, og dermed stemmer analysen overens med fængselsforskning, der viser, hvordan fængselsbetjente via internalisering af formelle regler og uformelle normer socialiseres til jobbet (Crawley 2004, 65; Arnold 2012: 401).

Analysen viser desuden individuelle udviklinger, hvor betjente i deres karriere går fra at være mere regelrette til at træffe skønsmæssige vurderinger. De oplever at blive blødere med årene. Samtidig ses en udvikling fra en ungdommelig feminin optimisme til en mere erfaren pessimisme, hvad angår muligheden for at hjælpe indsatte videre til liv uden kriminalitet. Flere nyere uddannede betjente påpeger at mange af ”de helt gamle betjente”, omsider har forladt organisationen, og at det har betydning for praksis, at der nu er flere nyere uddannede, yngre og kvindelige betjente, som har andre rationaler eller værdier, hvad angår, den pædagogiske praksis og forholdet til indsatte. Disse fortællinger bekræfter Bruhns (2013) pointe, om at en øget andel af kvindelige betjente kan bidrage til en mere fremtrædende position for, hvad han betegner som ‘the rehabilitative side of prison work’. På behandlingsafdelingen er der i øvrigt en større andel, der er kvinder, end der er på særligt sikret afdeling, hvilket også kan være med til at bekræfte Bruhns pointe om, at en kønnet opdeling kan medvirke til at forklare forskelle og variationer i arbejdsspraksis (Bruhn 2013).

Flere fortællinger om kamp for anerkendelse viser, at køn, alder og erfaring præger både indstilling til jobbet og selvforståelse. Analysen er her på linje med intersektionalitets-studier, der peger på, at sociale differentieringsformer som køn, klasse og etnicitet er gensidigt konstituerende. Med Bourdieus begreber giver sociale markører forskellige former for kapital, som giver forskellige handlemuligheder og/eller positioner. Feminine aspekter af jobbet giver mulighed for andre identiteter, hvilket er i tråd med blandt andre Britton (2003) og Taits (2012) studier. Selvom der er en øget andel af biologisk kvindelige betjente, og der er tiltagende kvindelige aspekter i jobbet, så domineres området på flere områder af en maskulin performance. Bourdieu beskrev, at modsætningspar som (fx hårdt/blødt,

offentligt/privat, aktivt/ passivt) er en struktur, vi bliver socialiseret ind i fra den helt tidlige barndom i familien og senere sekundære sammenhænge (Bourdieu 1999: 5 og 113ff). Disse klassiske opfattelser af relationen mellem maskulinitet og femininitet, passivitet og aktivitet præger tilsyneladende fortsat hierarkier og relationer mellem forskellige afdelinger i fængslet. Denne hierarkisering kan forklare, hvorfor nogle kvindelige betjente positionerer sig væk fra det kvindelige. På den ene side bekræftes den eksisterende forskning, der viser, at kvinder har større mulighed for at engagere sig med indsatte, fordi det er en ”naturlig” identitet for dem at tage (Tait 2012). Omvendt viser det, at de på grund af denne identitet også må være særligt opmærksomme på, hvordan deres tilgang opfattes, og måske derfor ikke altid kan engagere sig så meget, som de ønsker, og/eller mindre end mandlige kolleger. De er utsat for en social kontrol og forbundet med en risiko for ikke at kunne opretholde den nødvendige distance til indsatte. Kvinder har derfor ikke nødvendigvis lettere ved at indgå tætte relationer med indsatte sammenlignet med deres mandlige kolleger.

Analysen tegner et billede af modsætninger mellem regelhåndhævelse overfor skøn, og den er her i tråd med forskning, der viser, hvordan fængselsbetjentes tilgang kan variere blandt andet i forhold til skøn og regelhåndhævelse (Gilbert 1997, Tait 2011, Nielsen 2010, 2012). Derudover viser analysen, hvordan der kan være forskellige betjentideal (Fredwall 2014) og syn på formålet med jobbet. Nogle idealer er mere orienterede mod nutiden og har fokus på at få hverdagen til at glide så roligt som muligt og sørge for at afsoningen forløber så fredeligt som muligt for den indsatte og for de ansatte. Andre idealer er fremtidsorienterede og har et større fokus på den indsattes tid efter indespærringen, og hvordan betjente kan vejlede eller hjælpe til den indsatte til at etablere eller fastholde sociale relationer under indespærringen.

Sidst har analysen vist, at forskellige strukturelle betingelser, forskellige afdelinger, muliggør forskellige tilgange til opgaven. Betjentene finder et sted i organisationen, hvor deres habitus passer ind. Habitus har således betydning for, hvilken løbebane betjente får i organisationen, og deres kapital afhænger af løbebane og habitus. Nogle tilgange kan være mere prestigiøse end andre, og der er en form for feltlogik i forhold til fordeling af symbolsk kapital. Jo mere krævende, farlige eller uforudsigelige fanger, jo mere anerkendelse opnår man ved at vakte dem.

Artiklen bidrager til den eksisterende forskning med illustrationen af, hvordan tilgangen til indsatte og håndteringen af jobbet formes i samspillet mellem strukturer og aktører, i relationen mellem såkaldt objektive og subjektive tilpasninger.

Noter

- ¹ Dataindsamlingen fandt således sted af to omgange med et relativt stort mellemrum. Oprindeligt var det planlagt, at dataindsamlingen skulle foregå med måneder mellemrum. På grund af graviditetsgener blev feltarbejdet på afdeling 2 udskudt og først genoptaget efter endt barselsorlov. Hermed blev mellemrummet mellem perioderne betragteligt længere end planlagt. Eftersom feltarbejdet foregik på 2 forskellige afdelinger med 2 forskellige personalegrupper havde udskydelsen ingen betydning for kontakten til betjentene.

Referencer

- Andersen, Dorte R.. 2016: "Du skal virkelig have styr på dig selv. En analyse af fængselsbetjentes følelsesarbejde". *Dansk Sociologi*, 3/4, 27:85-107.
- Arnold, Helen. 2012. "The experience of prison officer training". i *Understanding Prison Staff* red. Benneth, Jamie, Ben Crew og Azrini Wahidin, 399-418. New York. Routledge.
- Bourdieu, Pierre. 1979. *Distinktionen: en sociologisk kritik af dømmekraften*. Norsk udgave. Oslo: Pax Forlag.
- Bourdieu, Pierre. 1999. *Meditasjoner*. Oslo: Pax Forlag.
- Bourdieu, Pierre et al. .1993/1999. *The Weight of the World*. Cambridge: Polity Press.
- Britton, Dana M. 2003. *At Work in the Iron Cage: The Prison as Gendered organization*. New York: New York University Press.
- Bruhn, Anders. 2013: "Gender Relations and Division of Labour among Prison officers in Swedish Male Prisons". *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*.14(2):115-132.
- Carlson, Joseph R., Richard H Anson og George Thomas 2004. "Cross-gender Perceptions of Correctional Officers in Gender-segregated Prisons". *Journal of Offender rehabilitation*, 39 (19): 83-103.
- Crawley, Elaine. 2004. *Doing Prison Work: the public and Private lives of Orison Officers*. Cullompton, Devon: Willan Publishing.
- Crawley, Elaine og Peter Crawley. 2012. "Understanding prison officers: culture, cohesion and conflict" i *Understanding Prison Staff* red. Benneth, Jamie, Ben Crew og Azrini Wahidin. New York: Routledge, 134-150.
- Clausen, Susanne. 2013. "Forbrydelse og straf" i *Kriminologi en introduktion til et fag*. red. Jacobsen, Michael Hviid, Anne-Stina Sørensen. København: Hans Reitzel.
- Engbo Hans Jørgen og Peter Scharff Smith. 2012. *Fængsler og Menneskerettigheder*. København: Djøf Forlag.
- Fredwall, Terje Emil. 2014. *Murer og Moral – et bidrag til forståelsen af fængselsbetjentenes professionsmoral*. Kristiansand: Universitetet i Agder.

- Gilbert, Michael J. 1997: "The illusion of structure: a critique of the classical model of organization and the discretionary power of correctional officers". *Criminal Justice Review*. 22 (1):49-64.
- Goffman, Erving. 1961/1967. *Anstalt og menneske*. København: Jørgen Paludans Forlag.
- Hunter, S.M. 1986. "On the Line; Working Hard with Dignity" *Corrections Today*, 48 (4):12-1.
- Jensen, Sune Q. 2012: "Kvalitativ subkulturforskning: at studere kulturel kreativitet på samfundets bund". i *Kvalitative udfordringer* red. Jacobsen, Michael H. og Sune Qvotrup Jensen, 129-155. København: Hans Reitzels Forlag
- Jurik, Nancy C. og Gregory J. Halemba. 1984. "Gender, working Conditions and the Correctional Officers in Men's Prison" *sociological quarterly*, 25:551-66.
- Liebling, Alison, David Price og Guy Shefer. 2012. *The Prison officer. Second edition*. London og New York: Routledge.
- McMahon, Maeve. 1999. *Women on Guard:Discrimination and Harassment in Corrections*. London. University of Toronto Press.
- Nielsen, Malene M. 2010. *Miraculous Metamorphoses: On staff-Prisoner relationships in a Danish Prison*. Ph.d.-afhandling. Sociologi. Københavns Universitet
- Petersen, Cheryl. 1982. "Do in Time with the Boys: An Analysis of Women Correctional officers in All-male Facilities" i *The Criminal Justice System and Women*. red. B. Price og N. Sokoloff, 437-60. New York: Clark Boardmann.
- Pollock, Joycelyn M. 1995. "Women in Corrections: Custody and the "caring ethic" i *Women, Law and Social control*, red. Merlo A. og J Pollock, 97-116. London: Allyn & Bacon.
- Prieur, Annick. 2015. "Resocialisering 2.0 – En ny adfærdspolitik" i *Kriminalistiske pejlinger – festschrift til Flemming Balvig*, red. Kyvsgaard, Britta, Jørn Vestergaard, Lars Holmberg og Thomas Elholm, 257-271. København: Djøf Forlag.
- Sparks, Richard, Anthony Bottoms and Will Hay 1996: *Prisons and the Problem of Order*. England: Oxford University Press.
- Sykes, Gresham M. 1958: *The Society of Captives*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Tait, Sarah. 2011: "A typology of prison officer approaches to care". *European Journal of Criminology*. 8(6): 440-454.
- Tait, Sarah. 2012. "Prison officers and gender", i *Understanding Prison Staff* red. Benneth, Jamie, Ben Crew og Azrini Wahidin. New York: Routledge, 65-89.
- Wacquant, Loïc. 2009: *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Insecurity*. Durham: Duke University Press.
- Winkler, Karen. J. og Wacquant, Loïc. 2010. "Straf som neoliberal fattigdomspolitik", *Praktiske Grunde. Nordisk tidsskrift for kultur- og samfundsvidenskab*, 1-2:155-163. Tilgået 1. sep 2017.
- Zimmer, Lynn. 1986. *Women Guarding Men*. London: University of Chicago Press.

Zimmer, Lynn. 1989. "Solving Women's Employment Problems in Corrections: Shifting the Burden to Administrators", *Women and Criminal Justice*, 1 (1):55-79.

”Det har altid været vigtigt at kunne bruge hovedet” – om senfølger og livet med erhvervet hjerneskade

Lene Ingemann Brandt

“The importance of being brainy” – on sequelae and life with an acquired brain injury. This article is about the consequences of acquired brain injury told through an interview with a single citizen. The article is based on a study linked to a major research project dealing with the mechanisms of inequality in rehabilitation and focuses on the values and resources you use as an individual having to live with an acquired brain injury. Seen from a life history perspective and with inspiration from French historical epistemology and the works of Bourdieu, the article shows how resources previously looked upon as applicable and valuable are not necessarily useful in the present life situation.

Keywords: Life history, acquired brain injury, Bourdieu, interviews as qualitative research method

”Jeg troede jeg ville komme mig ovenpå operationen og blive den samme igen. Jeg havde også lovet mine børn at blive rask, og man skal holde hvad man lover. Det værste er, at folk ikke kan se, at jeg er forandret. Man kan ikke se, at jeg er senhjerneskadet” (Anne -56 år).

Denne artikel tager afsæt i et kvalitativt studie omhandlende senfølgerne og livet med erhvervet hjerneskade og er en del af Phlegethon forskningsnetværket, der beskæftiger sig med former for rehabilitering bl.a. ud fra perspektiver knyttet til patienter og deres pårørende. Formålet er at belyse mekanismer bag ulighed i de danske velfærdsinstitutioner.

Hvert år rammes ca. 20.000 voksne danskere på tværs af samfundslag af hjerne-skade som følge af blødning i hjernen, traumer, tumorer el. lign (sundhedsstyrelsen.dk). Konsekvenserne er ofte vidtrækende og livsomvæltende, og mange har brug for rehabilitering i forskellige faser. Kvantitative undersøgelser peger på, at patienter og deres pårørende trækker på forskellige ressourcer og strategier i rehabiliteringsprocessen, og at disse har afgørende betydning i forhold til overlevelse, plejeafhængighed og livskvalitet m.m. (Geckler & Hansen 2014).

I nærværende forskningsprojekt er ærindest at forfølge, hvorledes borgere med

erhvervet hjerneskade efter endt neuro-rehabiliteringsforløb og tilbage til deres eget hjem tackler deres ”nye liv”, og hvorledes man via biografiske interviews kan forstå og forklare deres tidligere livsbane og værdier i forhold til dette. Afsættet er sociologisk med inspiration fra Bourdieus arbejder og knytter sig ikke til de kognitive og biologiske implikationer ved en erhvervet hjerneskade, men til et ønske om at synliggøre de mulighedsbetingelser og opfattelseskategorier borgere med erhvervet hjerneskade er bærere af med henblik på at forfølge, hvorledes ulighed reproduceres. Det betyder, at der via interviewformen spørges til, hvorledes borgere er situeret socialt, økonomisk og kulturelt, og der spørges til deres historie som en historie, der er mere end blot selvforstået biografi med henblik på at forfølge, hvorvidt ressourcer og værdier, der tidligere har været tillagt værdi, er en værdi i det nye liv med en erhvervet hjerneskade.

Fokus på fund indenfor forskning om erhvervet hjerneskade

Forskningsområdet omhandlende borgere med erhvervet hjerneskade er ikke nyt og ses bl.a. i undersøgelser omhandlende konsekvenser knyttet til hjerneskadens fysiske konsekvenser med temaer som funktionsevne og genoptræning (Bjørn & Duch 2005). Der argumenteres her for, at borgere med den rette træning og tidlig rehabiliteringsindsats kan genvinde funktioner, der umiddelbart er gået tabt, og som til dels kan kompensere for de begrænsninger hjerneskaden har forårsaget. Samtidig formuleres et ønske om et fokusskifte, der i højere grad *ser* på borgeren, og som inkluderer borgerens oplevelser af nye livssituation (Pallesen 2011). Dette ærinde adresseres bl.a. fra kvantitative undersøgelser som via spørgeskemaer og tests følger borgeres trivsel i dagligdagen, herunder hvilke vanskeligheder som generelt præger, hvordan man eksempelvis anvender sin fritid, hvorvidt man er i beskæftigelse osv. (Johansen, Pedersen & Laursen 2004). Et fund er her, at det er forbundet med store psykosociale udfordringer at leve med erhvervet hjerneskade, og at depression og angst kan være en konsekvens af den sociale isolation, som ofte følger med. Endvidere ses der forskelle mellem køn i forhold til, at mænd i højere grad end kvinder vender tilbage til arbejdsmarkedet, mens kvinder hyppigere end mænd er plaget af psykiske problemstillinger og sociale begrænsninger (Johansen, Pedersen & Laursen 2004).

Fra andre undersøgelser omhandlende borgere med erhvervet hjerneskade kombineres kvalitative og kvantitative metoder i såkaldte mixes methods, hvor der med afsæt i den bio-psyko-sociale model er fokus på at synliggøre, hvad der hæmmer og fremmer rehabiliteringens udbytte set fra *et klient og pårørende perspektiv* (Glintborg 2015). Der argumenteres bl.a. her for, at borgere med en erhvervet hjerneskade har store psykologiske problemer med etændret selvbillede og vanskeligheder med rekonstruktion af identitet efter en hjerneskade. Endvidere påpeges det, at der i forskningen savnes et *indefra perspektiv* med en mere helhedsorienteret rehabiliteringsindsats, der ikke alene har fokus på det *patologiske*, men som også ser på og beskriver klientens personlige præferencer, værdier, ressourcer og sårbarhed (Glintborg 2015). Desuden påpeges det, at erhvervelse af en hjerneskade ikke

blot rammer den hjerneskadede men i høj grad også de pårørende, der så at sige bliver med-ramte, og som skal takle de stressfaktorer, der opstår i forbindelse med den radikale livsomvæltning efter, at hjerneskaden er en realitet (Bjørn & Duch 2005).

Pointen i disse undersøgelser er, at erkendelsen af en fremtid med en erhvervet hjerneskode markerer et voldsomt vendepunkt i forhold til den enkeltes liv og identitet og deres familier. Samtidig er følgevirkningerne ved en erhvervet hjerneskode flere og mere vidtrækkende end blot de fysiologiske og neurologiske konsekvenser, der betegnes som skades-relatede barrierer af en erhvervet hjerneskode. Der er her således tale om en position indenfor hjerneskadeforskning, der gør opmærksom på, at erhvervelse af en hjerneskode medfører store mentale udfordringer, der påvirker i forhold til initiativ, hukommelse, sprog og overblik og i det hele taget i forhold til genetablering af et aktivt og socialt liv (Kildedal 2003).

Et kvalitativt blik på borgere med erhvervet hjerneskode mellem subjektive og objektive perspektiver

I forhold til ovenstående skitsering af fund omhandlende konsekvenserne ved en erhvervet hjerneskode omhandler denne artikel også borgere og et liv, der er forandret efter en erhvervet hjerneskode. Artiklen handler dog i lige så høj grad om livet før livet med en erhvervet hjerneskode og med et ørind om at fremskrive, *hvordan* en erhvervet hjerneskode har konsekvenser for borgeren snarere end *hvorvidt*.

Forfatterens ambition er via en sociologisk og kvalitativ ramme at forstå og forklare ulighedsskabende mekanismer. Hvordan sætter ressourcer og værdier fra borgerens tidligere liv sig igennem og hvordan får det betydning i det nye liv? Undersøgelsen sker med inspiration fra Bourdieus teorier og arbejder, der overskrider såvel fænomenologiske som objektivistiske perspektiver.

Inspirationen fra Bourdieu betyder, at man ved anvendelse af biografiske interviews nødvendigvis må arbejde med teoretiske brud af empiriske fund, idet individers forståelse og fortolkning af egen situation, ifølge Bourdieu, ikke er tilstrækkelig som kriterium for erkendelse (Bourdieu 1994: 72-73; Bourdieu 1999: 62). Således ses udsagn fra interviews i dette projekt *ikke* som spejlbilleder på virkeligheden, hvor informanterne som *egne livsideologer* fremstiller deres livsbane med en retning og en sammenhæng, hvor betydningsfulde begivenheder udvælges (Bourdieu 1997: 79). Med afsæt i Bourdieus tænkning og en ansats knyttet til fransk historisk epistemologi, er intentionen med interviewet kun delvist at frembringe viden om livet med erhvervet hjerneskode ud fra, hvordan det forstås af den interviewede. Dét kombineres her med en mere objektiverende beskrivelse af den position, fra hvilken den interviewede udtaler sig idet magtstrukturer og vaner ifølge Bourdieu er kropsligt indlejret (Bourdieu 1995: 220). På samme måde er det historiske element centralt i forhold til at forstå og forklare de historisk betingede og strukturelle omstændigheder og det sociale rum, hvor informantens livsbane er formet. Historisering er hermed en måde at se under overfladen på og en metode, der med en fortidig synsvinkel kan bidrage med at forstå nutidige forhold og afdække sociale

strukturer, handlemåder og antagelser (Bourdieu 1992: 38).

Kun et enkelt interview

I denne artikel udgøres det empiriske grundlag af et enkelt interview med informanten Anne, hvis udsagn og citat ses ved artiklens indledning. Der fortælles her om den radikale omvæltning, det har haft for Anne og hendes families liv med en diagnose, der betegnes som *det usynlige handicap*. Anne er smertelig bevidst om sin situation, der ikke står til at ændre og fremhæver de ressourcer, hun tidligere har haft, som nu enten er borte, eller som synes uden værdi i det ”nye liv”. Med historien om Annes tab ses eksemplificeringen på et unikt forløb, der er konsekvensen af en erhvervet hjerneskade, og som samtidig er et forløb, der med Anne som markør kan ses som værende almen i forhold til rammesætningen. I projektets samlede materiale ses (for nuværende) 10 interviews med informanter, der hver især fortæller om deres individuelle forløb og om deres tilværelse før og efter livet med en erhvervet hjerneskade. Deres historier er gribende, bevægende og vidt forskellige men rummer også *fælles historier* (Bertaux 1977), der illustrerer livet med en erhvervet hjerneskade og som i fællesskab, trods forskelligheder, har en form for kollektiv biografi i forhold til et genstandsfelt omhandlende rehabilitering og reproduktion af ulighed i det danske velfærdssystem.

Anne er således én blandt flere, et valg af informant blandt andre informanter, hvor Annes historie repræsenterer et blik i forhold til at forstå, hvad der udfordrer i et liv med en erhvervet hjerneskade, samt hvilke ressourcer og værdier der her er virksomme. Ærindet med Annes historie er således ikke at vise det generelle og generaliserbare i forhold til ulighedsskabende mekanismer men sensitivt at bidrage med viden om et levet liv med en erhvervet hjerneskade som et unikt bidrag, der kan udfordre tænkningen om ulighed og de udfordringer, der er i spil i forhold til borgere med en erhvervet hjerneskade

Annes historie fortælles senere i artiklen, fortalt med undertegnede som historiefortæller.

Mellem konstruktion og rekonstruktion

Som nævnt tidligere er nærværende projekt inspireret af Bourdieu, og der arbejdes her bl.a. med Bourdieus konsistente begrebsapparatur som analyseredskaber, der skal ses i indbyrdes sammenhæng og som bidrag til at forfølge informanters livshistorie i en dobbelthed mellem subjektive og objektive processer og vilkår. Begreberne er anvendt i forbindelse med rekonstruktion af interviewet samt i udarbejdelsen af en interviewguide.

Ved anvendelse af Bourdieus begreber og i forsøget på at synliggøre ressourcer og positioner for borgere med en erhvervet hjerneskade, spiller *habitusbegrebet* en afgørende rolle. Habitus kan formuleres som en form for *praktisk sans* eller som en kropslig og kognitiv struktur, der ligger til grund for handlinger, meninger og valg, der træffes (Bourdieu & Wacquant 1996: 118-119). I relation hertil ses feltbegrebet som et hjælpebegreb til at forstå relationer mellem (modstridende) positioner. Et

felt kan betegnes som *en arena*, hvor der udspiller sig kampe, og hvor kapitaler bliver sat i spil for at vinde herredømmet over, hvad der defineres som værdifuldt (Bourdieu & Wacquant 1996: 89). Kapitalbegreberne eksisterer kun i relation til et felt, hvor begreberne forstås afhængigt af hinanden og udtrykker agenters symboliske og materielle ressourcer (Bourdieu & Waquant 1996: 86).

Et andet begreb, som her anvendes i forhold til udarbejdelse af interviewguide og den efterfølgende analyse, er begrebet om sociale klasser, der knytter sig til et af Bourdieus vigtigste pointer omhandlende eksistensen af et socialt rum af forskelle. Med klassebegrebet er ærindet at forstå den sociale ordens organisering og de sociale praktikker, der er knyttet til en given placering i det sociale rum, og som udtrykker, at der til hver klasse af positioner svarer en klasse af homologe dispositioner og smagspræferencer (Bourdieu 1987: 4; Bourdieu 1995: 19-21). Udover de nævnte begreber er nærværende arbejde inspireret af Bourdieus brede forfatterskab og empiriske analyser fra bl.a. *La Distinction* (Bourdieu 1979), *La Reproduction* (Bourdieu & Passeron 1970), *Ungkarsballet* (Bourdieu 2004) og ikke mindst *The Weight of the World* (Bourdieu 1999). Sidstnævnte kan læses som et eksempel på, hvor langt sociologen kan komme i forståelsen af enkeltpersoners livsbaner, og hvordan disse livsbaner påvirkes af sociale forandringer.

Interviewguidens spørgsmål

I forhold til udarbejdelse af interviewguide og med afsæt i projektets rammesætning omhandlende hvordan man kan forstå den tidlige livsbane og sociale historie i forhold til et ”nyt liv” med en erhvervet hjerneskade, spørges der i interviewet til informantens fødested og livsbane, samt til familieforhold i relation til forældre og søskende og med et inter-generationelt perspektiv til bedsteforældre. Der spørges herunder til familiemedlemmers erhverv og uddannelse i et forsøg på at indfange informantens sociale klassetilhørsforhold, det vil sige, hvilken placering i det sociale rum der er tale om, og hvilken kapitalsammensætning familien har (har haft), økonomisk, kulturelt og symbolsk. Der spørges endvidere til boligform, herunder hvorvidt informanten er opvokset på landet, i byen eller i provinsen med opmærksomhed på at forfölge eventuelle strukturelle og regionale forskelle og med reference til distinktionen i livsstile (Bourdieu 1979).

Der spørges også til barndomserindringer, barndomsdrømme og lege, samt interesser i det hele taget med henblik på at forfölge informantens tidlige perceptioner for opfattelse, og der spørges specifikt til, hvorledes informanten vil karakterisere sin opvækst som en beskrivelse af informantens selvforståelse af eget oprindelsesmiljø. Der spørges også til læsevaner, avislæsning, biblioteks- og teaterbesøg mv. i et forsøg på at indfange mængden og former for kulturel kapital, og hvorvidt man taler sproget, bl.a. med reference til Bourdieus arbejder om reproduktion (Bourdieu 1970). Samtidig spørges der til symbolske kapitalformer og distinktioner, og hvad der i familien har været tillagt værdi via spørgsmål omhandlende, hvad der har været samtaleemner ved middagsbordet i barndomshjemmet, hvilket syn forældrene havde på informantens fremtid, hvad forældrene lavede, når de havde fri, hvilken

omgangskreds forældrene havde, om der var fritidsinteresser, eventuelle tilhørsforhold til religiøse eller politiske organisationer, om der blev rejst/holdt ferie og i så fald i hvilken form og hvor til (Bourdieu 1979).

Der spørges endvidere til informantens nuværende livsramme og civile status med kæreste/aøgtefælle/børn og venner. Indledningsvist stilles der spørgsmål til forløbet op til sygdommen og de første faser af tiden med en erhvervet hjerneskade med henblik på at forstå den tidlige og medbragte kapitalmængde omsat til den nuværende situation. Der spørges her bl.a. til konkrete og lavpraktiske forandringer og begrænsninger, som hjerneskaden har medført, bl.a. i forhold til plejeafhængighed, boligform og aktivitetsniveau.

In actu med informanten – interview der også blev til observation

Informanten Anne, som i denne artikel udgør det empiriske grundlag, er som nævnt en del af en foreløbig interviewrække på 10, hvor borgere og deres pårørende fortæller om livet før og efter sygdom og erhvervet hjerneskade. Fire af borgerne har været ramt af apopleksi, mens tre er opereret for tumorer i hjernen. Alle informanter er i 50erne og forløbet med sygdom og efterfølgende hjerneskade ligger 5-8 år tilbage. Hovedparten er mænd. Graden af handicaps varierer i forhold til både fysiske og kognitive funktioner.

Kontakten til informanterne er gået via Region Midtjylland der bl.a. forestår bistøtte for borgere med en erhvervet hjerneskade, og som via undertegnede projektbeskrivelse har præsenteret projektetsærinde. Borgerne er ikke direkte blevet spurgt eller peget på som oplagte informanter men har via projektbeskrivelsen haft mulighed for at tage stilling til, hvorvidt de ønskede at deltage og har herefter selv offensivt taget kontakt (de enkelte informanternes interesse og motivation for at lade sig interviewe kunne i sig selv være interessant at undersøge).

De respektive interviews er foretaget i borgerens eget hjem og med deltagelse af pårørende, enten en ægtefælle eller et barn (voksen red.) og har tilføjet interviewformen et supplement, der kan betegnes som observation. Med muligheden for at være i private rammer har det været muligt ikke blot at *høre* om livet og konsekvenserne ved en erhvervet hjerneskade, men også at *se* livet og konsekvenserne, fysisk og materialiseret, og *se* at der sker mere, end der siges. Rollen som interviewer har således tilføjet en rolle som observatør, der sansemæssigt har bibragt stemninger, lyde og lugte af det daglige liv som et menneske med en hjerneskade oplever, og som i flere tilfælde står tilbage for undertegnede som dybt bevægende. Med inspiration fra Bourdieu har interviewsituationen samtidig givet et så at sige *teoretisk blik*, der har anskuet interviewsituationen i et fysisk rum som et interview i et socialt rum med interaktioner, positioner, dominansforhold, klassificeringer, dikotomier mv.

I mødet med borgeren har jeg deltaget forberedt, men også med en form for *open mind* (Spradley 2006) og har desuden undladt at medbringe den formulerede interviewguide for at minimere det, der af Bourdieu kan betegnes som symbolsk vold

(Bourdieu 1999: 609). Spørgsmålene har været i hovedet. Ifølge Bourdieu ses interviewet som *et håndværk*, der skal læres og øves, og som for så vidt kræver formidling af en erfaren kollega (Bourdieu & Wacquant 1996: 203). Imidlertid har forfatteren til denne artikel gennem mange år ufrivilligt været sin egen *læremester* (Durkheim 1975: 70; Nielsen & Kvæle 1999) og har med tiden oparbejdet en vis rutine, der nu kan huske ærindet med interviewet og de respektive spørgsmål, og som via erfaring har fået etableret et overskud i at kunne spørge tilbage til emner og spørgsmål, der synes vigtige at forfølge. Under alle omstændigheder bevæger man sig som interviewer med et ærinde om at indfange livsbiografien i forhold til et radikalt ændret liv med hjerneskade på følsom grund.

I mødet for interviewsituationen har præmissen været, at informant og interviewer ganske hurtigt *skulle tune ind på hinanden* og uden mange omsvøb gå om bord i en samtale omhandlende den ene parts livshistorie, en historie man normalt ikke deler med fremmede. I forhold hertil, hvor der i mere end en betydning bliver banket på en fremmed dør, har erfaringen med interviewformen været brugbar, trods en opmærksomhed på den asymmetriske situation, hvor interviewer indtager den højeste position.

I det hele taget fordrer arbejdet med Bourdieu også en opmærksomhed på forskeren selv. Det vil sige, at interviewet ses som en *social begivenhed*, hvor interviewet også påvirkes af intervieweren, og hvor man som socialt individ og produkt af sociale og historiske omstændigheder kun til dels kan forholde sig til sit eget situerede ærinde (Bourdieu 1999: 610). Et sådant fokus eller form for selvanalyse af egne for-forståelser er i denne artikel dog valgt nedtonet.

Hermed er vi fremme ved det, som det hele handler om – nemlig historien om Anne. Nedenstående er et forsøg på at forfølge den sociale historie som en kropsliggjort historie i relation til et nyt liv med hjerneskade. Annes egne formuleringer er markeret med anførselstegn.

Habituelle indpræntninger om vigtigheden af at ”kunne bruge hovedet”

”Vores yndlingsleg i familien har altid været at udregne trecifrede gangestykker og komme frem til det rigtige resultat indenfor få sekunder. Især min far var god til det. Men jeg kan det ikke længere. Mine hjerne fungerer ikke, som den skal, og det piner mig meget”

Anne interviewes en varm forårsdag i sit hjem. Hun er 56 år og lever på 8. år et liv med en erhvervet hjerneskade. Anne fortæller om en tumor i hjernen, der for længst er væk, men som alligevel opleves nærværende, og som bl.a. viser sig ved et manglende overblik, og det der med Annes ord betegnes som ”rod i hovedet” og rod i det hele taget. Med en håndbevægelse ud i lokalet signaleres der, at rodet også ses i boligen, hvor bunker af tøj, porcelæn, avisser m.m. tilfældigt står stablet på gulv og borde. Annes historie er en historie om en livsbane og et liv, der radikalt har ændret sig for hende og hendes familie, og der tales om tiden før og efter, og om ”dengang jeg var normal”.

I det indledningsvise citat ses et svar, der knytter sig til et af spørgsmålene om-handlende konsekvenserne ved en erhvervet hjerneskade. Det illustreres her, at Anne tilsyneladende kommer fra et oprindelsesmiljø, hvor man er ”god til tal” men også at logiske ræsonnementer *tillægges værdi* i mere end blot matematisk forstand. Anne er vokset op i en familie, hvor man gennem generationer er blevet indprentet ”vigtigheden af at bruge sit hoved” - et hoved Anne netop nu oplever som værende svært at bruge. Hun formulerer sit tab af det, der for hende forekommer meningsfyldt som et tab, der synes smertelig ironisk og vidtrækkende.

Anne er opvokset hos sine forældre som enebarn i et landsbymiljø udenfor København, hvor også hendes farmor og farfar boede. Bedsteforældrene var begge læreruddannede og havde mødt hinanden på lærerseminariet i 1920erne, i en periode, hvor det endnu var ganske få forundt at erhverve sig uddannelse, og hvor især kvinder på uddannelsesinstitutioner var i fåtal. I hjemmet, som Annes far delte med sin twillingesøster, var der bøger i reolen, og der blev læst og talt et *sprog*, der, som ubevidste inkorporerede skemaer, ifølge Bourdieu, kan betegnes som kulturel kapital (Bourdieu & Passeron 1977: 21).

I interviewet fortæller Anne om sin farfar, ”der ikke var særlig rar” og om forskelsbehandlingen mellem sine børn med favorisering af datteren. Annes far var helbredsmæssigt svagere end sin søster mens søsteren, der ikke blot var ”fysisk stærk”, også havde det ”mest nemt” ved skolens arbejde, hvilket fandt farfarens interesse. Med habituel indprentning og erhvervet kapital til brug i uddannelsessystemet blev dog både Annes far og faster studenter i årene efter 2. Verdenskrig, hvor eksamen fra et gymnasium endnu primært var forbeholdt den dominerende klasse. Søskendeparret foretog herefter forskellige erhvervsmæssige *valg* og strategier, som ikke automatisk kan tilskrives deres objektive livsbetingelser, men som kan siges at komme til udtryk i en række dispositioner, som det levede liv så at sige har nedlagt i kroppen, og som dermed kan føres tilbage til deres oprindelsesmiljø.

I starten af 1950erne rejste Annes faster fra landsbyen og orienterede sig mod hovedstaden og et matematikstudie på universitetet som en ”naturlig mulighed”, selvom det for de fleste kvinder på daværende tidspunkt syntes umuligt og udenfor synsfelt. Perioden kaldtes for husmoderens årti, og mange kvinder giftede sig fortsat ”som det sig hør og bør”. Annes faster studerede mellem mænd på et studie, der tidligere havde været forbeholdt mænd og blev senere professor blandt mænd med overskridelse af en socialt kønnet orden, således som også hendes mor havde overskredet denne en generation tidligere.

Som en omvendt kønnet dikotomi blev Annes far på hjemmekanten. Med perceptioner for opfattelse af, at han ”nok ikke var så dygtig”, gik han i lære i den lokale Brugs, hvor han efterfølgende de næste 40 år arbejdede som brugsuddeler. Annes far giftede sig ”lidt under stand” med sin ungdomskæreste, som han havde gået i gymnasiet med, og hvis ønske var erhvervelse af uddannelse. Imidlertid var de økonometriske ressourcer hos morforældrene ganske begrænsede, og Annes mor måtte i stedet hjælpe sin familie via indtægt fra et job.

Annes far var som sin søster god til tal og logiske beregninger og var, i modsætning til farfaren, ”en rigtig god mand”. I interviewet fremhæver Anne ofte sin far som værende et menneske, der betyder meget for hende, og hvis værdier hun via indprentning selv tillægger værdi. Der nævnes bl.a. flere gange princippet om ”at holde sit ord” og om at være ”loyal og vedholdende” som principper Anne har registreret som skemaer, der er blevet transmitteret til skemaer hos hende selv.

I landsby-skolen, og med medbragt kapital, finder Anne det nemt at læse lektier, og hun opsøger med genkendelighed det lokale bibliotek for at udfordres og tilegne sig mere viden. Efter ganske kort tid, og i en alder af 9 år, ansættes Anne som bibliotekarmedhjælper på samme bibliotek med begrundelse i, at hun er den eneste borger i byen, der har læst alle bøger, og som kan huske og fortælle, hvad de enkelte bøger handler om. Også i gymnasietiden har Anne mest fokus på læsning og sine studier. Hun erhverver den ene topkarakter efter den anden med en lethed, der kan siges at udtrykke et langvarigt akkumuleret arbejde, der ifølge Bourdieu er *praktisk indøvet* gennem tid og derfor ikke opfattes som et arbejde men som Annes medfødte begavelse (Callewaert 2000: 55). Til gengæld ”kniber det lidt med det sociale”. Anne er ikke så god til at være sammen med andre mennesker og har *pr krop* ikke rigtig lært det. Det viser sig bl.a., da Anne optages på sygeplejeskolen, som hun siden barneårene har læst romaner om, og som hun ”altid har drømt om at være elev på”. Hendes lethed ved at navigere *melle m bøger* og det, der kan betegnes som en *kulturel arv*, opleves her på flere måder som en arv, der er tung, og hvor hendes erhvervede kapitalformer synes mindre omsættelige. I kontakten med patienterne har Anne det svært, og til eksamen omhandlende ”stuegang” oplever hun for første gang, at viden og logiske argumenter ikke er tilstrækkelig. Nederlaget med dumpe-karakteren er stort, og afvisningen fra sygeplejelæren, der opfordrer Anne til at søge uddannelse andet sted, gør ondt. Efter en længere periode med indædt kamp for dispensation på landets andre sygeplejeskoler får Anne lov til nok et eksamensforsøg og består.

I samme periode møder Anne sin første kæreste, som hun senere gifter sig med, og som bliver faderen til hendes tre børn. Familien bosætter sig i udlandet, hvor manden arbejder, og Anne oplever her, at hendes titel som dansk sygeplejerske er attraktiv med et attraktivt job til følge. Anne omtaler perioden som ”den bedste i hendes liv” og fremhæver bl.a. de økonomiske og materielle forhold som et gode, og hvor det månedlige rådighedsbeløb stadig huskes og savnes. Imidlertid vender Anne efter 10 år tilbage til Danmark med børnene. Skilsmisse fra ægtefællen har syntes uundgåelig, og et nyt liv som enlig mor er en realitet. Anne lejer en mindre bolig i nærheden af sine aldrende forældre og får arbejde på et hospital med beføjelser, der er væsentlig reduceret i forhold til tidligere. Det er også her, at Anne ”opdager at noget er galt”. Hun har aldrig tidligere været syg men undrer sig over at have væske og tryk bag det ene øje. ”Set i bagspejlet har det stået på länge”. En behandling for grå stær giver ingen mærkbar ændring, mens en senere scanning viser en tumor der med dens størrelse ikke er til at tage fejl af. Herefter følger en ”omfattende operation” med fjernelse af en knude, der klassificeres som ”godartet”,

og Anne får besked om, at hun forholdsvis hurtigt kan vende tilbage til sin hverdag på såvel arbejdsmarkedet og som mor for sine børn. Imidlertid er noget forandret. Konstant hovedpine, massiv træthed og lav stressstærskel synes pludselig som konstante konsekvenser af tumorens årelange udvidelse af hjernen. Med indprentning om vigtigheden af ”at passe sine ting”, og på opfordring fra det neurologiske personale vender Anne alligevel tilbage til sit job, men må efter kort tid sygemeldes med fysiske smerter og svær depression. Erkendelsen af ”ikke at kunne være der for sine børn” er dog det mest smertelige. Datteren på 9, og de to sønner på 10 og 12 år, bor i en periode hos en aflastningsfamilie, mens Anne forvirret og i chok forsøger at komme sig over et forløb, der med lægerne ord vurderes som vellykket.

Tidlige værdier nu uden værdi, det meningsfulde meningsløst

Lang tid senere, og tilbage ved det indledningsvise udsagn om de trecifrede gange-stykker, fortæller Anne nogenstid og velformuleret om tiden, der siden er gået, og om diagnosen som sen-hjerneskadet, der til sidst blev en realitet. Efter 8 år er konsekvensen af forløbet og dens varige betydning fortsat svær at acceptere, og det fremhæves, at ”hovedet som man altid har kunnet regne med nu svigter”. Anne kalder det med egne ord for ”prægning i frontallap” og beretter bl.a. om temperamentsudbrud, der ”i det gamle liv” var i fåtal, men som i dag overrumpler og overrasker med stor voldsomhed. På samme måde er impulsiviteten og gældsstiftelse via konstante indkøb blevet til en regelmæssig praktik, der på alle måder strider mod Annes inkorporerede *regelsæt*, hvor faderen som eksemplarisk eksempel altid gjorde en dyd ud af afstemme bogen med plus på bundlinjen.

Ved det lokale sygehus arbejder Anne igen som sygeplejerske – ”nu i en fleks-job-stilling” med få timers arbejde om dagen. Det er svært at overskue kontakten med patienterne, og der er ofte konflikter med kollegaerne mens fraværsdagene er mange. Anne fortæller i interviewet om frygten for en fyreseddel, der ville betyde et massivt pres på en i forvejen presset økonomi, mens fremhævelsen af et snarligt 40 års jubilæum og sammenligningen med faderens jubilæum beskrives som den væsentligste årsag til at blive indenfor faget.

Annes børn ”er ved at være store”, og de betegnes som ”højt begavede”, mens især datterens sociale relationer er begrænsede. Anne fortæller, at hun selv ”for længst har skræmt sine få venner væk” som i betydning af, at hun ikke har sans for det spil. Der er ikke rigtig flere tilbage i det netværk, som altid har været begrænset, og ensomheden og afmagten føles stor. Faderen er død, og løftet overfor børnene om at blive rask er svært at holde, når hovedet ikke makker ret. Anne synes, at tiden efter sin erhvervede hjerneskade har vendt op og ned på det hele. Det der tidligere var ordentligt er nu noget rod, mens værdierne, som i det gamle liv oplevedes som meningsfyldte, nu synes meningsløse og uden værdi.

Kapitalformer der ikke kan omveksles, og anvendelig kapital der savnes

Med Annes historie ses en social historie, hvor de habitus producerede praktikker og handlingsstrategier er udfordret, og hvor Anne i sin nuværende situation, med

en erhvervet hjerneskade, der ikke kan ses, alligevel oplever konsekvenser, der fremstår synlige. For Anne har anvendelsen af ”gamle” kategorier for perception og værdsættelse ikke længere sin gyldighed, idet hendes liv har ændret sig, og habitus fremstår derfor med en form for forældelse eller det, der kan betegnes som ”hysterese” af habitus (Bourdieu 1979: 158). Annes historik og fremhævelsen af den gode hukommelse, eller hjernens evne til i venstre halvdel at kunne udregne de høje tal, virker altså ikke længere og tillægges ej heller værdi. Der er så at sige ikke et marked herfor. Samtidig er mængden af kulturel kapital, der gennem generationer og på tværs af køn er blevet indprentet med det, som Callewaert betegner som en *social energi*, ej heller konverterbar eller omsættelig (Callewaert 2003: 145). Ironien heri ses, når Anne fortæller om, at hendes hoved stadig fungerer så godt, at hun godt ved, at det ikke længere fungerer, som det har gjort. På denne måde ses Annes liv med hjerneskade som en diagnose, der har forstærket eller reduceret ressourcerne og følelserne. Eksempelvis mangler Anne i sin nuværende situation relationer til støtte og sparring i forhold til bl.a. børn og økonomi og savner det sociale netværk, som hun måske altid har savnet og aldrig rigtig har haft. Hun er alene. Samtidig nager det Anne, at de erhvervede erfaringer om vigtigheden af at holde ord kan være svær at holde, når det er svært at huske. Det afføder i forhold til børnene en oplevelse og ”følelse af, at hun svigter” og kan ses som en habituel *følelse*, der er knyttet til kroppen (Sayer 2005).

Desuden er de fysiske konsekvenser ved hjerneskaden efter 8 år fortsat begrænsende. Med kroniske hovedsmærter og manglende energi hæmmes Anne i hverdagens aktiviteter og i sin livsudfoldelse generelt og udfordrer bl.a. hendes fastholdelse på arbejdsmarkedet. Anne har med egen formulering ”lidt store tab” grundet sin hjerneskade og giver udtryk for, at disse er af et omfang, som er svært at gøre og fortælle om.

Konklusion

Som nævnt tidligere er arbejdet med ovenstående en del af et større forskningsprojekt kaldet *Phlegethon*, hvor mere end 30 forskere beskæftiger sig med en erhvervet hjerneskade i forhold til borger/pårørende perspektiver, professionsperspektiver, organisationsperspektiver samt velfærdsstatslige perspektiver omhandlende ulighedsskabende mekanismer i de velfærdsstatslige institutioner.

”Erhvervet hjerneskade” er en diagnose, der på tværs af sociale klasser rammer bredt og indebærer omfattende forandringer for hjernen og kroppens funktioner - og for livet. Kvantitative undersøgelser viser, at privilegerede grupper i forbindelse med deres sygdoms- og rehabiliteringsforløb profiterer af deres økonomiske, kulturelle og sociale ressourcer, mens borgere med begrænset kapitalvolumen diktumt begrænses heraf eller mangler disse (Geckler & Hansen 2014).

Med ovenstående fremstilling af Annes historie ses et kvalitativt eksempel på implikationerne ved en erhvervet hjerneskade, og hvordan erfaringer fra det tidlige liv sætter sig igennem i forhold til det nye. Inspirationen for det biografiske

interview knytter sig videnskabsteoretisk til fransk historisk epistemologi som i forhold til genstandsfeltet er nyt og uudfoldet. Der produceres således her en anden type viden end ved kvantitative øjebliksbilleder og giver gennem spørgsmål om-handlende oprindelsesmiljø, kapitalvolumen, smag og præferencer osv., mulighed for at forstå, hvorledes ulighed reproduceres, og hvad det er for formede og formende strukturer, interviewpersonen er en del af. Samtidig adskiller artiklen sig fra den kvalitative forskning, der omhandler en erhvervet hjerneskade set indefra og ud fra borgerens selvoplevelse og forståelse af egen situation (Glintborg 2015). Forståelse og forklaring i nærværende arbejde er altså her et og samme, mens nysgerrigheden i forhold til informanten, i dette tilfælde Anne, er en nysgerrighed, der forsøger at være *videnskabelig*, og som ikke blot vil *se* men også forstå (Bachelard 1976; Bachelard 1983: 35). Ifølge Bourdieu kan et interview netop bruges til at give ”en forståelse for de livsforudsætninger og de sociale mekanismer, der har indflydelse på den samlede kategori som ethvert individ tilhører (...) og en forståelse for de på en gang psykologiske og sociale betingelser, der er associeret med en given position og livsbane i det sociale rum” (Bourdieu 1999: 613).

Annes historie står i denne artikel alene men skal ikke ses som enkelstående. Når undersøgelser viser, at det danske sundheds- og velfærdssystem har svært ved at kompensere for ulighed og netop bidrager til fastholdelse og forøgelse heraf, viser eksemplet med Anne ikke blot, at det sociale liv er komplekst men også kompleksiteten i forhold til ulighedsskabende mekanismer. På denne måde står arbejdet med artiklen også i modsætning til kvalitative studier der har fokus på, hvordan en kvalificeret neurofaglig indsats kan afbøde for nogle af de problemer og begrænsninger, en erhvervet hjerneskade giver både fysiologisk og kognitivt med henblik på at give personen med en hjerneskade så indholdsrigt et liv som muligt (Bjørn & Duch 2005). I sådanne undersøgelser tales der bl.a. om, hvad der *har værdi* for rehabiliteringsprocessen, mens nærværende forskningsarbejde netop undersøger, hvad der *af borgeren* tillægges værdi, og om denne værdi også har værdi i rehabiliteringsprocessen.

Lene Ingemann Brandt, Adjunkt, Institut for Sociologi og Socialt Arbejde, Ålborg Universitet
lib@socsci.aau.dk - 3053 7732

Referencer

- Bachelard, G. 1976. *Nejets filosofi*. København: Forlaget Vinten.
- Bachelard, G. 1983. ”Videnskabshistoriens aktualitet”, i *Epistemologi*, red. Søren Gosvig Olesen, Forlaget Rhodos.
- Bayer, M. & U. Brinkkjær. 2003. *Professionslæring i praksis – Nyuddannede læreres og pædagogers møde med praksis*. København: Dansk Pædagogisk Universitetsforlag.
- Berner, Boel, S. Callewaert & H. Silberbrandt. 1977. *Skole, ideologi og samfund*. København, Munksgaard.

- Bertaux, D. 1981: *Biography and Society, the Lifestory Approach in the Social Sciences*. London: SAGE.
- Bjørn, R. & L. Duch. 2005. *Klog af skade – resultater fra en interview-undersøgelse blandt hjerneskaderamte og deres pårørende*. Center for Socialfaglig udvikling, Århus kommune.
- Bourdieu, P. 1977. *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. 1979. *La Distinction. Critique sociale du jugement*. Paris: Minut.
- Bourdieu, P. 1987. *What makes a social class. On the theoretical and practical Existence of groups*. Berkley Journal of Sociologi, vol 32, 1-17.
- Bourdieu, P. & L. Wacquant. 1992. *An Invitation to Reflexive Sociology*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 1994. "De tre former for teoretisk viden" i *Pierre Bourdieu – centrale tekster inden for sociologi og kulturteori*, red. S. Callewaert, M. Munk, M. Nørholm & K.A. Petersen. 70-108. København: Forlaget Frydenlund.
- Bourdieu, P. & L. Wacquant. 1996. *Refleksiv sociologi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. 1997. *Af praktiske grunde*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P. 1998. *Den maskuline dominans*. Viborg: Tiderne skifter.
- Bourdieu, P. 1999. *The Weight of the World. Suffering in contemporary society*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. 2004. *Ungkarsballet*. Oslo: Pax Forlag.
- Bourdieu, P. 1995. *Distinksjonen*. Oslo: Pax Forlag.
- Brandt, L. I. 2013. *SOSU hjælper uddannelsen den rette hylde? – Et uddannelses sociologisk og livshistorisk perspektiv på frafald og gennemførelse af en erhvervsuddannelse*. Ph.d. afhandling, Forskerskolen i livslang læring, Institut for psykologi og uddannelsesforskning: Roskilde Universitetscenter.
- Callewaert, S. 2000. "Socialisation" i *Pædagogiske praktikker*, red. S. Gytz Olesen. 50-65. Viborg: Forlaget PUC.
- Callewaert, S. 2003. *Fra Bourdieus og Foucaults verden*. København: Akademisk forlag.
- Durkheim, E. 1975. *Opdragelse, uddannelse og sociologi*. København: Carit Andersens forlag.
- Faber, S. T. 2008. *På jagt efter klasse*. Ph.d. afhandling. Aalborg Universitet: Institut for Sociologi, Socialt Arbejde og Organisation, Aalborg Universitet.
- Geckler, S. & H. Hansen. 2014. *Afdækning af uligheder i behandling*. CASA Center for Alternativ.
- Glintborg, C. 2015. *Grib mennesket – en konceptuel og empirisk undersøgelse af koordineret rehabilitering: Objektivt bio-social udbytte for voksne med erhvervet hjerneskade samt klienters og pårørendes oplevelse af rehabilitering med og uden kommunal koordination*. Ph.d. afhandling. Center for Developmental and Applied Psychological Science (CeDAPS), Ålborg Universitet.
- Kildedal Nielsen, D. 2003. *Hjerneskade og hverdagsliv*. Ålborg Universitetsforlag.

- Mead, G. H. 1934. *Mind, Self and Society: from the standpoint of the social behaviourist*. Chicago University of Chicago Press.
- Nielsen, K. & S. Kvæle. 1999. *Mesterlære*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Pallesen, H. 2011. *Fem år efter apopleksi - fra sygdom til handicap*. Ph.d. afhandling, Det sundhedsfaglige fakultet, Syddansk Universitet, 2011.
- Pedersen, L. E. & M. Mostrup og O. Laursen. 2004. *Hjerneskadecenterets Follow-up undersøgelse af 150 personer med erhvervet hjerneskade 1-10 år efter endt rehabilitering*. Hjerneskadecentret, Århus Amt.
- Sayer, A. 2005. *The moral significance of class*. Cambridge University Press.
- Spradley, J. P. 2006. *Participant observation*. Reprint. London: Holt, Rinehart and Winston.
- <https://www.sst.dk/.../national-klinisk-retningslinje-erhvervet-hjerneskade>

Hverdagspraksis: Når stedet er både medspiller og modspiller

Helene Pristed Nielsen

The role of place in everyday practices. The article is based on a research project in which cameras were handed out to people who had recently moved from abroad and into the Region of North Denmark. We asked them to take pictures of things that made them feel at home or not within their new local context. Based on ideas from practice theory, the article discusses how the combination of visual material and photolog reflections can provide new insights into everyday practices. The theoretical aim of the article is to discuss possibilities for theoretical refinement of the concept of practice based on insight into the interaction between place and everyday practice. The collected material gives unique insights into how, when and why certain practices are perceived as new and strange, others as recognisable (possibly in spite of their new forms and expressions) and some as completely incomprehensible - but at the same time perhaps attractive. Drawing inspiration from practice theory and its ideas about the role of material surroundings in the performance of practices, the article discusses how the 'site' or place may potentially act as both facilitator and obstacle for carriers of practices.

Keywords: Practice theory, globalisation, everyday life, place, visual methods, materiality of place

Globalisering, sted og hverdagspraksis

Artiklens ærinde er at udfolde en teoretisk diskussion af praksisbegrebet i lyset af empirisk materiale, baseret på globalt mobile informanter stedsopfattelse. Praksistheori, globalisering og sted er derfor tre centrale nøglebegreber. Praksisbegrebet diskuteses indgående senere i artiklen, men først må artiklens forståelse af hhv. globalisering og sted slås fast. Udgangspunktet i artiklen er en simpel definition af globalisering forstået som en øget udveksling af varer, personer og idéer på tværs af landegrænser. En mere nuanceret forståelse af globalisering kommer dog til udtryk via analyserne, hvoraf fænomenet fremstår som både komplekst og flerrettet. Som Freeman udtrykker det på basis af studier af kvindelige entreprenører i Caribien, så må globalisering forstås som noget der udfolder sig "through many economic and cultural modes and is effected both through large powerful actors and institutions as well as by 'small-scale' individuals engaged in complex activities that are both embedded within and at the same time transforming practices of global capitalism" (Freeman 2001: 1008). Sted defineres i artiklen med henvisning til

Cresswells begreb om ”meningsfulde lokationer” (2004: 7) – der er således tale om et konstruktivistisk stedsbegreb, idet steder ifølge Cresswell bør forstås som socialt producerede lokaliteter, der danner rammen om og reglerne for social interaktion.

Overordnet set synes der at være to fremherskende men modsatrettede syn indenfor sociologien vedrørende forholdet mellem globalisering og individers stedtilknytning. Den ene position fremhæver, at forholdet til lokale steder i stigende grad bliver udfordret på grund af globale strømninger og individers og idéers mobilitet på tværs af grænser (Bauman 2000; Urry 2000). Det alternative standpunkt hævder, at steder på grund af globaliseringen kommer til at betyde mere og mere (Davids og Driel 2005; Gustafson 2001). Cuba og Hummon (1993) argumenterer for, at de steder, folk bosætter sig, spiller en væsentlig rolle i forhold til deres identitet, og de understreger dermed, at stedet spiller en afgørende rolle for den måde hverdagslivet leveres på. Trods de forskellige opfattelser af globaliseringens betydning og lokale konsekvenser synes der dog at være enighed om, at de forandrede vilkår, som globaliseringen har skabt, rejser vigtige spørgsmål om karakteren og betydningen af steder for hverdagslivet – et spørgsmål, som Gustafson (2001) mener, må afdækkes empirisk.

Med baggrund i sådanne overvejelser uddelte vi i den tidlige sommer 2012 25 digitalkameraer til i alt 26 nyttilflyttede nordjyder for, som Nordjyske Stiftstidende udtrykte det, at få ”Fremmede øjne på Nordjylland” (Smidstrup 2012). Mannay (2010) hævder, at visuelle forskningsmetoder generelt er nyttige til at gøre det velkendte fremmed og som et redskab til at suspendere de forestillinger, vi har om det vi allerede ’kender’. På et mere overordnet niveau taler dette sammen med den russiske formalist Shklovskys begreb om fremmedgørelse (*ostranenie*), som han definerede som en form for forundring over verden (Boym 2005: 599). Shklovskys interesse var dog primært rettet mod kunst, men han refererer også generelt til visuelle indtryk og ser fremmedgørelse som et nyttigt redskab til at imødekomme den vane-tænkning, der ”devours works, clothes, furniture, one’s wife” (Shklovsky 1917 i Selden 1988: 274).

Visuelle data kan under visse omstændigheder siges have en tilsvarende funktion. Specifikt i dette studie er de anvendt til at studere hverdag på en måde, der sightede på at identificere forskellige perspektiver på sted, stedtilknytning og hverdagsliv. Målet med indeværende artikel er at diskutere sammenhængen mellem sted og hverdagspraksis for derigennem at nuancere praksisbegrebet. Artiklen søger i første omgang at finde svar på følgende empiriske spørgsmål: Hvordan forstås stedets hverdagspraksisser af udefrakommende? Hvilke praksisser bringer de eventuelt med sig til det nye sted? Hvad opfatter de som hverdagspraksis, hvordan fortolker og tillægger de praksisserne betydning? Og sidst men ikke mindst stiller artiklen det teoretiske hovedspørgsmål: spiller stedet en rolle for praksisudførelsen og i så fald hvilken og hvordan? Brugen af visuelle data i dette studie kan ses som et greb, der forsøger at ”øge besværligheden og længden af iagttagelsen”, som anbefalet af Shklovsky (jf. Selden 1988: 274). Tanken er, at denne besværliggjorte iagttagelse

af de lokale hverdagspraksisser kan bidrage til at give indblik i stedets betydning som potentiel medskaber af praksis.

Artiklen starter med en diskussion af praksisteori, inden den bevæger sig over i en beskrivelse af dataindsamlingen, idet metoden i denne sammenhæng spiller en vigtig rolle som et middel til at udfordre og udforske de teoretiske rammer. Således bevæger artiklen sig fra teori til metode, og via analyserne tilbage til en diskussion om basis for en revideret teoretisk forståelse.

Praksisteori: Fokus på det materielle og dets rolle i sociale relationer

Skønt Bourdieus begreb om habitus og hans publikationer om praksis udgør et tydeligt teorihistorisk fundament for hele diskussionen om hvad praksisteori er (bl.a. Bourdieu 1990 og 1998), og hvordan den kan omsættes i empiriske studier, forholder jeg mig her af pladsmæssige årsager primært til det, Postill definerer som ”anden generations praksisteoretikere”, herunder særligt Schatzki og Reckwitz (Postill 2010; til første generation regner Postill bl.a. Bourdieu og Giddens).

Ifølge Reckwitz er ”praksis” den mindste enhed der kan og bør gøres til genstand for samfundsteori (Reckwitz 2002: 245). Reckwitz forklarer videre, at ”A practice is [...] a routinized way in which bodies are moved, objects are handled, subjects are treated, things are described and the world is understood” (Reckwitz 2002: 250). Ifølge Reckwitz er konsekvensen af denne tilgang til studier af samfundets indretning og indhold en ”decentrering” af tale, tekst og tanke, og en tilsvarende fokusering på kropslige bevægelser, ting, praktisk viden og rutiner (Reckwitz 2002: 259). Dermed indeholder Reckwitz’ tilgang til praksis også den potentiel radikale påstand, at ”subject-subject relations cannot claim any priority over subject-object relations, as far as the production and reproductions of social order(liness) is concerned” (Reckwitz 2002: 253). Overordnet set betyder dette, at Reckwitz’ tilgang til praksisteori kan betragtes som en grundlæggende fremhævelse af objekter og materialitet. Samtidig kan man argumentere for, at tilgangen placerer det enkelte individ eller subjekt mere i baggrunden for samfundsstudier. Som Postill argumenterer, er der en helt særlig plads for det enkelte individ (til forskel fra agenten) i Reckwitz’ fremstilling af praksisteorien: hver enkelt agent udfører en lang række forskellige praksisser, så det enkelte individ bliver dermed en slags unikt krydsningspunkt for en række af praksisser (Postill 2010: 11). Ifølge Reckwitz fungerer det enkelte individ som bærer af en praksis - faktisk af mange forskellige praksisser, som ikke behøver at være forbundet med hinanden. Dette betyder, at individet må ses som et unikt krydsningspunkt mellem forskellige mentale og kropslige rutiner ‘i’ én krop/tanke og i fortolkningen af denne sammenstilling af krydsende rutiner (Reckwitz 2002: 257).

Reckwitz’ fremhævning af objekternes betydning for praksis antyder en nedbrydning af skellet mellem at objekter og subjekter ’gør noget’ eller udviser agens. Sjørslev påpeger i forbindelse med en diskussion af materialitetsteori og spørgsmålet om ting som aktører, at dette kan ses som en form for posthumanisme. Dette indebærer, at “[...] det menneskelige subjekt ikke på forhånd kan forstås som al

handlings begyndelse og endemål” (Sjørslev 2013: 180). Nok så vigtigt understreger hun dog samtidig at “Denne anti-subjektivistiske eller posthumanistiske position indebærer ikke en afvisning af, at menneskelige subjekter handler, og slet ikke at de ikke har nogen betydning” (Sjørslev 2013: 180).

Schatzki er en anden nøgleperson blandt praksisteoretikernes ”anden generation”. Hans forståelse af praksis adskiller sig dog noget fra Reckwitz’, idet han definerer praksis som følger: ”a practice is a ’bundle’ of activities, that is to say, an organized nexus of actions. Any practice, consequently, embraces two overall dimensions: activity and organization” (Schatzki 2002: 71). Som det fremgår af citatet, lægger Schatzki dermed vægt på, hvordan handlinger eller aktiviteter nødvendigvis må være *organiserede* for at udgøre en praksis. Dermed giver han også oprejsning til den menneskelige agens i sammenligning med den rolle, det enkelte individ har i Reckwitzs fremstilling. Hvor praksisser i Reckwitzs fremstilling er fænomener, der krydser igennem det enkelte individets krop og sind og skal fortolkes som et led i denne krydsning, fremstår det af Schatzkis udlægning i højere grad som om, det enkelte individ på forhånd vælger og fortolker/organiserer hvilke aktiviteter det deltager i. Schatzki forklarer videre, ”In my account, practices are open, temporarily unfolding nexuses of actions [...] the point of the qualifiers ’open, temporarily unfolding’ is that fresh actions are continually perpetuating and extending practices temporally” (Schatzki 2002: 72). Med andre ord er innovativ praksis en klar mulighed indenfor rammerne af Schatzkis fremstilling af praksisteori.

Schatzki hævder at socialitet er centreret omkring materielle og ikke-menneskelige genstande, men dette betyder ikke, at socialitet er bundet til eller medieret af sådanne materielle objekter. Objekter påvirker ikke praksisser på mennesker (Schatzki 2002: 113). Han forsvarer dermed det, han omtaler som ”residual humanisme” og taler om ”en særlig konstitutionel, kausal og præfigurationsmæssig betydning af menneskelig aktivitet i både menneskelivet generelt og især for social eksistens” (Schatzki 2002: 116, egen oversættelse). Faktisk omtaler han sin egen bog som en ”oprejsning til den unikke rigdom der karakteriserer den menneskelige agens” (Schatzki 2002: 116, egen oversættelse).

Sammen med sin insisteren på vigtigheden af det individuelle menneskes agens fremhæver Schatzki også, at den sociale orden spiller en vigtig rolle, idet han understreger, at praksisser, ifølge hans beskrivelser, er sociale fænomener, og at det at deltage i praksisser indebærer fordybelse ”i et omfattende væv af sameksistens der omfatter omskiftelige sæt af mennesker” (Schatzki 2002: 87, egen oversættelse). Endvidere argumenterer han for, at ”menneskeliv hænger sammen, ikke kun gennem sociale ordner, men også gennem sociale praksisser [...] det overordnede ’site’, der er specifikt for menneskelig sameksistens, består af et netværk af ordner og praksisser” (Schatzki 2002: 60). Disse ”sites” eller steder er ifølge Schatzki der, hvor specifikke materielle objekter befinder sig, specifikke fysiske rammer er til stede, begivenheder sker, men også steder der samskabes af og i disse væv af menneskelig sameksistens, der favner forskellige mennesker. Dermed åbner Schatzkis tilgang til praksisteori op for at undersøge samspillet mellem fysiske steder eller

lokaliteter, de tilstedeværende mennesker og de praksisser de udfolder; og ultimativt kan hans argument forstås således, at praksisser er *medskabere* af steder. Dette harmonerer med den konstruktivistiske forståelse af stedsbegrebet, der blev introduceret ovenfor (jf. Cresswell 2004).

Derved åbnes der op for muligheden for at diskutere, hvilken rolle stedet spiller for hvilke praksisser, der er mulige i den givne sociale kontekst, hvilket relaterer sig til Bourdieus oprindelige idéer vedrørende felt og habitus. I denne sammenhæng er særligt bogen *The Bachelors' Ball*, der er en engelsksproget nyudgivelse fra 2008 bestående af oversættelser af en samling af essays fra de tidlige 1960ere og frem, yderst interessant, fordi den stiller skarpt på de lokale konsekvenser af øget interaktion med steder længere væk. Heri beskriver Bourdieu bl.a. sammenhængen mellem geografisk sted samt materielle og sociale relationer, og hvordan disse gensidigt påvirker hinanden bl.a. i kraft af udbredelsen af biler og byernes stigende monopol på funktioner i form af butikker, cafés og kontorer (Bourdieu 2008: 80). Den gennemgående figur i bogen er ”the bachelors' ball”, der dels er en empirisk observation (de unge mænd i Frankrigs landområder har ingen unge kvinder at danse med til de lokale halballer), og dels er en metafor for de gennemgribende forandringer i habitus, de unge landboere oplever. ”Through it [the ball], the whole urban world, with its cultural models, its music, its dances, its techniques for the use of the body, bursts into peasant life” (Bourdieu 2008: 83). Disse forandringer skaber dermed et krav til de unge mænd på landet om at ændre habitus, hvis de vil begå sig i den forandrede verden. Bourdieu argumenterer således for, at feltet kan forandres af udefrakommende kræfter, der fordrer en forandring i praksis. Dette taler direkte ind i den indledende diskussion om forholdet mellem globalisering og sted og er et element, jeg vender tilbage til i analysen.

I en nyere diskussion af praksisteori og forholdet mellem praksis og sted har Shove og Pantzar bl.a. diskuteret, hvad der sker med praksisser, når de personer, der udøver dem, flytter sig fra sted til sted – altså når det ikke er stedet, der er foranderligt, men sammensætningen af de personer, der opholder sig på stedet, der er under forandring. Som de siger, er metaforen omkring en komplet ”omplantning” af praksisser misvisende, idet ”jordens egenskaber er vigtige, ligesom det bevidste arbejde med dyrkning også er det” (Shove og Pantzar 2007: 163, egen oversættelse). Dermed argumenterer de altså (i lighed med Bourdieu), for at praksisser er afhængige af såvel de steder de udøves, som af de personer der udøver dem – i Shove og Pantzars terminologi af ’bærerne’ af en praksis. Afslutningsvist i forhold til spørgsmålet om hvordan praksisteori forstås og anvendes i artiklen, tilslutter jeg mig Reckwitz’ argument om det nyttige i at sætte fokus på subjekt-objekt relationer, men jeg fastholder samtidig med Schatzki, at praksisser også må forstås inden for deres lokaliserede kontekst – dvs. i relation til det sted, hvor de udøves.

Opsummerende tilsiger ovenstående diskussion, at en praksisteoretisk analyse af hverdagslivet må forholde sig til i hvert fald tre aspekter: 1) individet eller den enkelte ’bærer’ af praksis; 2) stedet og (opfattelser af) dets sociale orden; samt 3) de

materielle omgivelser og fysiske objekter, der evt. inddrages i eller påvirker praksisudførelsen.

Fremgangsmåde og datasæt

Ovenstående diskussion peger på, at det der er særegent ved praksisteori, er dens fokus på det materielle, og den rolle materialitet spiller for sociale relationer, menneskelige interaktioner (med såvel objekter som andre subjekter), og for skabelsen/forståelsen/fortolkningen af steder. Som nævnt ovenfor åbner Schatzkis tilgang til praksisteori op for at undersøge sammenspillet mellem fysiske steder, de tilstedeværende mennesker og de praksisser, de udfolder på stedet.

Men hvordan tilnærmer man sig rent metodisk bedst en indsigt i sådanne sammenspil mellem steder, mennesker og praksisser? Holder vi os inden for rammerne af Schatzkis fremstilling af praksisteorien, er det særligt ideen om stedets sociale orden, og stedets rolle i forhold til hvilke praksisser der levnes rum for at udøve, der er central. I forlængelse heraf er Shove og Pantzars ideer om 'bærere' af praksis interessante, fordi deres ideer rejser empiriske spørgsmål om hvorledes personer, der flytter sig fra sted til sted, i givet fald er i stand til at opretholde tidligere praksisser eller må tilpasse dem til deres nye lokalitet og nye materielle omgivelser. Og hvis praksisser, som Reckwitz hævder, er karakteriserede ved at være rutineprægede, hvilke fortolkninger og forståelser (og muligvis forandringer) aktiverer det enkelte individ i så tilfælde, hvis det bærer sine praksisser til et nyt sted, hvor rutinen måske udfordres?

Disse spørgsmål, der springer ud af praksisteorien, harmonerer med den metode, vi anvendte til dataindsamling i projektet. Først og fremmest fordi vi valgte at entrage med informanter, der var relativt nytiflyttede til 'stedet' – i dette tilfælde Region Nordjylland. Vores informanter var dermed potentielle bærere af praksisser, hvis rutineprægede udførsel muligvis blev udfordret af deres nye sted eller den lokale 'sociale orden' (Schatzki 2002). At vi dernæst valgte at bede disse nytiflyttede nordjyder om at indsænde fotos er relevant fra et praksisteoretisk perspektiv, idet visuelle metoder, såsom video eller fotografering, indebærer et implicit fokus på fysisk observerbare objekter og materialitet. Som Petersen påpeger, kan fotografiers ontologiske status relateres til den fysiske proces med belysning af objekter, der sker når fotografiet tages. ”’Noget’ var foran linsen da fotografiet blev taget og dette ’noget’ satte spor på filmen” (Petersen 2002: 146). Samtidig er det dog vigtigt at holde sig for øje, at alle fotos nødvendigvis er et produkt af valg og fravælg foretaget af fotografen.

Vi var interesserede i at opnå indblik i vores informanters opfattelser af hverdagspraksisser i deres nye lokale kontekst, herunder hvordan og hvorfor visse praksisser kan opleves som nye og uigenkendelige, andre som genkendelige (til tider trods deres nye former og udtryk) og efter andre som helt besynderlige og uforståelige – men samtidig måske tillokkende. Med Schatzkis ord var vi interesserede i den enkeltes ”immersion in an extensive tissue of coexistence” (Schatzki 2002: 87) og hvilken betydning denne 'nedsækning' i sociale netværk får for opfattelsen af

hverdagspraksisser. Ved at samarbejde med projektdeltagere der var relativt nye som beboere i regionen, var det vores antagelse, at hverdagens praksisser måske stadig bød på 'forstyrrelser', hvilket dermed kunne bidrage til at identificere stedets rolle for disse praksisser.

Den metodiske tilgang vi anvendte i vores studie kaldes *volunteer-employed photography* (VEP) (Garrod 2008 og 2010), eller på dansk: deltagerstyret fotografering. Som betegnelsen 'deltagerstyret' antyder, var der tale om, at informanterne havde en relativt høj grad af styring undervejs i processen, samtidig med at de havde et minimum af interaktion med os selv. Vi rekrutterede deltagerne via en Facebook annonce, og de fik alle tilsendt et digitalkamera, og sammen med dette fik de specifikke instruktioner om deres opgave samt vejledning i upload af billeder og kommentarer til vores online database. Databasen var indrettet således, at ingen af deltagerne kunne se hinandens input, og kun vi havde adgang til hele datasættet. Vi udleverede i alt 25 kameraer til 13 mænd og 13 kvinder (de to udgjorde et par, og delte således et kamera) i alderen 20-41 år og med 21 forskellige nationale baggrunde.

Helt konkret gav vi vores informanter den opgave at tage mindst 12 fotos hver, der skulle dokumentere deres opfattelse af og tilknytning til Nordjylland via billeder af elementer i deres liv og hverdag, der enten fik dem til at føle sig hjemme i regionen eller som nytiflyttere. Ideen var at få et indblik i, hvad der opleves som hjemligt/ikke-hjemligt; som genkendeligt/ugenkendeligt. Vi lod os desuden inspirere af Garrods erfaringer med at kombinere fotos med brug af en logbog, hvorfor informanterne uddover at tage billeder også blev bedt om at knytte en kommentar til indholdet af de billeder, de tog. Bramming et al. henviser til en dataindsamlingsmetode, de selv betegner som "SnapLog", der er "en sammensætning af 'snapshot' og 'logbog'" (Bramming et al. 2009: 24). Deres beskrivelse af fremgangsmåden minder i nogen grad om vores, idet de henviser til aktivering af feltet i forskningsprocessen ved at tage billeder, samtidig med at der føres logbog med udgangspunkt i billederne. De argumenterer endvidere "At arbejde performativt med visuelle metoder er en måde at gøre praksisser, der endnu ikke kan tales om, tilgængelige for både felt og forsker" (Bramming et al. 2009: 27). Informanterne blev bedt om at levere 12 billeder i løbet af perioden 1. juni til 1. juli 2012, og da alle gjorde dette, og flere indleverede mere, modtog vi i alt 481 billeder, hvoraf et udsnit vil blive beskrevet og diskuteret i analysen nedenfor.

Analyse: Lokal praksistilpasning

Ifølge Schatzki er den sociale orden og det enkelte individs placering inden for de eksisterende 'væv af sameksistens' relevante at tage med i betragtning, når man forsøger at forstå udførelsen af forskellige praksisser. Ved at samarbejde med projektdeltagere, der var flyttet til området fra udlandet, blev det klart, 1) at hverdagspraksisser kan medbringes og videreføres på tværs af forskellige geografiske kontekster, 2) at praksisser mødt i den nye lokale kontekst kan afvises, og 3) at nye hverdagspraksisser kan optages og indarbejdes ved ankomsten til et nyt sted. Det er

disse tre forskellige former for udtryk for individuel praksistilpasning (eller mangel på samme), der udgør strukturen i analysen nedenfor.

Samtidig er det også klart fra de kommentarer, informanterne knytter til deres indsendte fotos, at de er refleksive omkring ikke bare deres egen, men også andres praksis. Disse refleksioner over praksisser og deres betydning/fortolkning danner, i samspil med det visuelle materiale, basis for analyserne. Hovedvægten i analyserne lægges på indholdet af fotologgen og dermed på informanternes skriftlige refleksioner over deres indtryk af omgivelserne. Ikke desto mindre spiller det visuelle materiale en afgørende (om end delvist indirekte) rolle, idet ansporingen til at tage billederne er udløsende for refleksionerne. Det visuelle aspekt bidrog dermed til at imødegå den vanetænkning, der ellers kan opsluge hverdagen og dens indtryk.

Vi havde udtrykkeligt bedt informanterne om at angive, hvilke af deres billeder, de selv forbandt med fornemmelser af at være enten hjemme eller ej. Denne tilgang, hvor visuelle indtryk og associerede følelser af tilhørighed (eller mangel på samme) komplimenterer hinanden, resulterede i en kompleks forståelse af grænserne mellem det kendte og det ukendte. Således viser analysen, at der på ingen måde er tale om en dikotomi, idet vore informanter dels genskaber eller genfinder kendte hverdagspraksisser i nye rammer, dels støder på ukendte praksisser, de på ingen måde kan se sig selv som 'bærere' af, og – som sidste del af analysen diskuterer – dels støder på nye praksisser som de gør/overvejer at gøre til en del af deres hverdag.

De tre dele af analysen svarer i forening på de spørgsmål, der blev stillet i indledningen: Hvordan forstår stedets hverdagspraksisser af udefrakommende? Hvilke praksisser bringer de eventuelt med sig til det nye sted? Hvad opfatter de som hverdagspraksis, hvordan fortolker og tillægger de praksisserne betydning? Det sidste teoretiske hovedspørgsmål, om stedets rolle for praksisudførelsen, adresseres sideløbende i analyserne, men tages op primært i artiklens afsluttende diskussion.

At genskabe/genfinde hverdagspraksisser i nye rammer

Når man flytter et nyt sted hen, synes det naturligt, at man forsøger så vidt muligt at opretholde kendte hverdagspraksisser - dette er også tilfældet for vores informanter. Når man betragter de billeder, hvortil de knyttede kommentarer om at føle sig hjemme, er det tydeligt, at alle tog et varierende antal billeder, der illustrerer kendte hverdagspraksisser, herunder fx billeder, der viser forskellige typer af sportsgrene såsom basketball, cricket, fitness, dans og skateboarding. En informant forklarer det meget enkelt i forbindelse med et foto af et fitnesscenter: "Jeg føler mig hjemme, fordi jeg har de samme sportsfaciliteter ligesom derhjemme" (kvinde, Schweiz). Der er dog også andre mere komplekse overvejelser forbundet med at holde fast i sin foretrukne sportsgren. En mand fra Indien skriver om et foto af cricketspillere: "Hjemme: Aalborg Cricket klub: Cricket er ikke anerkendt som sport i Europa (med undtagelse af England). Jeg elsker også fodbold. Men da jeg indså, at der er cricketklubber i Danmark, følte jeg mig meget veltilpas. Danske spillere er meget venlige og nemme at omgås". Den korte sætning "jeg elsker også fodbold", der er skudt ind midt i denne forklarende tekst, er interessant. Den synes

at signalere en bevidsthed om fodbold som den socialt sanktionerede ”contexture of social order” på det aktuelle sted – måske opleves det ligefrem som nødvendigt at retfærdiggøre, at man foretrakker en anden sportsgren? Noget tyder på, at man må lægge sig i selen for at identificere sig med den lokale orden, også hvad angår så relativt upolitiske elementer som fritidsinteresser og sport. Fx har én taget et foto af et banner, der informerer om en håndboldkamp ved indgangen til en sportshal: ”Det har taget mig tid at forstå spillets appell” (mand, USA).

Ud over at træde ind i kendte rammer, som når man fx tager i et fitnesscenter, der ligner dem, man tidligere har kendt, eller finder sig en lokal cricketklub, er der også eksempler på, at nogle af informanterne aktivt har arbejdet på at genskabe kendte praksisser i deres nye rammer. Fx har en mand fra Skotland taget et billede af sit atelier og knytter den kommentar til fotoet, at det at have et sted at udfolde sin kreativitet, giver ham en følelse af at være hjemme. I visse tilfælde lader det til, at informanterne aktivt forsøger at genskabe kendte hverdayspraksisser indenfor deres nye rammer – eller, sagt med Schatzki, de søger de ’væv af sameksistens’, hvor de kan kategoriseres som velbevandrede i praksis. I det sidste eksempel lader det til, at informanten har skabt et nyt sted for sig selv for at videreføre en tidligere praksis, mens informanterne i de første to eksempler tilsyneladende er trådt ind i en allerede defineret materiel sammenhæng, hvor de gør brug af allerede tilstedeværende udstyr (fitnesscentret) og sociale relationer (de venlige danske spillere, der er nemme at omgås).

Et anderledes eksempel på fænomenet med at træde ind i genkendelige rammer, selvom man befinner sig et nyt sted, er et billede af en pub i Aalborg midtby med navnet John Bull. Her antyder det engelskklædende navn et fænomen, der peger på, hvordan globaliseringen bidrager til en form for allestedsnærværelse af de ’nødvedige’ materielle omgivelser for at opretholde den praksis, som informanten i dette tilfælde beskriver som følger: ”Ritualet med en ’Friday Pint’ på John Bull Pub er i høj grad en stor del af at føle sig hjemme” (mand, Skotland). Det er interessant, at informanten selv i dette tilfælde betegner sin praksis som et ritual. Netop ritualer er et fænomen, Bourdieu diskuterer indgående bl.a. i *The Logic of Practice*, hvori han siger ”Rites are practices that are ends in themselves, that are justified by their very performance; things that one does because they are ’the done thing’, ’the right thing to do’, but also because one cannot do otherwise, without needing to know why or for whom one does them, or what they mean” (Bourdieu 1990: 18). Det bemærkelsesværdige vedrørende dette eksempel er dog, at selve begrebet ’Friday Pint’ tydeligvis ikke er en praksis, der har udspring i en lokal social orden, men trods alt alligevel tilsyneladende sanktioneres af den lokale sociale orden ved den blotte materielle tilstedeværelse af en ”pub” med et engelskklædende navn. Når Bourdieu derfor beskriver at rituelle handlinger ”have no other *raison d'être* than that they exist or are socially recognized as worthy of existing” (Bourdieu 1990: 18), er der altså her indikation på, at selv rituelle handlinger kan ’rejse’ igennem tid og sted og opnå status som værdige også udenfor deres oprindelige sociale kontekst.

I diskussionen af praksisteorien og hvorvidt den rummer muligheder for innovation, henviste jeg til Schatzkis argument om, at "fresh actions are continually perpetuating and extending practices temporally" (Schatzki 2002: 72). Som vores materiale viser, kan praksisser imidlertid videreføres ikke bare gennem tid men også sted, ved at deres 'bærere' rejser rundt (jf. Shove og Pantzar 2007), men tilsyneladende også ved at de materielle omgivelser, der er nødvendige for praksisudsvoldelsen, kan 'rejse' fra sted til sted. Som demonstrerer af materialet kan en praksisudvidelse enten finde sted ved, at 'bæreren' træder ind i materielt foruddefinerede steder, eller ved at 'bæreren' bidrager aktivt til at definere de materielle og sociale konturer af disse steder.

Hvordan det sted, hvor man udlever en praksis, er af betydning for den enkelte 'praksis som enhed' (jf. Shove og Pantzar 2007; Shove et al. 2012), kan også tolkes ud fra et par billeder taget af en mand fra USA, der tog et billede af en øldåse på en skaterbane (se illustration 1). Same person tog et andet billede af en ølflaske på havnekajen, og tilføjede kommentaren "igen, jeg elsker det faktum, at Danmark har en så åben ølkultur. Jeg kan drikke en øl ved fjorden efter en lang dag uden at blive set ned på for det". Mens Shove og Pantzar i deres eksempel diskuterer, hvordan det at spille floorball varierer fra at foregå hhv. i et forsamlingshus i Waterhouses og 'en ordentlig sportshal' ved Lancaster University (Shove og Pantzar 2007), kan man se kommentarerne i forhold til disse eksempler som noget, der handler om meget mere end blot de materielle omgivelser i form af bygninger, ølforbrug og skateboarding, men også som noget der handler om 'mentaliteter' eller holdninger relateret til bestemte praksisser.

I forlængelse af disse observationer omkring holdninger og værdier som rammer for hverdagspraksisser, fremhævede nogle af informanterne deres behov for at være i stand til at forbruge de samme fødevarer, som de plejede for at føle sig hjemme. For at imødekommne dette behov for at holde fast i kendte praksisser bragte nogle af dem mad med fra deres hjemland, og andre købte mad fra små internationale købmænd. "Danmarksgade i Aalborg har den højeste koncentration af internationale forretninger. Disse butikker er fundamentale for at finde nogle ingredienser til den mad, der hjælper os til at føle os hjemme i Aalborg" (mand, Nicaragua). Disse butikker har ikke altid været en del af gadebilledet i Aalborg, men er opstået som følge af ændringer i efterspørgslen efter særlige fødevarer som følge af en øget mobilitet i befolkningen. Dette eksemplificerer Freemans pointe om globale processer, og hvordan de på én gang skabes og påvirkes af steder og individer, og samtidig understreger eksemplet, hvordan den enkelte er i stand til at skabe muligheden for at opretholde en kendt praksis i en ny social kontekst. Som eksemplet viser, kommer globaliseringen til udtryk på en måde, der former Aalborgs gadebilledet på et materielt plan, men som samtidig også er et udtryk for nogle emotionelle præferencer omkring hverdagspraksis. Muligheden for at opretholde velkendte hverdagspraksisser og forbrugsmønstre i nye rammer er i hvert fald delvist faciliteret af globaliseringen. Desuden ser det ud til, at informanterne søger steder, mennesker, aktiviteter mv., der giver dem mulighed for at fortsætte med de hverdagspraksisser, de er

fortrolige med, således at de kan betragtes som en del af den lokale sociale orden - i hvert fald på visse punkter.

"Jeg er en 'beer geek'. Øl er min foretrukne drik. Det at have en så åben ølkultur får mig afgjort til at føle mig godt tilpas. Kombinér dette med et skateboardanlæg, og jeg føler mig straks hjemme!" (mand, USA).

At afvise ukendte praksisser

Ud over at opretholde hidtidige hverdagspraksisser i deres nye omgivelser har vores informanter også kommenteret på praksisser, de er stødt på i deres nye omgivelser, og som de klart distancerer sig selv fra. Nogle af disse fotos relaterer sig til mad og alkoholforbrug, fx et billede af skraldesække fyldt med tomme øldåser og den tilhørende kommentar: ”Dette får mig til at føle mig som en nytiflytter: fordi danskere drikker så meget alkohol, i mit land kan ingen drikke alkohol” (kvinde, Iran), eller billeder af rugbrød og leverpostej med kommentaren ”*meget fremmed*” (mand, USA). Illustration 2 nedenfor, et foto af en skive rugbrød, er et eksempel på en medfølgende kommentar, der muligvis indeholder angivelse af en fornemmelse af, at man *bør* lære at kunne lide det og optage denne hverdagspraksis for at passe ind i den lokale sociale orden.

”Jeg kan ikke lide det så godt, og jeg ved, det er en stærk del af den danske kultur” (kvinde, Frankrig).

Andre hverdagspraksisser vores informanter støder på, men som de opfatter som besynderlige eller ukendte, er fx danskernes holdning til seksualitet. Et par stykker har således kommenteret på mannequiner i butiksudstillinger, der er yderst letpå-klædte, og som én af informanterne skriver: ”Det får mig til at føle mig som en nytilkommer, at mannequiner antyder et seksuelt budskab i fuld offentlighed. Det kunne aldrig ske i mit hjemland” (mand, Ungarn). En anden er overrasket over at se en kvinde, der er tydeligt gravid på hendes bryllupsdag - fotoet er taget foran

rådhuset, hvor parret tilsyneladende netop er viet. Den kvindelige informant fra Iran skriver: "Det får mig til at føle mig som en nytilkommere, for i min kultur kunne bruden ikke være gravid før ægteskabet". Sådanne praksisser opfattes klart som værende uden for grænserne for vores informanters egne sociale praksisser.

Desuden er der én, der fremhæver det faktum, at danskerne har en tendens til at synge ved særlige lejligheder: "Jeg vil aldrig vænne mig til dette syngeri ved enhver lejlighed" (kvinde, Schweiz). Zoomer man ind på teksten i dette foto, er det faktisk muligt at se, at der er tale om "Blæsten går frisk over Limfjordens vande", der nærmest kan betragtes som Nordjyllands 'nationalmelodi', og dermed repræsenterer en praksis, der får helt særlig betydning i den lokale kontekst. Selvom man kan forsøge at opretholde sociale forventninger ved at nynne med, indikerer sådanne kommentarer samtidig muligheden for subversive praksistilpasninger: fællessang for den lokale sociale ordens skyld snarere end begrundet i en egen identifikation med denne udøvelse af det lokale praksisfællesskab. I forlængelse heraf ses illustration 3 nedenfor, der viser en studenterhue på et bord sammen med en tallerken med is, jordbær og chokoladekage. Her angiver informanten ambivalens i forhold til spørgsmålet om at føle sig hjemme eller ej: dels får det hende til at føle sig velkommen, fordi hun er inviteret med, og dels får det hende til at føle sig fremmed, fordi hun ikke helt forstår, hvad der bliver fejret. Hun føler sig altså inkluderet i en social orden, hvor praksis forbliver fremmed.

"Invitation til at fejre noget specielt (har glemt navnet på det) - det får mig til at føle mig velkommen og samtidig som en nytilkommere, fordi jeg ikke kender så mange af de specielle dage og festligheder" (kvinde, Tyskland).

Den lokale geografi spiller også en rolle. Ud over vinden, fjorden og dens medfølgende muligheder for at dyrke ukendte vandsportsgrene, er vejret i Nordjylland et gennemgående stærkt tema i fotografierne, herunder i kombination med flere forskellige praksisser som vores informanter finder udpræget mærkværdige. Det gælder fx ideen om at tage en tur til stranden, selv når det er så koldt, at man skal have jakke på, eller tanken om at lufte sin hund i regnvejr (begge eksempler indsendt af en mand fra Rumænien). I det hele taget at have en hund virker på nogen som en besynderlig praksis, hvilket følgende kommentar understreger flere gange: ”Hunden er en stor ven af mennesker, men i Danmark er de mere end venner. Det er virkelig en ny oplevelse for mig. Næsten alle elsker at have en hund ved deres side. Virkelig ny oplevelse som udlænding” (mand, Bangladesh).

Ud over de materielt tilstedeværende dyr – bl.a. luftning af hunde i det offentlige rum og katte i hjemmet: ”Min kat hjælper mig til at føle mig hjemme, jeg har bragt hende med mig” (kvinde, Schweiz) - modtog vi også fotos af både dyr og praksisser, der sigtede på at illustrere *mangler*: ”Manglende insektnet foran vinduerne får jeg mig til at føle mig som en nytilkommer. Hvor er alle insekterne i dette land?” (kvinde, USA). En anden informant påpegede den genkendelige tilstedeværelse af ænder i Danmark, men den tilsyneladende fraværende praksis med at skyde dem til forbrug: ”Det er underligt for mig. Havde det været i mit eget land, ville folk straks gå på jagt!” (mand, Iran). Der er et metodisk element, som forekommer fascinerende i forhold til disse eksempler, nemlig det faktum at på trods af det implicite fokus på det synlige, der synes at være forbundet med visuelle metoder, har vores informanter netop også været i stand til at indfange en masse ’usynlige’ eller fraværende elementer. Dette gælder både fraværende materielle objekter (ingen insektnet i vinduerne), og fraværende praksisser (ingen skyder på ænderne i byparken, du behøver ikke være jomfru, når du bliver gift).

At optage nye praksisser

Et fænomen som flere af informanterne dokumenterer via deres fotos, og som de tydeligt angiver som noget nyt og ukendt men tillokkende, er de danske regler omkring barsel og forældreorlov. De oplever disse praksisser som positive, eftersom de - for fædre i særdeleshed - giver bedre muligheder, end de er vant til fra deres oprindelige omgivelser. Fx er der et billede af et lille barn på en strand, der forbindes med kommentaren: ”Som nytilkommer, er jeg så overrasket over at læse regler og bestemmelser vedrørende børn, såsom forældreorlov for ægtefærd, særlige godtgørelser fra kommunen mv. Den betydning danskerne tillægger deres familie, har virkelig forbløffet mig” (mand, Indien). Dette er dermed et eksempel på en situation, hvor en praksis – som forældre, og særligt som far - udføres indenfor rammerne af en social orden med andre (her opfattet som bedre) normer og værdier end informanterne er vant til. Det kræver dog øjensynligt en vis tilvænning – fx har en far indsendt et billede af sig selv med en baby på armen og en kommentar om, at det at deltage aktivt i arbejdsopgaver i hjemmet klart får ham til at føle sig som en nytilflytter (mand, Nicaragua).

Selvom disse praksisser på ét plan er immaterielle, og har mere at gøre med holdninger og normer, indeholder materialet også eksempler på, hvordan informanterne ser materielle tegn på normer vedrørende forældreskab i deres nye omgivelser. Fx modtog vi en række fotos af legepladser, barnevogne og ladcykler med plads til børn, der alle henviser til eksistensen af en materiel infrastruktur for forældreskab. I den forbindelse er det relevant at pege på Sahakian og Wilhites idé om ”distribueret agens” (2014), der sigter på at nærme sig en forståelse af, hvordan moralske dispositioner eller normer og materiel indretning gensidigt kan forme og påvirke hinanden. Konkret sigter deres analyse på at forstå, hvad der skal til, for at forbrugere ændrer forbrugsmønstre i retning af mere miljørigtigt forbrug. Som de påviser, handler dette ikke kun om den enkelte forbrugers holdning til forbrug og bæredygtighed, men også i høj grad af sociale og materielle omgivelser.

”Ikke hjemme: cykler der er designet til at transportere børn” (kvinde, Litauen).

Indretningen af legepladser og muligheden for at have børn med på cyklen udgør således den materielle side af en social norm, som vores informanter observerer og i flere tilfælde føler sig draget af, skønt det umiddelbart repræsenterer en ukendt praksis. Hvad angår den materielle indretning af samfundet, og hvilke former for madforbrug den understøtter, jf. Sahakian og Wilhites studie, er der et interessant eksempel herpå fra en kvindelig informant fra USA, der har indsendt et foto af en rasteplads med parkerede biler og mennesker, der sidder og spiser ved borde og bænke: ”At have en ’madpakke’ med på tur får mig til at føle mig som en

nytilflytter. Rastepladser i USA har overhovedet ikke borde og bænke". Rastepladsens materielle indretning skaber rammerne for en socialt accepteret form for madindtag, der er baseret på at medbringe mad hjemmefra snarere end at købe på turen. Hele spørgsmålet om dansk madkultur udgør et gennemgående tema i fotografierne, og et løbende eksempel på noget ukendt (men potentiel tillokkende), og noget der relateres stærkt til informanternes oplevelse af at føle sig hjemme eller ej. Ud over at de ofte søger de samme fødevareprodukter, de er vant til hjemmefra, angiver mange også at have anlagt sig nye spisevaner og dermed nye hverdagspraksisser. Fx har en mand fra Skotland indsendt et billede af en hotdog og kommenterer: "Hver gang jeg spiser en 'ristet hotdog', bliver jeg mindet om, at jeg er i et andet land". Denne person har altså åbenbart indarbejdet en praksis med at købe og spise hotdogs, selvom det er et ukendt produkt.

Det kan være vanskeligt at forholde sig til nye madvarer og nye spisevaner, hvilke også illustreres i mange af de indkomne fotos, bl.a. et billede af en person der sidder ved et bord med forskellige fødevarer: "Det sværeste for en nytilflytter i Danmark er at vænne sig til de traditionelle arbejdspladsfrokoster. Dette er imidlertid unikt for Danmark og får mig til at føle mig som en tilflytter, da det er et højt værdsat rum og tid for social interaktion" (mand, Nicaragua). Denne kommentar udtrykker, hvordan nye former for praksis kan være vanskelige at vænne sig til, men samtidig kan virke integrerende for udefrakommende. Dette ser ud til at være tilfældet her, da spisning af traditionel dansk frokost på arbejdspladsen opfattes som ukendt og delvist uønsket, men samtidig synes at give basis for social interaktion med kolleger og dermed tilpasning til stedets normer. Således kan indarbejdelsen af visse hverdagspraksisser opfattes som en normativ tilpasning til den herskende sociale orden. Dette synes også udtrykt i den følgende kommentar i forbindelse med et billede af cykler: "Cykelkultur er en veludviklet praksis i Danmark. Overalt i Danmark vil folk på min alder ikke tage bussen; de tager cyklen i stedet, også selvom det tager en time at komme til universitetet. Det føles som om jeg også bør begynde på det" (mand, Bangladesh).

Selvom den normative vurdering fremstår eksplisit (jeg *bør*øre dette), afslører kommentaren samtidig en person, der reflekterer over den danske praksis med at cykle - og endnu ikke har ændret sin egen praksis. Så skønt det normative element synes at være en afgørende faktor for indarbejdelsen af nye ukendte praksisser, er der også eksempler på, at det snarere er det enkelte individts følelser og præferencer, der fremstår som den afgørende faktor: "Accept af cykelkultur er noget, jeg har ønsket hele mit liv. At leve nu i en kultur, hvor det i den grad er accepteret, er vidunderligt" (mand, USA). I dette tilfælde lader det til, at den følelsesmæssige præference for at vælge en praksis allerede var til stede – men at flytningen ind i en ny social orden og dens accept og understøttelse af cykelkultur giver personen mulighed for at udleve sin foretrukne praksis fuldt ud. Og som han yderligere bemærker, er de fysiske omgivelser også præget af en infrastruktur, der understøtter det at cykle - herunder tilstedeværelsen af cykelstier.

Eksemplerne med hvordan cykelstier skaber de materielle rammer for en socialt sanktioneret praksis omkring cykelkultur, eller forældreorlov skaber rammerne for at fædre deltager aktivt i pasningen af deres børn, peger på betydningen af moralske vurderinger i forhold til optagelse af nye praksisser. En vigtig pointe her er, at den moralske vurdering eller socialt sanktionerede norm ikke afholder nogen fra at optage en praksis, men netop understøtter, hvad de angiver som en allerede foretrukken praksis, som de nu føler, de har fået rammerne for at kunne udleve. Disse overvejelser indikerer, at Schatzkis ”oprejsning til den unikke rigdom der karakteriserer den menneskelige agens” (2002: 116, egen oversættelse) er på sin plads – det enkelte individ opfatter tilstedeværelsen af sociale normer og sanktionerede praksisser, men træffer selv et reflekteret valg, fx om at cykle eller ej.

Teoretiske implikationer: Stedets rolle som både medspiller og modspiller for praksisudøvelse

Som jeg fremhævede i min diskussion af praksisteorien, adskiller Schatzkis fremstilling sig i væsentlig grad fra Reckwitzs qua førstnævntes fokus på den rolle, som den sociale orden spiller for praksisudførelsen. For Schatzki er det sociale aspekt væsentligt at medtage, idet praksisdeltagelse indebærer fordybelse ”i et omfattende væv af menneskelig sameksistens der omfavner varierende sæt af personer” (Schatzki 2002: 87, egen oversættelse). Som han påpeger, er menneskelige liv dybt forbundne gennem sociale ordner og deres tilhørende praksisfællesskaber, og disse former for netværk udgør et væsentligt aspekt af ethvert *site* eller sted. Steder er ifølge Schatzki karakteriserede ved, hvilke specifikke materielle objekter og fysiske rammer der er til stede, men de samskabes også af og i ’væv af menneskelig sameksistens’, der favner forskellige mennesker. Med andre ord kan hans argument ultimativt forstås således, at praksisser er *medskabere* af steder.

På basis af ovenstående analyser kan Schatzkis teoretiske betragtninger dog udvikles i en ny retning, nemlig ved at stille det modsatte spørgsmål: kan steder også medskabe praksis? Og kan steder modarbejde praksis? I begge tilfælde indikerer analyserne ovenfor at svaret må være ”ja”. Ikke mindst de analytiske fund under overskriften ”at optage nye praksisser” indikerer, at stedet (forstået som et produkt af både fysiske omgivelser, materiel og strukturel infrastruktur, men også forskellige former for sociale normer) nærmest kan ”pådutte” en praksis på nytilkommere, eller i hvert fald anspore til at de tager en praksis op - og dermed kan stedet være medskaber af praksis. Dette gælder tilsyneladende bl.a. for den mandlige informant fra Bangladesh, der føler, at han *bør* cykle, når nu alle andre gør det, samt manden fra Nicaragua der føler, at han møder forventninger om at deltage i såvel arbejdsplassens fællesfrokoster som hjemmets arbejdsopgaver. I disse tilfælde udgøres de praksisfremmende elementer af sociale normer, men som analyserne peger på, er der også væsentlige materielle og strukturelle aspekter af samme praksisfremme: cykelstier, forældreorlov til far, rastepladser med borde og bænke mm.

Ideen om, at steder også kan modarbejde en praksis, findes også i datamaterialet, om end delvist indirekte. Her tænker jeg bl.a. på eksemplerne med den amerikanske

mand, der kommenterer, at han er en ”beer geek” og desuden elsker at cykle, hvilket begge er praksisser, han finder lettere at udleve i en dansk kontekst pga. sociale normer (en ”åben ølkultur”) og materiel infrastruktur (tilstedeværelsen af cykelstier). Også de to informanter fra Iran - kvinden der påpeger det umulige i at drikke alkohol eller være synligt gravid på bryllupsdagen, og manden der undrer sig over at ingen skyder ænderne i parken – peger indirekte på at stedet Iran og dets tilhørende ’væv af menneskelig sameksistens’ klart modarbejder visse former for praksis og fremmer andre.

Hvor Sahakian og Wilhite argumenterer for ’distribueret agens’, altså at fysiske objekter kan udøve påvirkning af praksis, peger ovenstående analyser dermed på, at agensbegrebet i en vis forstand kan udvides til også at omfatte steder. Inden dette argument drives for vidt – potentielt kunne det lede til en stedsdeterminisme, som jeg ville være yderst skeptisk overfor – vil jeg dog minde om Schatzkis forbehold overfor objekternes rolle i praksis: ”That objects play this role [of sometimes being the centre of sociality] is due to the practices concerned, not something that objects force on humans” (Schatzki 2002: 113). Her vil jeg samstemme argumentet i en lettere omformuleret udgave: *at steder til tider kan medskabe eller modarbejde en praksis, skyldes karakteren af den pågældende praksis; det kan ikke forstås således, at stedet tvinger det enkelte menneske til at udøve/afholde sig fra at udøve en bestemt praksis.*

Samlet set peger den teoretiske og metodiske diskussion i artiklen samt de tilhørende analyser af datamaterialet dermed på svaret på mit indledende hovedspørøgsmål: spiller stedet en rolle for praksisudførelsen og i så fald hvilken og hvordan? For det første, ja, stedet spiller en rolle, men ikke en determinerende rolle, skønt steder i visse henseender kan tage del i en ’distribueret agens’. Stedet kan altså tilskynde eller fraskynde forskellige former for praksis, og måden dette kommer til udtryk på, kan dels ske via materiel infrastruktur (såsom cykelstier, legepladser og rastepladser) men også via sociale normer for ’korrekt’ eller ’god’ opførsel (udtrykt fx via fællessang, forældreorlov eller arbejdspladsfrokoster). Hverdagspraksisser er dermed hverken stedbundne eller ’stedsfrie’, og hvorvidt stedet agerer som medspiller eller modspiller i forhold til den enkelte praksisudøvelse afhænger af karakteren af den enkelte praksis, samt af de sociale og materielle strukturer på det enkelte sted.

Referencer

- Bauman, Zygmunt. 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 1990. *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 1998. *Practical Reason. On the theory of action*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre. 2008. *The Bachelors’ Ball, The Crisis of Peasant Society in Béarn*. Cambridge: Polity Press.

- Boym, Svetlana. 2005. "Poetics and Politics of Estrangement: Victor Shklovsky and Hannah Arendt". *Poetics Today* 26:4, 581-611.
- Bramming, Pia, Birgitte Gorm Hansen, og Kristian Gylling Olesen. 2009. "Snap-Log – en performativ forskningsteknologi, eller hvad grævlingelorten fortæller om lærertrivsel". *Tidsskrift for Arbejdsliv* 11:4, 24-37.
- Cresswell, Tim. 2004. *Place. A short introduction*. Oxford: Blackwell Publishing
- Cuba, Lee, og David M. Hummon. 1993. "A Place to Call Home: Identification with Dwelling, Community and Region". *The Sociological Quarterly* 34 (1): 111-131.
- Davids, Tine, og Francien van Driel (red.). 2005. *The gender question in globalisation. Changing perspectives and practices*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.
- Freeman, Carla. 2001. "Is local: Global as feminine: Masculine? Rethinking the gender of globalization". *Journal of Women in Culture and Society* 26:84, 1007–1037.
- Garrod, Brian. 2008. "Exploring place perception: A photo-based analysis". *Annals of Tourism Research* 35:2, 381–401.
- Garrod, Brian. 2010. "A snapshot into the past: The utility of volunteer-employed photography in planning and managing heritage tourism". *Journal of Heritage Tourism* 2:1, 14–35.
- Gustafson, Per. 2001. "Meanings of place: Everyday experience and theoretical conceptualizations". *Journal of Environmental Psychology* 21 (1): 5-16.
- Mannay, Dawn. 2010. "Making the familiar strange: can visual research methods render the familiar setting more perceptible?" *Qualitative Research*, 2010:10, 91-111.
- Petersen, Anne Ring. 2002. *Storbyens Billeder. Fra Industrialisme til Informationsalder*. Københavns Universitet: Museum Tusculanums Forlag.
- Postill, John. 2010. "Introduction". In *Theorising Media and Practice*, red. Birgit Braüchler, og John Postill, John, 1-32. New York: Berghahn Books.
- Reckwitz, Andreas. 2002. "Toward a theory of social practices: A development in culturalist theorizing". *European Journal of Social Theory* 5:2, 243–263.
- Sahakian, Marlyne, og Harold Wilhite. 2014. "Making practice theory practicable: Towards more sustainable forms of consumption". *Journal of Consumer Culture* 14:1, 25–44.
- Schatzki, Theodore R. 2002. *The Site of the Social: A Philosophical Account of the Constitution of Social Life and Change*. University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Shklovsky, Viktor. 1917. *Art as Technique*. In *The Theory of Criticism. From Plato to the Present*. red. Raman Selden. 1988, 274-276. London: Longman.
- Shove, Elizabeth, og Mika Pantzar. 2007. "Recruitment and reproduction: The careers and carriers of digital photography and floorball". *Human Affairs* 17:2, 154–167.
- Shove Elizabeth, Mika Pantzar, Matt Watson. 2012. *The Dynamics of Social Practice: Everyday Life and How it Changes*. London: Sage.

- Sjørslev, Inger. 2013. *Ting. I nære og fjerne verdener*. Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Smidstrup, Claus. 2012. "Fremmede øjne på Nordjylland". *Nordjyske Stiftstidende* 8. maj, forsiden.
- Urry, John. 2000. *Sociology Beyond Societies: Mobilities for the Twenty-first Century*. London: Routledge.